Sproget i lyst & nød

MODERSMÅL-SELSKABET 2017

Sproget i lyst og nød

Sproget i lyst og nød

Modersmål-Selskabets årbog 2017

Modersmål-Selskabet

Sproget i lyst og nød
Modersmål-Selskabets årbog 2017

Årbogen er sat med
Bickham Script Pro 3
Myriad Pro og Minion Pro

© Forfatterne og Modersmål-Selskabet

Årbogsudvalget
Gerda Thastum Leffers
(udtrådt sensommeren 2017)
Adam Hyllested
Claus Tilling
Ulla Weinreich
Georg S. Adamsen
(redaktionssekretær, indtrådt efteråret 2017)

Redaktionel tilrettelægning
Årbogsudvalget &
Georg S. Adamsen

Korrektur
Årbogsudvalget &
Michael Bach Ipsen

Omslag og grafisk tilrettelægning
Georg S. Adamsen

Tryk: ScandinavianBook, Aarhus

Bogen er udgivet med støtte fra
A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal
Augustinus Fonden
Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond

Printed in Denmark 2017
ISBN: 978-87-994137-5-1

Indhold

7 **1. Forord (I)**
Gerda Thastum Leffers

13 **2. Forord (II)**
Georg S. Adamsen

17 **3. Følsomhed og forståelse**
Anne Hjælmsø

29 **4. Litteraturen gav mig en tryghed, jeg aldrig vil svigte**
Christian Jensen

37 **5. Dansk som sproglig dannelse**
Mischa Sloth Carlsen

45 **6. Sprogmusik**
Ebbe Preisler

59 **7. Når døden har talt**
Jesper Stange

67 **8. Sprogets terapeutiske indfarvning**
Jørn Henrik Olsen

73 **9. Sproget i lyst og nød**
Jørgen Christian Wind Nielsen

79 **10. Tonen og melodien**
Knud Lindholm Lau

107 **11. Kærlig fyring i sorgens flow**
Niels Åkerstrøm Andersen

119 **12. Tak til Gerda Thastum Leffers**
Georg S. Adamsen

143 **Om forfatterne**

1

Gerda Thastum Leffers

Forord (I)

Årbogsudvalget havde ikke forestillet sig, at temaet »Sproget i lyst og nød« rummede så bred og vid en port til det sproglige sanseapparat, som de indkomne artikler har vist, at det gjorde. Vi sender derfor bogen ud i tryk i forvisningen om, at den vil få manges interesse, at den vil vække glæde og eftertanke og måske sågar udrette noget på det område, der omtales i artiklerne om de sproglige misforståelser. Misforståelser, der skyldes en forkert sammensætning af ord, og misforståelser, der skyldes manglende indsigt i det, man skriver om. Jeg tænker her på indvandrerdebatten og sproget i den og i alle andre mellemfolkelige sprogaktiviteter. Kunne bogen bevirke, at forskellige firmaer, sundhedssektoren og undervisningssektoren tager emnet op og ser på, hvor godt det er, hvor meget det og ordene dækker, om vi opnår det, vi vil, går det efter ord for ord, kunne man prøve at forbedre det til gavn for vores trivsel i det fælles samfund.

I disse indvandringens år er sprogets vitalitet ofte kommet på en hård prøve. Der er stor forskel på evnen til at lære et nyt sprog og lysten til at erhverve det sådan, som det ligger under huden. Har man sjælen med og det inderlige ønske om at gøre sig forståelig og samtidig formulere sig korrekt og dog med personligt præg, kan det høres og fornemmes. Lad

os tillade os at nævne Hans Kongelige Højhed Prins Henrik endnu engang og hans – hvad mange kalder – mangelfulde dansk som et eksempel på et sprog, der, skønt ukorrekt grammatisk set, er en fryd at høre, fordi man mærker kærligheden til sproget, til landet, hvor det er modersmålet, og til alt, hvad der er dansk. Man opfatter straks, at det er en sprogets kunstner, vi hører, selvom Prinsens danske sprog ikke kunne opnå et 12-tal i en genfortælling. Den varme og vitalitet, den personlige og sproglige charme, der møder os, når vi hører Prinsen tale, kan ikke læres på et danskkursus. Det opvejer Prinsens manglende grammatiske korrekthed. Prinsen har det i sig som den sprogelsker og -kunstner, han er. En accent kan således være et plus, alt efter hvordan den administreres, og hvordan den pirrer vores fantasi. Alt for ofte er eksempelvis den tyske accent blevet nedvurderet, for den kan være – men er det sandelig ikke altid – på samme måde indtagende som den franske. Jo, vist kan den germanske barskhed med sine stærke korrekthedskrav have sin sproglige værdi.

Lyt bare til »What did you learn in school today?« Der har vi et smukt fyrværkeri af fremmedsproget fremført af Eddie Skoller. Et fint lille eksempel på sproget i lyst.

Når vi taler om sproget i lyst og nød, tænker vi på sproget, når vi er glade, og sproget, når vi er kede af det, plus alle de nuancer, der er inden for de to udtryk. Men sproget kan også være i direkte nød – selve sproget – fordi det ikke bliver anvendt så godt, som det fortjener; det bliver ikke ordrigt, og det bliver ikke nuanceret, hvis vi sjusker og fortrinsvis bruger vanesætninger. Vi skal huske at komme rundt i hjørnerne. Sproget har en detaljerigdom, som ikke skal stå i skyggen af nye friske slangudtryk, som er knap så detaljerede, men rappe og lyder kvikke. Det vil jo sige, at der står en masse til rådighed, som ikke bliver brugt, mens andet bliver brugt igen

og igen, til det er udpint. Et sprog i nød kan sammenlignes med en fisk, der snapper efter vejret og kun med besvær får sit iltbehov dækket. Sådan står sproget der i vandskorpen og vånder sig, og den sprogglade og -øvede bruger føler sig snydt. Der tales og gestikuleres, men der mangler noget.

Bekendtheden med en stemning og vores opfattelse som lyttere er hvert år, når Dronningens nytårstale lyder i næsten samtlige danske hjem, en del af succesen. Der er i sandhed tale om sprog i lyst: kun sjældent har sorgerne eller sproglig nød – i betydningen sproglig stil, for lang eller kort syntaks – været i krig med helhedens krav om elegance.

Der opstår mange både lyst- og nødprægede danske udtryk på sportspladserne. Vi udbryder spontant et eller andet, og det går over i sproget som en naturlig bestanddel, og vi glemmer, hvordan og hvornår det opstod. Gunnar »Nu« Hansens kåring af lille henrivende Inge ved olympiaden i 1936 i brystsvømning er et godt eksempel på anvendelsen af et smykkende adjektiv. Det blev naturligt, når man hører navnet Inge, at tænke »lille henrivende«. Fra alle andre sportsgrene kan der findes eksempler på gode mundrette udtryk, der bider sig fast.

I sorgen er der brug for ord, som hjælper og trøster, og ord, som er beregnet til nødens stund. De skal lade modtageren forstå, at man deler hans eller hendes sorg, og er man heldig at få dem godt og rigtigt sagt, kan de bringe lindring og glæde, og de sorgramte personer kan føle sig hjulpet. De kræver finfølelse både at udtale og modtage, og vi kender mange eksempler på, at det sagte bliver misforstået i sådanne følsomme øjeblikke. I vores elskede *Matador*, som vi aldrig bliver trætte af, er der utallige eksempler på dansk sprog i lyst og nød. Besættelsestiden gav godt materiale, og ligeledes tiden lige efter, hvor vi jublede, og nye udtryk fødtes. Det præsenterer for os forskellene i sproglig lyst og nød fra hverdagens

medmenneskelige samvær i familien, i forretningslivet, i bankverdenen og i den hyggelige kvartet. Vi møder simpelthen sproget i lyst og nød i den middelstore provinsby, der som sådan godt kan tages som gennemsnittet for dansk kultur.

I dag tegner elektronikken sig for de fleste sproglige nydannelser. Det er svært at følge den udvikling, hvor stadig nye udtryk bliver nødvendige og derfor dukker op og har mere eller mindre dansk oprindelse. Hvis man vælger at kalde det en nødsituation for sproget, så må man sige, at der er brug for vagtsomhed over for elektronikkens sprogrigelighed. Det er fremmedord, konstruktioner, der er opstået af behovet, og der er tale om, at vi skal tillempe os den øvrige verdens sproglige udvikling på det elektroniske område. Det er en nødvendighed, det ruller derudad, og alle taler om at ville standse en uheldig elektronisering af sproget, men vi ser ikke mange praktiske eksempler på det. Dog dukker fordanskede udtryk op, men der er en tilbøjelighed til, at de bukker under i trængslen, der, hvor en censurering skulle foregå.

Anne Hjælmsøs artikel er velskrevet og rammer præcist. Hendes eksempler taler for sig selv. Det er graverende, hvad man kan observere, og man undres igen og igen over menneskers tankeløshed. Men alderen bringer også mange ekstra muligheder, hvis man er nogenlunde rask og mobil.

Vi har i teksten glimrende statistikker, der kan fortælle om udviklingen i alder, og hvor gamle vi kan blive, og hvad sandsynligheden er for, at vi kan blive så og så raske. Desværre er der ikke en Lise Nørgaard gemt i os alle. Hun står som et strålende eksempel på vitalitet, hjerneklarhed og fysisk og åndelig formåen, selv efter sit fyldte 100. år.

I samtlige bogens artikler er der indhold og ordvalg, som fortjener stor opmærksomhed, og som kunne fremhæves som ganske særligt læseværdige. Der ligger dybt engagement

og stor begejstring bag, glimrende eksempler på festtaler, sange og hyldestord, som man føler trang til at læse igen og igen. Det håber jeg, man vil gøre. Det er en bog med ny belysning af gamle emner og temaer, og af mange af vores sproglige finurligheder, deres værdi i det offentlige liv, det private og dermed i vor nutidskultur. At forstå hinanden og at øge forståeligheden, at opnå, hvad vi vil, gennem omtanke med vort sprog, det håber vi, bogen vil øge muligheden for. Nøjagtig som Hr. Peder kasted' runer over spange, sender vi jo hvert øjeblik og ved hver lejlighed ord afsted. De flyver ud i verden og gør sig gældende som påvirkningsmiddel.

Tak til udvalgsmedlemmerne, forfatterne og redaktøren for godt samarbejde, og tak til jer læsere for interessen – vi ønsker jer god læselyst!

2

Georg Stubkjær Adamsen

Forord (II)

Dette års årbog *sproget i lyst og nød* indeholder ni artikler indhentet af årbogsudvalget. Årbogen indledes med Gerda Thastum Leffers' forord, hvori hun bl.a. skriver:

> Når vi taler om sproget i lyst og nød, tænker vi på sproget, når vi er glade, og sproget, når vi er kede af det, plus alle de nuancer, der er inden for de to udtryk. Men sproget kan også være i direkte nød (…)

Artiklerne dækker hele spektret, og vi takker forfatterne for deres bidrag.

Forfatter Anne Hjælmsø beskriver sine oplevelser med sin mor og sit barnebarn, så vi med familien føler sorgen og glæden og måske genkender det fra vores eget familieliv og bliver lidt klogere, ja måske endda trøstet deraf.

Christian Jensen, ansvarshavende chefredaktør på Politiken, beretter om, hvordan litteraturen kom til at spille en vigtig rolle i hans liv, også i hans liv som travl chefredaktør. Selv om næppe mange af os har prøvet at tage fat på de tunge værker, Jensen tidligt forsøgte sig med, og ikke nødvendigvis læser store værker med jævne mellemrum, genkender mange af os sikkert kilden til Jensens ro.

2

Pudsigt nok går en bestemt by og et bestemt værk igen hos Mischa Sloth Carlsen, selvom hendes anliggende som lektor og medlem af *Dansklærerforeningens bestyrelse/Sektionen for stx og hf* er en ganske anden – eller måske netop ikke. Som Sloth Carlsen skriver, skal den enkelte student »dannes (…) som et socialt bevidst og livsdueligt individ.« Vi tør nok hævde, at Christian Jensen er et skoleeksempel.

Slipper Hjælmsø os med barnebarnets fryd, giver Ebbe Preisler, dokumentarfilmproducent og amatørekspert i lejlighedsdigtning, os en stribe eksempler på lejlighedsdigtning ikke kun fra eget værksted, men også fra en digter, der anvender et ord, man aldrig ville forvente at se i en lejlighedssang, over Benny Andersens frække »Himlen er temmelig blå. Det ka' jeg godt forstå« til Johan Herman Wessel, der faktisk fik det sidste ord.

Måske fik Wessel det sidste ord, men oftest er det døden. Og så alligevel ikke, for når døden har talt, må der siges noget mere, som pastor emeritus Jesper Stange skriver. Der er ord, der trænger sig på. Præsten er ofte den, der med Stanges formulering »må tage ordet som forvalter af det nedarvede og overleverede«. Evangeliets ord betyder noget, som Stange gennem et langt præsteliv har givet sit bud på og i sit bidrag indkredser.

Forfatter og teolog Jørn Henrik Olsen, der også er præst, forklarer i sit bidrag, at der er sket dybe ændringer i vores sprog. Vores forståelse af, hvem vi er som mennesker, og hvordan vores situation må betragtes, bliver måske aldrig mere, hvad den var engang, hvor de store begivenheder i livet fik deres forklaring gennem det religiøse sprog, som præsterne i parentes bemærket var de fremmeste forvaltere af. Vi har fået et nyt terapeutisk sprog til forklaring af stort og småt, og det er kort og godt værd at tænke over. »Sproget

lukker op til et sted med mere hvile og ro«, og er der noget, vi har brug for, er det hvile.

Jørgen Christian Wind Nielsen, konsulent og cand.interpret. i spansk, peger på, at sproget har »en solside og en skyggeside«, sol y sombra. Vi kan bl.a. kærtegne, kreere og kommunikere med sproget, men vi kan også manipulere og mobbe. Der kan drages nogle konsekvenser af sproget i lyst og nød, hvilket Wind Nielsen slutter med.

Knud Lindholm Lau, ekstern lektor i retsretorik blandt så meget andet, må siges at give mange ubehagelige eksempler på, hvad sproget kan anvendes til, når man bevæger sig ind i skyggerne på de sociale medier.

Professor i politisk ledelse Niels Åkerstrøm Andersen behandler en af skyggesiderne ved at være leder. En leder ansætter en medarbejder, der tager ansvar, opbygger relationer, engagerer sig og er initiativrig, hvilket alt sammen er en lyst. Af og til må en leder se sig nødsaget til at fyre en sådan medarbejder, også selvom vedkommende måske stadigvæk er passioneret. Man skulle måske ikke tro det, men Åkerstrøm Andersen viser, hvordan man er begyndt at tale om fyringer ved hjælp af alle de ord og begreber, følelser og handlinger, der knytter sig til et helt andet sprogligt domæne. Begge handler om at erhverve sig »evnen til at 'gøre sig hurtigt færdig og begynde forfra'«, skriver Åkerstrøm Andersen med henvisning til sociologen Zygmunt Bauman.

Vi føler os overbeviste om, at læserne ikke kun vil blive klogere på sproget i lyst og nød, men også få lyst til at tænke videre, hvad enten det nu bliver i større eller mindre enighed med artiklerne eller måske i dialog med en eller flere af dem.

Gerda Thastum Leffers har i næsten 38 år siddet i årbogsudvalget, men har nu nødtvungent forladt arbejdet i udvalget

såvel som i Modersmål-Selskabet. I skrivende stund er det den 18. oktober, netop den dag, Gerda fylder 98 år. Det er måske meget passende, at Gerdas sidste årbog fik titlen *Sproget i lyst og nød*. Det har været lysten, der har drevet Gerdas værk, og hvilken indsats har det ikke været! Årbogen måtte nødvendigvis rumme en helt særlig tak til Gerda.

3

Anne Hjælmsø

Følsomhed og forståelse

I min familie er der to, der hedder Ellen. Et oldebarn og en oldemor. Den lille lærer nye ord hver dag, mens oldemor mister sine. Det er livets vilkår, tidens tand. Jeg elsker dem begge og prøver at forstå, hvad de mener. De peger, siger vrøvleord og ser bebrejdende på mig, når jeg bliver tom i blikket eller svarer i øst på det, som de åbenbart spurgte om i vest.

Jeg spekulerer over, hvad de tænker. Kan et lille barns hjerne tænke mere, end stemmen kan udtrykke? Når jeg henter hende fra vuggestuen, snakker vi. Hun peger ud på gaden, siger »heldig« og ser forventningsfuldt på mig. Jeg er ærlig talt i tvivl, skal jeg smile forstående, skal jeg finde på noget andet at tale om, eller bare synge hendes favoritsang om hjulene på bussen, der drejer rundt, rundt, rundt?

Ord skaber handling. Ord skaber holdning. Familien Danmark har været igennem en periode, hvor ord, vi betragtede som almindelige og neutrale, pludselig blev dømt ude. En del af disse ord bruges nu ikke længere af ordentlige mennesker. Uden at vi havde tænkt dybere over det, havde sådanne ord undertoner af ringeagt og racisme. Debatten og ordudrensningen kom til at involvere en blandet landhandel af slikprodukter, børnebøger, sange og film, som kunne opfattes

krænkende. Engang var det morsomt at læse om Pippi Langstrømpes far og hans titel som konge på et andet kontinent, men nu er de respektløse ord blevet luget bort.

For nogle år siden gik jeg med et af mine børnebørn i haven og fjernede ukrudt. »Hvorfor skal den 'uplante' væk?« spurgte drengen og pegede på en frodig mælkebøtte. Jeg kom med et lille foredrag og forklarede, at vi jo gerne vil have gode grøntsager og fine blomster i haven. Drengen plukkede en smuk gul blomst og gav mig: »Men den her er fin, ikke også mormor!« Det blev vi enige om, og netop den mælkebøtteplante fik lov til at stå og pryde i græsplænen hele sommeren. »Det er min uplante!« sagde drengen glad, hver gang han var på besøg.

Sådan er det med ord og planter. De vokser og vildtvokser, der skal tæmmes og luges ud – men der skal også gives lidt plads til det skæve og skøre. Personligt mener jeg, at vi er langt ude, hvis man ikke bør tale om hudfarvede plastre, medmindre den lille forbinding findes i samtlige af de farver, menneskers hud kan have. Den slags pedanteri bør der lukkes af for med et stykke transparent plaster.

Der er vigtigere ting og ord at tale om. For flere år siden skrev jeg en kronik, »Ud med de gamle« (Politiken). Titlen er provokerende ligesom indholdet, der byggede på mange samtaler med gamle, syge mennesker, der oplevede sig selv som glemte og oversete. De følte sig som fanget i tidens bur uden mulighed for at kunne protestere. De blev tilset af fortravlet personale med få smil og megen brok. Jeg havde ikke travlt, og jeg kom igen og igen. Vi opnåede fortrolighed, og ud af tavse eller bitre mennesker voksede der interessante personer med hver sin unikke historie. Det var demente personer, mange af dem med diagnosen Alzheimers. De fleste har kun lidt sprog tilbage, og oppe i deres hjerne sker der hele tiden kortslutninger

og sammenbrud, så ord og sætninger ikke passer til den givne situation.

Det er anstrengende for den gamle dame at få sagt de ting, hun har på hjerte. Det kræver tålmodighed at lytte, spørge og gætte sig frem til essensen af hendes beretning. Men når det lykkes, så er der virkelig kontakt og fælles forståelse. Ud fra sådanne situationer har jeg lært lidt om, hvordan det føles, når man forsøger at forklare noget væsentligt, som andre ikke kan – eller vil – forstå. Det kan være et beskedent ønske om at få lov til at sidde ved et andet bord og tale med nogle andre mennesker, når man spiser. Men rigide regler på det pågældende sted medfører, at når en ny plejehjemsbeboer flytter ind, så overtager hun også den tidligere beboers plads i spisestuen. Hvis jeg selv var i den situation, ville jeg anmode om en ny plads, og sikkert få den, men den gamle dame kan ikke formulere sig, og hendes forsøg på at bytte plads medfører blot, at hun kaldes besværlig. Man ryster på hovedet af hende, mens hun ser det og mærker den dobbelte smerte. Er der noget at sige til, at hun forstener?

Alderdom kommer til alle, der bliver gamle nok, og dertil hører desværre diverse sygdomme og skavanker. Men hvorfor skal ringeagt, arrogance og ligegyldighed fra andres side yderligere føjes til oldingenes sidste svære tid? De ældste har vel samme ret til velfærdssamfundets goder som alle andre borgere – og samme krav på respekt?

For tusind år siden døde man af alderdom som fyrreårig. I dag har en tredjedel af danske kvinder udsigt til at blive over hundrede år. Og nu, hvor vi er ved tal, siger Ældresagen (ud fra Danmarks Statistik), at der er mere end en million danskere over 65 år, og langt over fyrretusinde mennesker, der har rundet de 90. I for eksempel Lyngby-Taarbæk Kommune er næsten en tredjedel af borgerne over 80 år.

3

For et par år siden var ord som *ældrebyrden* og *ældrepuklen* almindeligt brugt i de daglige medier. Var det bare sjovt fundet på og ellers uskyldige ord – eller var det udtryk for ringeagt overfor den ældste del af landets befolkning? Eller var det endnu værre? Ord kan være stærke og magtfulde. De kan bruges som argumenter, som redskaber, som knive, der skærer skiver af kommunernes ældrebudget. Medieordene skabte en despekt for de besværlige, dyre gamle og blev brugt som middel til legalisering af omsorgssvigt.

Oven i ordenes misbrug kom it-koncepter rullende frem som kampvogne. Postloven blev revideret, PostNord invalideret. Det papirløse samfund blev en realitet, og almindelig brevkorrespondance er nu sjælden som sommerfugle om vinteren.

Vi lever i NemID-samfundet og sparer mange ressourcer via disse it-løsninger, men borgerne kan ikke længere møde op og tale med et menneske, for der er ikke nogen. De sidder og sagsbehandler bag deres skærme.

En ældre herre trækker et nummer til borgerservice, han skal flytte. Da han endelig kommer til, henvises han til kommunens hjemmeside. Men jeg har ingen computer, beklager han. Damen peger på de opstillede pc'er og siger, at han bare skal vente, til der bliver en ledig. Han mumler noget, går i kø, får en plads og forsøger at finde ud af det. Han kan ikke. Han vender tilbage til borger*service* og hvisker om sit problem. Det kan de ikke gøre noget ved, men hun foreslår, at han tager et edb-kursus. »Men jeg skal flytte,« stønner manden, mens han konstaterer, at servicedamen er i gang med at ekspedere næste borger.

En 90-årig dame hørte, at hun fremover skulle have digital post, men det var hende lige meget, bare brevene havnede i hendes postkasse. Der kom så en hjælper, som forklarede

om de nye tider og muligheder for fritagelse, hvis man har en kognitiv funktionsnedsættelse. Den gamle dame blev forvirret, men sagde, at hun havde sukkersyge, og om man så også kunne få breve? Hvorfor taler man sådan, hvorfor forklarer man i det mindste ikke tingene med almindelige ord og forståelige sætninger? »Smarte« fremmedord og miskommunikation er tarveligt, det er svigt over for svage borgere. Man taler ned, og man taler forbi. Den gamle sidder forvirret og bange tilbage, for hun forstod ikke et ord og ved ikke, hvad hun skal stille op. Er der noget at sige til, at hun føler sig angst og ensom?

Årene har vist, at skønt kommuner hyppigt bruger kommunikationskonsulenter, så kniber det en del med at sætte sig i modtagerens sted. De gamle, der blev fritaget for e-post, får kommunale beskeder, som gør dem bekymrede og afmægtige. De kan læse, men ikke begribe. Brevene er lange, ofte venligt nedladende, men når de gamle mennesker kommer til det faktiske budskab, så kløjes de i nydanske ord og forvridninger. Hvem har lyst til at henvende sig til en ble-koordinator, og hvordan bliver man visiteret til sin aftensmad?

Kommuner er forpligtigede til at sørge for, at ældre hjemmeboende mennesker, der ikke selv kan lave mad, får tilbud om madudbringning. En af disse skriver indsmigrende på hjemmesiden:

> Ilttæt emballage sikrer frisk mad. Straks efter tilberedningen bliver maden lynnedkølet og pakket i ilttæt emballage. Dermed sikrer vi at holdbarhed og kvalitet er helt i top, så du kan få leveret din bestilling én gang om ugen, og ikke længere behøver at være hjemme hver eneste dag til et bestemt tidspunkt for at modtage din mad.

3

Hvem skriver kommunen til? Mon den gamle mand, der får levering af ernæringsrigtige måltider en gang om ugen, har sin egen pc og net-forbindelse? Kan han forstå det? Mon ikke den gamle kone, der ikke længere selv kan klare at lave mad, sidder hjemme i sin triste stue dag efter dag og netop venter og håber på små afbrydelser og glæder? Har gamle mennesker fortjent at blive besnakket og behandlet sådan? De er blevet nedgraderet til kategorien »Billigst muligt«. De får vakuumpakkede triste måltider til en uge ad gangen, men burde, ifølge hjemmesiden, nærmest juble over, at de nu ikke dagligt bliver forstyrret af mennesker, der førhen leverede et varmt måltid mad.

Det er et misbrug af sprog, der fordrejer virkeligheden, og som afslører et nedladende syn på borgere, der har hjælp behov. Forringelser pakket ind i jubelord. Uværdigt, kunne man også sige.

Jeg kalder det *overlevelsesmad* og sender tanker til militærets C-rationer, som ikke ligefrem var elskede, skønt også disse måltider var ernæringsrigtige. Kommunens forsendelse består af syv plastbakker dækket af folie lige til at sætte i en stabel i køleskabet. Hver eftermiddag kommer der så en nødhjælper hjem til det gamle menneske, tager en madbakke frem, sætter den i mikrobølgeovnen og så på bordet. »Vær så god, velbekomme! Farvel.« (7 minutter inklusive rapportering).

En 98-årig handicappet mand fortalte, at han havde set frem til julemaden (som desværre skulle nydes alene), men andestegen var hård som en skosål, sovsen tørret ind og rødkålen sort. Det går lidt stærkt, når hjælperne kommer farende ind ad døren. De ankommer på ikke annoncerede tidspunkter, sætter bakken på bordet, trækker plastfilmen af og råber (fordi mange af borgerne er næsten døve): »Så er der mad!«

Nu gælder det om at spise maden, mens den er varm – uanset om det er middagstid. Men måltidet er heldigvis 35 %

økologisk. Økologisk er et godt ord i den branche, noget, der reklameres med. At forsendelsen kommer fra en »madfabrik«, et stort produktionssted, som en del kommuner er medejere af, tales der ikke meget om.

Man kan formulere sig ud af meget. Er man ikke tilfreds, kan man klage (det findes der vejledning til), men de gamle har hverken sprog eller energi til den slags, de kan blot begræde og beklage, at maden ikke smager som i gamle dage. – Glemte jeg at fortælle, at borgeren, altså det gamle menneske, selv betaler for den mad, kommunen leverer?

Mange plejehjem kører efter centralkøkken-principper. Der er 30 forskellige retter, men alt smager af det samme, siger brugerne. Der er ingen lugt af stegt kød, damp fra kogte kartofler eller søde dufte fra friske jordbær, men der er kontrol over månedens menuer. Hvad mon beboerne ville svare, hvis der i en evaluering blev spurgt:

I hvor høj grad (på en skala fra et til fem) vil du synes om:
1. Duften af nybagte småkager?
2. Lugten af håndsprit?

På plejehjemmene er størsteparten af beboerne demente. Det kræver tålmodighed, helst tilsat en god portion kærlighed, at forstå de gamle.

Forleden dag spurgte min mor mig, om jeg havde noget krudt. Min hjerne spolede flere muligheder igennem, min mor smilede sødt og tomt. Mit hjerte banker for hende, som er årsagen til, at jeg findes. Hun gjorde sit bedste og gav mig alt, hvad hun mente, var godt for mig. Nu kan hun kun tage imod. Jeg begynder at gætte ord og får den strøtanke, at vi kunne låne et af oldebarnets ordspil med plader og brikker, der skal passe sammen. En bondegård med dyr. En silhuet af

en hest på pladen, en løs hestebrik i bunken. Ville det være en fornærmelse? Jeg aner det ikke, for hverken jeg eller andre ved, om der findes mere logiske tanker fanget inde i den demente hjerne. Min mor var heller ikke synderligt interesseret i gårde og dyr, hun var hustru, mor, guldsmed, forretningsdrivende – en god borger.

Hun var sej, stod meget igennem under krigen, efter en voldsom ulykke med min far og under økonomiske nedgangstider. Kunne man lave et ordspil, et huskespil ud af hendes liv? Jeg smiler og siger, at det er dejligt vejr i dag. Min mor nikker (fordi jeg gør det og smiler – som en spejling?). Og som et lyn kommer det til mig:

»Mor, mener du 'Bridgeblanding'?«

Så smiler hun sit ægte smil indefra og nikker glad. »Ja!«

Det var det, hun ønskede sig. Jeg lovede mig selv, at hun aldrig skal løbe tør for den form for slik, som hun i tidens løb havde købt i kilovis til børnebørn og oldebørn. Deres begejstring var til at overse, ungerne foretrak børneslik, men var velopdragne nok til ikke at fortrække en mine og blot takke pænt.

Min mor har aldrig kunnet fordrage mennesker, der klistrede sig fast. Hun var en god kvinde, så det skete ikke så sjældent, at naboer eller bekendte ville have mere af hende, end hun havde tid og lyst til at give. »Man skal aldrig lime sig til folk, husk det min pige!« sagde hun ofte dengang, da jeg selv var så lille, at jeg spekulerede over, hvem »folk« mon var.

En dag har vi drukket kaffe og talt om gamle dage (jeg fortæller, og hun nikker). Jeg forbereder hende forsigtigt på, at jeg snart må gå. »Men skulle vi ikke lave en kop kaffe?« siger hun med kopper og kagetallerkner foran sig.

»Jeg skal passe lille-Ellen«, forklarer jeg min mor og peger på et billede af oldebarnet. Min mor siger: »Det er mig!« og tilføjer: »Jeg kan godt lide, at du er her.«

3

Jeg har lært at acceptere, at hun (måske) tror, at hun er en lille pige. Men det gør ondt i hjertet, at hun forsøger at lokke mig til at blive længere. Det er min mor, der lever som fange i sin krop, og mig, der vil gøre mig fri. Hun kæmper og huskede, at kaffe er lig med samvær. Det faktum, at vi allerede sidder med en kop foran os, er ikke til stede. Mens jeg sidder og regner på, om jeg kan blive lidt længere, tager min mor mig på armen og siger: »Hvordan har dine forældre det?«

Lille-Ellen er i hopla. Hun siger »snegl«, og jeg kvitterer med at synge den om Søren Snegl og Mariehønen Evigglad. Hun lytter pænt. Jeg spørger, om hun også kan synge?

»Snegl,« svarer hun og trækker mig ud i køkkenet. Jeg synger så om Evigglad, mens hun peger op i skabet og gentager ordet »snegl,« som om jeg var meget tungnem. Jeg åbner det velordnede skab, hvor der ikke er antydningen af snegle, der er kun små rosinpakker og en pose med tørret frugt. Jeg hiver den ned. Barnet jubler og råber «snegl«. Jeg fisker en nyfortolkning af mine ungers figenstænger ud – og her er så et billede af en snegl, der er formet af figenmasse. (Mon farmor er lige så fatsvag som oldemor?)

Min mor har en kælehund. Den er velopdragen, for den gør aldrig, siger hun. Den har store brune øjne og er lavet af stof. Min far er gået bort, men svigersønnen kommer på besøg. Måske drømmer hun, at han er min far. Sikkert er det, at hendes glæde ved at være sammen med ham giver genlyd. Hun forklarer ham, hvad han skal ordne. De snakker lidt sort med hinanden. Så binder han en lampe op, retter på rullegardinet eller ser bare tænksom ud. Min mor smiler varmt. Forleden dag tog han på udflugt med min mor. De kørte rundt på små landeveje, hvor han viste hende den lysegrønne skov og ikke

mindst de overvældende gule rapsmarker. De åbnede vinduerne og sniffede sammen til den stærke lugt. Senere gik de på café. Jeg er forundret over, at min mor kan klare udfordringerne, men tænker, at der ikke behøver at være ret mange ord mellem mennesker, når hjerterne taler samme sprog.

Min mor deltager i en familiefest, hun stirrer ud i luften, og det virker ikke, som om hun forstår noget. Pludselig vender hun sig mod mig med det særlige bebrejdende blik, man kan sende en datter. Hun peger tværs over bordet og siger ganske højt:

»Din søn er blevet fed!«

Jeg kaster et blik på min smukke søn nede for bordenden. De andre fniser, og alles øjne samles om min fyldige eksmand. Der er noget, der kører rundt i hovedet på min mor. Hun ved, hun har en datter, som har en søn, som ikke burde være fed: Vi forstår alle, at hun forsøger at belære mig om, at jeg skal se at få ændret på sønnens udseende, hvilket bliver svært, når der er tale om en helt tredje person. Mens selskabet ler og skåler, holder min mor mig i hånden og ved, at hun stadig er familiens midtpunkt.

En eftermiddag, jeg besøgte min mor, sagde plejerne, at hun ikke ville op af sengen.

»Jeg vil være syg,« siger hun til mig.

Hun ser rimelig frisk ud, men kan jo være træt, så jeg putter dynen om hende. »Jeg vil være syg,« gentager hun. Jeg spørger, om hun har ondt. »Ja,« svarer hun, men ser ikke sådan ud. Jeg spørger, om det gør ondt i maven eller i benet, men hun ser inderligt på mig og gentager, at hun *vil* være syg. Er det et nødråb fra min mors allerinderste, jeg hører? Ønsker hun at blive syg, at dø? Hvad vil hun fortælle, hvad kan jeg få over mit hjerte at spørge hende om?

3

Jeg går fra min 94-årige mor i dybe tanker og henter Ellen. Hun har for længst overhalet oldemor i sin udvikling. Vi smider sten i vandet. Sidste uges favoritord er ikke glemt. »Snegl« siger hun og kaster en sten. »Sten,« siger jeg og griner. »Sne?« siger hun prøvende. »Sten!« fastholder jeg.

»Mere sne,« råber hun og kaster endnu en sten i vandet. Vi går videre i det gode vejr og ser på de spændende ting, der dukker op. Pludselig trykker hun sin lille hånd hårdt i min, peger ud på en af Movias minibusser og siger: »Sur bus!«

Jeg forklarer, at det er en lille bus, en gul bus – en lille gul bus.

Hun ignorerer mig og kaster et par sten, da en af de rigtige busser drejer om hjørnet.

»Heldig, bus!« råber hun og danser rundt.

To af Ellens ord nåede hinanden og min forståelse på en uges tid. Og det var heldigt, at vi så en bus!

Christian Jensen

Litteraturen gav mig en tryghed, jeg aldrig vil svigte

Jeg gemte altid den bedste halve fra min madpakke til biblioteket. Leverpostejmaden med agurkestykkerne spiste jeg med hovedet bøjet over en bog på Grindsted Bibliotek. Jeg gik vel i 5. klasse, og hver dag efter skole gik jeg over på biblioteket på den anden side af Tinghusgade, fordi det ikke altid var lige trygt at gå hjem. Jeg husker forhallens lugt af bouillon fra kaffeautomaten, jeg husker den bløde og støvede duft af bogrygge på reoler, og jeg husker særligt den søde, kvindelige bibliotekar, som altid hjalp mig, når jeg stod på tæer foran udlånsskranken for at få hjælp. Der stod jeg ofte.

Jeg er søn af kærlige forældre, men en kombination af fattigfirsere, lediggang og for meget Brøndums kan få selv en kærlig far til at gøre ukærlige ting. Min mor arbejdede i hjemmeplejen, og jeg sørgede altid for at komme hjem efter hende, fordi jeg var bange for det glinsende og hårde blik i min fars øjne.

Nogen vil nok kalde min vej ind i litteraturen for en flugt. Det er ikke forkert, selv om jeg aldrig selv har oplevet det som en væsentlig sandhed. Jeg søgte bare en tryghed, og den fandt jeg, når jeg trådte ud af den virkelige verden og trådte igennem

porten til ordenes og litteraturens rige. Den tryghed har aldrig svigtet mig, og jeg gør mig i dag umage for ikke at svigte den. Jeg brugte litteraturen til at rejse mig, og den blev en del af min måde at bevæge mig ud i verden og ind i andre menneskers tanker, sprog, psykologi og virkelighedsopfattelser på. For mig er litteratur blevet et afgørende taktslag i spændet mellem et travlt arbejdsliv som chefredaktør på Politiken og et familieliv med tre børn på fire, syv og ni år.

Men alt det er efterrationaliseringer. Som dreng forekom det mig bare helt naturligt, at jeg gik på biblioteket, hvor andre i dag går i fritidsordning eller hjem til deres forældre, selv om jeg medgiver, at mit litteraturvalg udviklede sig i en retning, der nok ikke var helt alderssvarende.

Jeg startede med at tage på eventyr med *De Fem* og *Kim*, men efterhånden bevægede jeg mig i retning af de voksnes bogreoler. Hvorfor? Nok mest, fordi jeg gerne ville have mere kontakt med hende den søde, kvindelige bibliotekar. Hun stod for mig som et symbol på en voksen i noget nær absolut ro og balance. Og hun var virkelig rolig. I sine armbevægelser, i sine skridt, i sit blik, i sin stemme – alt, hvad hun foretog sig, forekom at foregå i langsom gengivelse. Nogen ville nok kalde hende en smule kedelig. Det er ikke forkert, men jeg havde ikke brug for mere drama. Jeg havde brug for sikre svar og bløde stemmer.

Min logik var vel ikke langt fra de fleste børns tanker: Hvis man vil have voksenkontakt, må man gøre voksenting, og derfor begyndte jeg at gå på jagt efter litteratur så langt, jeg nærmest kunne komme, fra reolerne med børnebøger. Jeg læste i Søren Kierkegaards værker, og jeg prøvede at forstå Karl Marx' *Kapitalen*, som jeg læste i en læderindbundet udgave med guldtypografi præget på coveret. Begge dele med

lige ringe udbytte, selv om der stadig sidder nogle løsrevne brokker af deres samfundsanalyser, forførergreb og sprog tilbage i mig.

Jeg søgte ind i litteraturen på biblioteket, men jeg blev formet af journalistikken på det lokale dagblad, *Vestkysten* (i dag *JydskeVestkysten*).

Jeg startede med at køre ud med avisen på rute 90, og jeg skrev mig ind i avisen, da den lokale redaktør, Claus Sørensen, i folkeskolens sidste klasser åbnede skydedøren til redaktionen for mig.

Jeg var på jagt efter et stabilt faderbillede, og der bød Claus sig til, hvilket jeg aldrig kan takke ham nok for. Jeg havde ingen særlige anlæg for at skrive. Jeg kunne hverken stave eller sætte kommaer. Til gengæld havde jeg en vilje til at lære det, som gjaldt det liv eller død. Jeg var parat til at gøre hvad som helst for at gøre nytte og for at få Claus' opmærksomhed. Jeg cyklede efter brandbiler på min Everton-cykel med tre Shimano-gear for at rapportere fra gårdbrande på egnen. Jeg anmeldte mudderbrydning på det lokale diskotek. Jeg dækkede fodboldkampe helt ned til serie fire.

Jeg fik ordene på biblioteket, og jeg forsøgte at give dem videre som en form for journalistik på avisen. Det var en lang vej, som jeg alene tilbagelagde takket være redaktørens uopslidelige tålmodighed. Han tog mig ind på sit kontor, foran den brune computer med den grønne skærm fra Norsk Data for at gennemgå mine artikler. Det foregik typisk fredag eftermiddag. Mine tekster blev skrevet igennem fra start til slut, og der var ikke mange genkendelige sætninger tilbage fra mine oprindelige manuskripter, når Claus havde været dem igennem. Jeg græd på vej hjem på cyklen. Ville jeg nogensinde lære det?

4

Selv om journalistikken blev min livsbane, har jeg hele tiden følt mig tæt forbundet med litteraturen. Jeg står op hver morgen 04.45, og hvis jeg overhovedet kan slippe afsted med det, så indleder jeg morgenen med et par kapitler i et skønlitterært værk.

Jeg har et job, der i sagens natur kører i overhalingsbanen. Nyt i verden, nyt i Danmark, nyt på avisen, nyt, nyt, nyt. Emmanuel Macron, flygtningekrise på Middelhavet, Støjberg-sag. Vi fortæller og forholder os til det. Hele tiden. I et opskruet tempo. Det er journalistikkens væsen og avisens dynamik, og jeg elsker at være en del af det høje pulsslag. Men jeg er mig også bevidst, at den høje hastighed kræver en modvægt, en langsomhed, langsomhed, langsomhed.

Den finder jeg i litteraturen. Den giver mig en ro og balancerede morgener forud for de mere hektiske arbejdsdage. Mellem dét, der trænger sig på, og dét, det hele handler om. Det er jo sjældent det væsentligste, der træder frem som akutte spørgsmål. Derfor kan man nemt komme til at løse de rigtige problemer i den forkerte rækkefølge, hvis man hele tiden drives af det store NU.

Rastløsheden er måske en branchesvaghed i medieverdenen, og her bruger jeg litteraturen til at forbinde mig med langsomheden og de eviggyldige sandheder.

Jeg læser meget sjældent samtidslitteratur, fordi den reflekterer den samme virkelighed, som jeg trækker vejret igennem i journalistikken. I litteraturen søger jeg det tidløse, kærligheden, glæden, sorgen, savnet og alt det andet, der reelt betyder noget. Derfor læser jeg klassisk litteratur. Jeg bliver aldrig færdig med de store russere, og jeg har netop haft en kolossalt stor oplevelse af en af Ivan Turgenevs mere ukendte romaner, *Forårsbølger*, som heldigvis netop er genudgivet på forlaget

Jensen & Dalgaard. Jeg kan få lyst til at lære fransk for at læse de værker fra Balzacs store romancyklus *Den menneskelige Komedie*, der aldrig er oversat til dansk. Jeg er draget af Joseph Roth, Stefan Zweig, Robert Musil og de andre centraleuropæiske forfattere, der i mellemkrigstiden gav sprog til desillusionen under Første Verdenskrig, til håbet for en ny og bedre verden og til bevægelsen frem mod det totale politiske og humanistiske sammenbrud under Anden Verdenskrig.

De stod med tunge beslutninger i en vanskelig tid, hvor nazismens komme gjorde uret til ret og umenneskelighed til humanistisk standard. De skulle træffe deres valg i deres tid, vi skal træffe vores valg i vores tid. Der er ingen sammenligning mulig mellem de to punkter i historien, men det udelukker ikke, at vi i dag kan lære af deres tanker og erfaringer fra dengang. Frem for alt kan vi lære at prioritere væsentligt frem for uvæsentligt.

Det vil føre for vidt at gå i detaljer med konkrete forfatterskaber, men der er værker, som er gået i brystet på mig, og som jeg genlæser med intervaller på ti år. Det ene er James Joyce' Ulysses. Det andet Henrik Pontoppidans Lykke-Per.

Med Ulysses lægger jeg for hver gennemlæsning nye brokker af forståelse til det mesterlige værk, som jeg selvfølgelig aldrig kommer til at forstå, selv om jeg gør mit bedste, hvilket har ført mig til Dublin for sammen med to læsekammerater at stikke hovedet op fra Martello Tower og følge Leopold Blooms vandring gennem byens gader 16. juni 1904.

Omvendt med Lykke-Per. Ham var jeg ven med fra første færd og første gennemlæsning, da jeg var 20 år. Alt var selvfølgelig forskudt i tid og reel virkelighed, men på det følelsesmæssige plan oplevede jeg Pers udfordringer og tanker som mine udfordringer og tanker.

4

Under min anden gennemlæsning som 30-årig kunne jeg se, at Pers valg ikke blev mine valg. Måske fordi jeg havde set, hvordan det gik Per? Per bankede aldrig på hos sin syge mor. Jeg nåede at tale med min far om alt det, jeg skulle tale med ham om, inden han døde.

Mit tidlige voksenliv havde sat en kile ind mellem Per og mig. Det stod mig endnu mere klart under min tredje læsning som 40-årig. Her blev jeg irriteret på Per. Han har alle muligheder, men han er ude af stand til at forløse dem. Jeg havde lyst til at sparke ham i røven. Og jeg synes faktisk, at Per er i færd med at udvikle sig til en temmelig usympatisk karakter.

Det er selvfølgelig noget sludder, at Per Sidenius udvikler sig. Han har været den samme, siden Henrik Pontoppidan skabte ham på sit ark fra 1898 til 1904. Altså er det mig, der ændrer mit syn på Per og alt det, jeg løbende erkender har variabel vigtighed på livets skiftende alderstrin.

Men skal jeg være helt ærlig, så kan jeg godt blive en smule nervøs forud for min fjerde gennemlæsning, når jeg fylder 50 år. Jeg håber virkelig ikke, at min ven fra ungdommen udvikler sig yderligere i retning af den skiderik, der begyndte at tegne sig under min seneste læsning. For dybest set holder jeg med Per Sidenius. Altid Per Sidenius.

Jeg er en grundig læser. I mine bøger vrimler det med æselører, understregninger og notater i marginen. Særligt når en smuk sætning rejser sig fra siderne, understreger jeg den, så jeg kan vende tilbage til dens skønhed ved en senere lejlighed. Der er blandt andet én sætning fra Herman Melvilles Moby-Dick, der har taget fast bopæl i mit register over smukt sprog. Hør blot:

> Når man ved sådanne lejligheder sidder under en mildnet sol og den ganske dag flyder på glatte, langsomt duvende dønnin-

> ger, sidder i sin båd, der er let som en birkekano, og så at sige personligt omgås de blide vover, der som katte ved kaminilden spinder mod lønningen – da føler man en drømmeagtig fred i sjælen ved synet af oceanhudens afklarede skønhed og glans og glemmer det tigerhjerte, som banker under den; og nødigt vil man tænke på, at denne fløjlspote kun er skjul for en ubarmhjertig klo. (Mogens Boisens oversættelse, 1955)

Wow, sikke er en scene, sikke et sprog, sikke en følelse. Jeg kommer aldrig på jagt efter den store, hvide hval, og jeg kommer aldrig ud på oceanhudens duvende dønninger, men det er ligegyldigt. For prøv at mærke roen og skønheden i denne lille passage, og prøv at sige ordene *duvende dønninger* højt for dig selv. Nok om det. Og om mit forhold til konkrete værker.

Jeg er tryg i bøgernes verden. Intet sted – bortset fra kirkerummet – føler jeg mig mere tryg end i en boghandel eller et kommunalt bibliotek. For mig står biblioteket som det fineste symbol på den suveræne velfærdsstat. Hvor er det dog en grundlæggende sympatisk og rigtig tanke, at vi stiller litteratur til rådighed for alle – uanset alder, indkomst og placering i det sociale hierarki.

I vores skattesystem omfordeler vi indkomster og formuer mellem dem, der har meget, og dem, der har behov for mere. Det giver os mulighed for på folkebibliotekerne at omfordele den kulturelle og litterære kapital. Jeg kan kun sige tak til velfærdsstaten og de kommunale bogindkøbere. Det er en smuk ordning, som er medvirkende årsag til, at man ikke behøver at vokse op i et hjem med tunge bogreoler for at blive chefredaktør på Politiken.

I dag elsker jeg at tage mine børn med på det lokale bibliotek, Gentofte Bibliotek, dette arkitektoniske mesterstykke

skabt af Henning Larsen som en katedral, der indfanger lyset i en hyldest til oplysningens kraft. Jeg elsker det rum, men jeg har ganske vist vanskeligt ved at få trukket ungerne med. Det skal nu nok komme.

Hjemme i Grindsted er det kommunale bibliotek nu lukket og flyttet til andre lokaler. De oprindelige bygninger benyttes i dag til foredrag og andre kulturelle aktiviteter. I efteråret er jeg inviteret tilbage til Grindsted sammen med min skæbnebroder og livslange ven, nyhedschef på *Radio24syv* Simon Andersen, der ligesom jeg selv kom ind på *Vestkysten* som en forpjusket dreng med brug for kærlig omsorg og fast retning. Det gav Claus Sørensen os begge, og netop Claus Sørensen, der siden er blevet pensioneret som chefredaktør på Kalundborg Folkeblad, skal styre den samtale, vi skal have sammen. Han gav os ordene, da vi havde brug for dem. Nu tager han dem igen. Hvor er det fint. Måske kommer bibliotekaren med det rolige blik? Jeg ved, at hun fortsat bor på egnen.

Under et foredrag på Askov Højskole for nogle år siden genså jeg hende blandt tilhørerne. Jeg blev straks sendt tilbage til lugten af bouillon, leverpostejmaden med agurkestykkerne og tåspidserne ved udlånsskranken. I kaffepausen gik jeg over til hende. Hun lignede sig selv og udstrålede den samme balance og ro, som jeg havde været så tiltrukket af. Hun kunne godt huske mig, sagde hun. Jeg takkede hende, fordi hun altid havde taget sig tid til at hjælpe mig. Det var jo bare mit job, sagde hun.

Jeg tror egentlig aldrig, jeg fik gjort hende klart, hvor meget det har betydet for mig, at hun bare passede sit arbejde.

5

Mischa Sloth Carlsen

Dansk som sproglig dannelse

Sprog kan både forbinde og udvikle mennesker og give forestillingsbilleder om en verden, der er større end ens egen. Gymnasieforløbets danskundervisning skal helt centralt give studenten blik for, at det danske sprog ikke ville være noget uden sit tætte samspil med litteratur og medier. Gennem det sproglige arbejde i faget dannes den enkelte student som et socialt bevidst og livsdueligt individ.

Når elever i danmark træder ind ad døren til gymnasieforløbet, ligger dansk øverst i bagagen som det mest veludviklede sprog efter mindst ti års undervisning i modersmålet. Samtidig venter to eller tre år, der skal udfolde en vifte af sproglig identitet for eleven i form af kompetencer og dannelse. Gymnasiebekendtgørelsen gør det klart fra starten, at danskfagets identitet har sproget i centrum som en del af et samspil med litteratur, herunder tekster i diverse medier. Den faglige identitet skal desuden ses i et både historisk, kulturelt, nationalt og internationalt perspektiv:

> Fagets kerne er dansk sprog og litteratur. Danskfaget beskæftiger sig med viden og kundskab om og undersøgelse af dansksprogede tekster i en national og global virkelighed. Gennem undersøgelse og produktion af dansksprogede tekster arbejdes

> der med primært dansk litteratur, sprog og medier med henblik på at etablere et møde med kultur- og bevidsthedsformer i Danmark, Europa og den øvrige verden fra oldtiden til i dag. (Undervisningsministeriet 2017)

Tre perspektiver i tæt samspil

Faget udgøres af tre perspektiver: det litterære, det sproglige og det mediemæssige. De tre perspektiver hænger sammen som ærtehalm og befrugter hinanden i den daglige undervisning i mødet mellem læreren og eleverne.

Dansk som sprog kan derfor ikke ses adskilt fra litteraturen, som har givet os sproglige udtryk og nuancer, vi har spejlet os i gennem mere end tusind år. Litteraturen bliver sprog, der får nyt liv i mødet med eleven. Læsningen og samtalen om litteraturen giver det historiske fundament, som sproget lever videre på. Dansk sprog kan heller ikke ses uafhængigt af medieformer, fordi medierne i bred forstand fra fakta til fiktion forbinder mennesker i den kultur, vi lever i og forstår os igennem, ligesom medierne er med til at forme vores fremtid (cf. Carlsen, Skriver og Darger, 2016; Carlsen 2016; Martinsen, Skriver og Darger 2016).

Hvordan kan det sproglige i dansk da ses selvstændigt som et spørgsmål om kompetencer? Bliver gymnasieelever da ikke undervist i sprog i dansk? Jo, det sker netop i høj grad både i sig selv og i koblingen med de andre perspektiver. Det centrale er, hvordan sproget analyseres og anvendes og dermed udvikles gennem både mundtlig og skriftlig udtryksfærdighed.

Danskfaglig sprogdidaktik

Den danskfaglige sprogdidaktik, som gymnasieeleven erfarer i gymnasiet, er ikke uden strategisk bagtanke fra gymnasie-

lærerens side. Didaktik vedrører den indholdsmæssige planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen. Vi kan skelne mellem fire tilgange til undervisningen i dansk som sprog med henvisning til professor Frede V. Nielsens fire almendidaktiske perspektiver, som læreren bringer i spil (Nielsen 2005):

- *Basisfags-didaktik:* Fagets elementære grundtrin og objektive metoder
- *Etno-didaktik:* Elevens livsverden, kultur og hverdagserfaringer
- *Udfordrings-didaktik:* Problemorienterede samfundsmæssige perspektiver
- *Eksistens-didaktik:* Den undren, hvormed eleven forstår sig selv i en større verden

Modersmålet dansk, som eleven har med fra grundskolen, kan altså siges at blive videreudviklet fra fire vinkler, som jeg her vil uddybe med enkelte eksempler på situationer fra danskundervisningen.

Det danske sprogs særtræk, historiske udvikling og metoder

Når vi ser danskfagets sproglige del med de *basisfaglige* briller, tænker vi på det danske sprogs særtræk, historiske udvikling og metoder, som vi bruger til at få begreb om sproget med. Mange vil straks spørge til grammatik, kommasætning og andre regler for sprogrigtighed. Dette har eleven opnået færdighed i fra grundskolen, og det videreudbygges og slibes selvfølgelig stadig til især gennem øvelser tilpasset både klassen og den enkeltes udfordringer og gennem skriftlige, eksamensrettede opgaver.

I gymnasiets basisfag handler sprog dog også om meget mere end sprogrigtighed. For eksempel lærer eleven at bli-

ve klog på sprogbrug, retorik, argumentation og diskurs i sagprosatekster, såsom taler, nyheder, opinionsgenrer og sociale medier. Det udvikler elevens kritiske og etiske sans i en moderne demokratisk offentlighed, hvor sproget er et magtmiddel, når det bruges bevidst. For at lære at begå sig i en offentlighed må eleven derfor både kunne analysere andres sproglige udtryk og udvikle sin egen udtryksfærdighed. Det sker eksempelvis ofte i forbindelse med medieforløb. Skriftligt er eksamensgenren *kronikken* en god ramme for dette; eleven skal ud fra en sagprosatekst gøre rede for andres synspunkter, karakterisere argumentationsformen – herunder sproglige virkemidler – og derefter diskutere tekstens synspunkter.

Som et helt andet sprogligt aspekt på det basisfaglige niveau lærer eleven om, hvordan kanonforfattere som romantismens Steen Steensen Blicher (1772–1848) eller naturalismens Herman Bang (1857–1912) udtrykker sig gennem to vidt forskellige former for realisme. Realisme er en sproglig, stilmæssig udtryksform med forankring i litteraturhistorien. Trods forskelligheden er begge kendetegnet ved en rig brug af billedsprog, der indirekte kan bruges til at udtrykke sociale problemer med. Dette var nødvendigt for Blicher, der ville kritisere uretfærdighed i et land underlagt censur. Det var dog også nødvendigt for den senere Bang, der konfronterede tabuer i et land, der troede sig frisat af det nyindførte demokrati. Sproget i litteraturen analyserer og fortolker eleven særligt i forbindelse med litteraturhistorieundervisningen. På den måde slås to fluer med et smæk: Vi ser, hvordan litteratur og sprog ikke ville være noget uden hinanden. Desuden arbejder eleven skriftligt med sproget i litteraturen i forbindelse med eksamensgenren *den litterære artikel*, hvor hun analyserer, fortolker og perspektiverer ud fra fiktionstekster.

Sproget dansk hænger således allerede som basisfag tæt sammen med det litterære og mediemæssige perspektiv, fordi eleven lærer at afkode både simple og komplekse kommunikationsformer. Basisfaget fylder en stor del af undervisningen, men skal dog også bringes i anvendelse på mere bredspektret vis, for at de sproglige kompetencer kan vokse og slå dannelsens rødder.

Elevens livsverden og sproget

Hvis sproget i danskfaget skal blive mere end instrumentelle færdigheder, er det essentielt også at tage de *etno-didaktiske* briller på, hvor eleven udvikler sproget med rod i sin egen livsverden. Der kan være stor forskel på, om eleven er vokset op i Gentofte eller Grindsted, i et akademikerhjem eller som mønsterbryder, og om eleven har dybe rødder i Danmark eller stor etnisk tilknytning til udlandet. Undervisningen må møde elevens egne erfaringer i den kultur, hun er præget af socialt, for at kunne motivere den sproglige udvikling, der klæder hende på med relevante basissproglige kompetencer. Her spiller undervisningsformer en stor rolle. Lærer eleven eksempelvis bedst gennem klassisk klasserumsundervisning, virtuelle tilgange eller gennem analog kreativitet som i rollespil? Den sproglige undervisning skal bringe det hele i spil.

Etno-didaktik udøves for eksempel, når eleven skal skrive mindre, kreative opgaver i fagets Facebook-gruppe. Hermed bliver hun bevidst om de sproglige koder i de sociale medier, som hun i forvejen interagerer i. Den udøves også, når hun skal skrive i eksamensgenren *essay*. Her skal eleven både kombinere undren og overvejelser om et fagligt emne og gøre dette relevant med eksempler på erfaringer og iagttagelser fra sin egen livsverden. I essayet kan eleven udvikle sin sproglige udtryksfærdighed i en kobling af faglighed og sproglig kreativitet.

Dermed får eleven anerkendt den kulturelle bagage, hun medbringer, og hendes identitet løftes ind i den faglige kontekst.

Samfundet og sproget

Når vi tager de *udfordrings-didaktiske* briller på, kan det danske sprog omvendt blive belyst i et aktuelt samfundsmæssigt perspektiv. Disse briller er især relevante, når eleven arbejder problemorienteret. Det sker blandt andet i flerfaglige sammenhænge, hvor faget ses i en større kompleksitet.

Eksempelvis skulle en klasse i et innovativt flerfagligt forløb arbejde problemorienteret med sagen Brexit ud fra opgaven: »Flyt holdningen til EU i Storbritannien!« De deltagende fag var dansk, engelsk, fransk og musik. I dansk og engelsk arbejdede de særligt med de sproglige metoder diskursanalyse og retorisk analyse og desuden medieanalyse. Materialet i dansk var den daværende premierminister David Camerons EU-tale og den journalistiske dækning af Camerons besøg og møde med statsminister Lars Løkke Rasmussen i Danmark i februar 2016. Efter analysearbejdet skulle de skabe en velargumenteret kampagne for eller imod Brexit, hvori der indgik en video med sproglige og musikalske virkemidler, og endelig reflektere over deres sag, metodevalg og innovative proces i en synopsis. Eleverne fik en stor forståelse af EU som sprogligt kulturmøde og sprogstrategisk rum. De anvendte sproglige metoder til at analysere en sag og lærte ligheder og forskelle i brugen af de samme metoder i dansk og engelsk. De brugte sproget kreativt og innovativt til at give en holdning et virkningsfuldt sprogligt udtryk. Endelig blev de gennem det flerfaglige, sproglige samarbejde klædt på til deres studietur til London med fagene dansk og engelsk – og med afrejse blot tre måneder efter Storbritanniens EU-afstemning.

De almenmenneskelige vilkår og sproget

Sidst, men ikke mindst kan eleven med de *eksistens-didaktiske* briller lære at stille spørgsmål til almenmenneskelige grundvilkår, hvormed eleven forstår sig selv i en større verden ud fra det sproglige i dansk. Det er disse briller, der anvendes, når eleven læser om Lykke-Pers dilemmaer i uddrag fra Henrik Pontoppidans (1857–1943) værk af samme navn. Når Per ikke kan forene sin baggrund fra den strenge, pietistiske opvækst i præstegården i Randers med sine professionelle, moderne teknologiske ambitioner som ingeniør, får Pontoppidan eleven til at stille sig selv eksistentielle og empatiske spørgsmål: »Hvordan ville jeg opleve Pers situation?« Eller: »Hvis det var mig, hvad ville jeg gøre?« Eleven ser, at livets valg ikke altid følger en snorlige vej. Eleven får udvidet sit mentale erfaringsrum som klangbund for livets senere valg.

Hvordan bliver litteraturlæsningen dermed til et sprogligt perspektiv, når vi taler eksistens-didaktik? Er det nu en nyttig måde at arbejde sprogligt på? Ja, i højeste grad. Når eleven bliver fanget af læsningen, gøres sprogets bestanddele til forestillingsbilleder og fordybelse, der forankrer sig eksistentielt og udvikler evnen til at udvide sprogkompetencerne og til at tilegne sig andre sprog. Arbejdet med ikke bare enkle medietekster, men også livsskildringer i litterære tekster er en helt central vej, der udvider ordforrådet og nærer basissprogligheden. Sprog er således ikke bare ord og kommunikation, men også tænkning og kompleksitet.

Pointen er, at eleven gennem arbejdet med det danske sprog i tæt samspil med litteratur og medier skal få øjnene op for, at sproget aldrig er færdigudviklet. Sproget er derimod et levende spejl af den, man er, i forhold til de udfordringer, man står i fagligt, eksistentielt og socialt. Sproget vil altid være under udvikling hos den, der er sprogligt nysgerrig.

Sproget kan omvendt også være under afvikling hos den, der ikke anvender sproget bevidst. Gymnasiets danskfag giver den sproglige dannelse med i studenterhuen til, at man siden selv kan søge efter nye sproglige dybder og udvikle fremtidens dansk.

Anmærkning: Artiklen er oprindelig skrevet (her let redigeret og opdateret efter 2017-læreplanen) som danskfagets bidrag til publikationen »Tænketanken om sprog – anbefalinger til at styrke sprog i gymnasiet« (Gymnasieskolernes Lærerforening 2016).

Referencer

Carlsen, Mischa Sloth, Kathinka Skriver og Birgitte Darger: »Dansk for Felix og Fatima«, *Berlingske* 15. februar 2016.

Carlsen, Mischa Sloth: »Leder«, Dansk Noter, Dansklærerforeningen 2016/1.

Martinsen, Jette Sindbjerg, Kathinka Skriver og Birgitte Darger: »Klodshans i datavarehuset«, *Jyllands-Posten*, 12. maj 2016.

Nielsen, Frede V.: »Fagdidaktikkens kernefaglighed«, i: *Didaktik på kryds og tværs* s. 25–45, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, København, 2005.

Undervisningsministeriet: §1 i »Dansk A – stx, august 2017«, http://kortlink.dk/uvm/rngb, besøgt 20. oktober 2017.

6

Ebbe Preisler

Sprogmusik

Verden er vaad og lys –
Himlen er tung af Væde …
Hjertet er tungt af Lykke,
Lykkeligt nær ved at græde.
(Morten Nielsen 1943)

Kort og godt. Ingen over, men mange ved siden af ham:

Jeg er saa lykkelig i Dag,
jeg gaar i Glædesdille;
thi Himlen er saa stor og blaa,
at Hjertet bliver lille ….
I Dag er jeg så dejligt fri
for Reflexionens Tandbid,
er kun en lille Delirist,
en Purpurprik af Vanvid.
Tom Kristensen 1920.

'Reflexionens Tandbid', Tom Kristensen må have jublet indvendig, da han fandt på dette udtryk. Ligesom denne nutidige mastodont, Benny Andersen:

Fuglene flyver i flok,
når de er mange nok.

6

Eller endnu mere frækt:

Himlen er temmelig blå.
Det ka' jeg godt forstå.
(Begge fra 'Svantes lykkelige dag')

En amatørdigter havde fået overbærende smil ved at digte så plat!

Jeg har selv gjort mig til amatørekspert i lejlighedsdigtning, som jeg har elsket siden barndommen og for få år siden skrevet en bog om, som jeg vil citere i det følgende.

Men først et par basale iagttagelser. For mig er sprog og ikke mindst samtale musik. En samtale mellem to, en duet, kan både være vellyd og skinger. Et selskab, der er i godt humør, kan minde om et big band med heftige blæsere og opkogte trommer og absolut ingen pauser. Et foredrag kan minde om en saxofonsolo, en ballade af Coleman Hawkins, hvor blide pauser er mindst lige så vigtige som tonerne fra saxen/stemmen. Eller det kan sammenlignes med solsortens magiske musik, der åbenbart ligger dybt i generne, velsagtens helt tilbage fra den tid, hvor evolutionen fandt på at fabrikere netop denne fugl.

I en tv-serie på DR om Danmarks historie *ser* man stenalderfolk, men skaberne af serien har ikke turdet lade dem tale. Javel, vi ved ikke, hvilke lyde der er kommet ud af deres mund, men mit gæt er, at disse forfædre og -mødre har været lige så gode til *small talk*, som vi er, og lige så gode til musikalsk sprogmusik som solsorten. *Okker Gokker Gummiklokker* er nok ikke digtet i stenalderen, men lur mig, om man ikke også dengang har fundet glæde ved f.eks. bogstavrim, ja rim i det hele taget. *Mig og dig*, *Knold og Tot*, *Per og Poul*, *ælle bælle*,

pilespids, *Anders And*, *Donald Duck*, *Mickey Mouse*, *nærved og næsten slår ingen mand af hesten*. Men jo også fornøjelsen ved modsætninger – *Dødens Gab*, fra spids til bred mund, *Blåtand*, *Tommelise*, *Sandkroen*.

Et andet Tom Kristensen-vers:

Natten er saa elskovslun.
Parken sværmer med Eroter,
Piger gaar paa spidse Sko,
Mandfolk gaar paa store Poter:
Klipklap, klubklub, spidse Sko,
Store Poter, to og to.

I dramaturgien taler man om det bløde, runde som *lumumma* og det spidse, skarpe som *takete*. *Klipklap* og *spidse sko* er vel det sidste, *store poter* og *klubklub* det første.

De barnlige rim, jeg ovenfor citerer Benny Andersen for, rummer så lystfyldte elementer, at de går dybt i både maven og hjernen. Jeg har selv i mange taler dyrket formen at rime to linjer ad gangen i stedet for den mere klassiske ABAB-form.

Det giver en barnlig glæde, men for at det ikke skal blive ren vellyd og pop, er det vigtigt, at indholdet tillader sig noget frækt eller uforudsigeligt, ligesom Benny Andersens *det ka' jeg godt forstå*. Min kone lærte mig for mange år siden, at en tale, der ensidigt forfalder til lobhudling og den forventede placering af talens genstand på en (dødbringende) piedestal, efter få sætninger keder og i de lyttendes vurdering bliver henvist til konventionernes losseplads. Der skal skarpe og ærlige observationer til, før man spidser øren og gider stole på talens portræt som troværdigt.

6

Et eksempel: Vi har i vores vennekreds en person, der i sin ungdom var frygtet for sin sarkasme og sine snertende og derfor ofte smertende verbale udfald.

Hans livsbane betød imidlertid, at han midtvejs blev modnet og mildnet og efterhånden kunne balancere sit stadig skarpe vid til at blive et velgørende salt i grøden. Da han blev 65, skrev jeg en rimet tale, som jeg her vil gengive. Den skal understrege pointen – at fejlen ved en tale eller en sang kan være, at den er for venlig:

Nu håber jeg, I gerne vil vide,
hvad det er, jeg har skrevet på denne side.
Ja, hvad er det nu, der er kendetegnet,
når familie og venner skal drikkes i hegnet?
Det er, at man runder de femogtres,
og at det som sædvanlig ikke kan ses.
Så hip hurra og hjert'lig tillykke,
nu kom jeg så det første stykke.

Så lad mig da prøve at tegne manden,
der har så meget derinde bag panden,
og som både er en mestersnakker
og en ganske veludviklet mesterhakker, (Læs: en god kok)
som kører Herfra til Evigheden,
når han skal ud og snakke godt for menigheden. (Læs: holder en masse foredrag)
Hvad er mon det allermest karakteristiske?
Ja, for os – de heldige – er det det der kammeratistiske.

Sådan har det ikke altid været,
hvis du spø'r Per og Poul og Maren i Kæret.
Da han var ung, var han lidt af en slange,

der med sit bid ku' gøre hvem som helst bange.
Han var mildt sagt mere syrlig og spydig
end rar og fremkommelig og gammeldags dydig.

Og det blev sgu ved i mange år,
forstærket efter den ene og den anden tår.
Men en dag begyndte det at gå under huden,
at han arbejdsmæssigt fik nogle på tuden.
Han gik derhjemme på Æblevangen
og havde mistet noget af ryet og rangen.

Da var det, han begyndte at gøre lidt nytte
ved at hente æg og kokkerere og blive bedre til at lytte.
Min egen kone er et godt barometer,
hun sa': Jeg begynder at ku' li' Johan Peter.
Og gradvist over de næste år –
med skarpe, men også klinkede skår –
da fremstår en lidt mere voksen mand,
som både har følelser og forstand.

Bevares, det er svært at holde på sæben,
fordi han har denne mærk'lige stræben
at give sig hen til både 3F og Novo,
ja, til alle, der gerne vil have lidt provo.
Så vips af sted til både Bangkok og Skagen,
det ka' ikke blive langt nok og sent nok på dagen. (Kort sagt: en skarp og eftertragtet foredragsholder.)

Så det er sjældent, han sidder lårene af nogen,
og det gælder såmænd både vennerne og konen.
Til gengæld er han blevet så rar at være i stue med,
at han ikke engang behøver at have sin frue med.

6

Dog, det er skønt at se dem sammen,
så får vi både viddet og varmen og charmen og larmen fra tarmen. (Ups! Nu er det vist på tide at tøjle Pegasussen.)
(Her fulgte en mindre finale.)

~ ~ ~

O, kommer og redder
mig arme Per Skrædder,
som ikke kan skjule
for Himmelens Fugle
den lille Guds Gave,
jeg fikk paa min Mave.
(Johan Herman Wessel. Ukendt årstal)

Johan Herman Wessel skrev også sin egen gravskrift:

Han aad og drak, var aldrig glad,
hans Støvlehæle gik han skieve;
Han ingen Ting bestille gad,
Tilsidst han gad ei heller leve.

Det modsatte af denne barnlige ælle-bælle-mig-fortælle-stil er den mere højtravende, som ikke kun kan findes i storladne salmer, men også i lejlighedssange, der gerne vil hæve sig over det banale hjerte-smerte-niveau. Lejlighedssange er generelt en ringeagtet genre, og kritikere ynder at fremhæve brugen af »omvendt ordstilling« som et kendetegn på det talentløse. Efter min mening er det ikke det, der er tale om. Jeg tror tværtimod, at amatørdigteren bruger omvendt ordstilling for at hæve sangen til et »rigtigt« niveau. Danmarks altdominerende salmedigter, Grundtvig, udmærker sig netop ved ofte at gøre sine vers næsten ulæselige ved at krølle sproget. Et eksempel:

Barnelivets favre Dage
kun forgæves Folk paa Jord
kalde sukkende tilbage,
som en Drøm der heden fo'r;
Hjerte hvert dog føle maa:
vorde ej vi atter smaa,
aldrig mer paa Englestige
vinde vi til Himmerige.

Jeg mener, denne stil har smittet de mere usikre lejlighedsdigtere, som hellere burde have læst Brorson eller Ingemann og elsket dem for deres ligefremme digtning:

Gik alle Konger frem paa Rad
i deres Magt og Vælde,
de mægted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde.
(Brorson 1734)

Eller:

Nu vaagne alle Guds Fugle smaa,
de flyve fra Reden og sjunge;
de prise vor Herre, saa godt de formaa:
de takke for Livet og Lyset med fløjtende Tunge.
(Ingemann 1837)

Et afvæbnende, i øvrigt anonymt, eksempel på omvendt ordstilling er dog dette:

Plukket hun blandt andet
jordbær har på landet.

6

En professionel lejlighedsdigter er en, der lever af at digte på bestilling til andre. I min bog citerer jeg en sådan, Edith Rønn, fra en artikel, hun skriver i 1988 om sin arbejdsform og de henvendelser, hun får, der skal give hende materiale til en given sang. Oplæggene var enten *oplysende* eller *vejledende*, fortæller hun. En bestiller kunne komme med fire sider kun med en konfirmands »altid uheldig«-episoder. Edith drejede det så, »så han virkede, som om han var ganske normal, hvilket i konfirmationssangene næsten altid vil sige en frisk dreng og en god sportsmand med mod på livet. *Pigen* er sød og interesseret i sit udseende og efterstræbt af drengene,« skriver hun. »Konfirmationssangene er ikke blevet mindre kønsspecifikke i den periode, hvor jeg har skrevet sange. Tværtimod!« Men »de 'normale' børn har helt overtaget formaningernes plads.«

Det *vejledende* kunne bestå i, at folk skrev et oplæg med rim og omvendte ordstillinger, som de åbenbart forventede i en »rigtig« lejlighedssang. Man kunne f.eks. skrive: »Peter ud i haven gik / og dér øje på en dejlig pære højt oppe på en gren fik / og lyst til at spise den han fik og uden snak / han klatrede op og ned han faldt og benet han brak – uha!«

Jeg beskæftiger mig i bogen også med det ubehjælpsomme, men vidunderligt sympatiske hos de mange amatørdigtere, der hellere vil deltage med en sang, de selv har skrevet, end dukke sig bag et »det duer jeg vist ikke til, det der« eller købe en sang. Materialet er som regel kendte anekdoter om festens genstand, der med vold og magt skal presses ind i den melodi, skriveren har valgt. To eksempler, der læses ubehjælpsomt, men som, når de synges, så absolut glider ned:

Mel.: Kom maj, du søde milde

Selv om Grete hun kørte
kartoffeloptageren,
og traktoren hun førte
som fuldbefaren chauffør.
Til bal i Sønder Omme
på motorcykel en tur,
var Grete og så Ingrid,
de 4 vist på den var.

Jeg kan slet ikke stå for en digter, der evner at få ordet *kartoffeloptageren* ind i et vers.

Mel.: Lille sommerfugl

Midt i frokostbordet, Leif han spurgte til
vore ferieplaner. Nemlig gerne vil
have vi var hjemme, sidst i juli, for
tænkt at finde en, ku' sige pæne ord.
Hvorfor vil I det? Spurgte lidt distræt.
Maden helt galt i halsen, måbed' let,
da fortalte så, bryllup skulle stå.
Endelig fattede vi så.

Her har man ikke tilstræbt omvendt ordstilling eller andre kneb for at gøre sangen finere, end den er. Det har bare været satans svært at få presset situationen ind i melodiens fastlagte skabelon. Men som sagt, når det synges, virker det næsten enkelt og ligefremt.

Et lige så afvæbnende eksempel finder vi i en stor sang med seks vers skrevet af et ældre ægtepar for mange år siden. I den ejendom, de boede i, boede også oppe på kvisten en student,

og da de ikke tillagde sig selv dygtighed i at skrive den sang, de så gerne ville bidrage med, henvendte de sig til studenten og spurgte ydmygt, om han kunne hjælpe og forbedre sangen. Men studenten blev straks charmeret af deres præstation og den lidt hjælpeløse stil. Han overtalte dem til at bruge sangen, som den var. Og så skrev han den af, så at han kunne bruge den i sin egen familie som ren underholdning – og det har man gjort i den familie lige siden! Vi må her have alle seks vers:

Mel.: Der er et land, dets sted er højt mod Norden

Der er en mand, som sølverbryllup holder
i dag med en, som meget kær han har,
og ham det er som denne sang forvolder,
for han laver fest for os i aften – ja, den er klar!
Nu maa vi passe, at ej for tykt vi pimpe,
thi nobelheden skal være vores selskabs pryd,
og derfor alle sammen ud vor sang vi klimpre,
til vor guitar, til jubels glædes lyd.

Du ædle sølverbrudgom med armen
strakt ud mod enhver, som bad dig frækt om en skærv,
og den du aldrig nægtede forbarmen,
thi godhedens kildevæld sprang ud fra jeres bjerg.
I solgte hørkram og hvid marseljesæbe,
mens jeres fremtids haab, det lyste grønt,
derfor vil vi alle sammen raabe: Leve!
Og dette vores raab skal være ej blot paa skrømt.

De to var altid eet paa alle livets veje,
thi hun kun sagde ja, naar han det bød,
og dette passer, thi kvinden skal sig neje

fra dengang af, at slangen Evas æble bød.
Troskabshedens tegn er segl paa hjemmets lykke,
ja den er fin, thi han har været fuld
af kærlighed, hver gang han kvinden mødte,
og elskovsfrugter har straaleglans af guld.

Af ædle sønner har I faaet fire
tilsammens med to rare døtre, som I har,
den ene blev laster – ej noget vi'ere,
den anden tapper krigsmand, nemmelig husar.
Den tredje, Peter, vil gerne op at køre,
han har talent som vognmandskusk, som ideal,
dog ligefuldt forstaar han sig at føre
som vognmandskusk, skønt han kun er urtekræmmerkarl.

Om Ole Peter skal ej sangens toner melde,
thi hav og land har han tilbagelagt.
Nu vandrer han omkring i Amerikas fjelde,
sådan går det børn, som ikke ta'r dem i agt!
De tvende døtre, Ludovika og Charlotte, er rare piger,
kun én blev gift, men manden blev jo død,
Dog, hvad gør det, hvabeha'r! Den gifte siger,
nu hanker vi op i Eriksen, jo hun er sød.

Nu vi raabe højt med alle vores lunger
hurra for ham, den mand, der gav et knald,
og det skal være sagt med tusinde tunger,
skønt herregud, han bor på femte sal.
Ja, Gud velsigne Dem, Jensen, og alle Deres kære!
Dertil ja og amen! raabe vi i kor.
Gid De maa ned ad keglebanen skære
med godt humør, som dybt fra hjertet gror.

6

Man kunne få den tanke, at det var sange af den kaliber, der blandt andet inspirerede en digter som P. Sørensen Fugholm (Per Barfoed) til hans lettere pompøse sprog (brudstykke):

Da jeg var Dreng, da lærte jeg en Masse;
vi kunde Salmebogen udenad;
Skal derfor nu vi kaldes gammeldagse?
Det Ubekvemsord vil jeg bære glad.
De to Tabeller gennemgik vi begge,
vi ganged og laa sammel, det gik nemt;
vi lærte Religion og Kongerække
og meget andet, som jeg nu har glemt.

Hans bror, Viggo Barfoed, skrev under pseudonymet Ærbødigst og mestrede også at lege med sproget i pasticher. Jeppe Aakjær var lige så glad for at skabe nye og karske ord som sin jyske landsmand, Johannes V. Jensen. Da Aakjær blev 60, måtte Ærbødigst hylde ham således (brudstykke):

Naar Jeppe Aakjær fylder treds,
saa skjarer Maanen veltilfreds,
mens Gøgen pilrer med sit Kuk
og Hønen dulrer med sit Kluk.
Det sorler over Sallingland
og dumrer hult i Fjordens Vand,
Paa Marken pojer Drengen lidt,
da stenter Dug paa Vibefedt,
Det skrumler paa den bare Taa
Og hwerrer stygt ved Karup Aa.
(…)
Tak, Jeppe Aakjær-Sivensnak,
vi hvister dig en særlig Tak,

fordi du duget har vort Bord
med mærkelige Udsagnsord,
som dels sprang frem af Bondens Sjæl,
og som du dels har lavet selv.

Tanken går tilbage til barokdigternes (bl.a. Kingos) kærlighed til farverigt sprog og frem til en digter som F.P. Jac, der også holdt meget af at nydanne ord.

Lad mig slutteligt – jeg kunne blive ved, men det tillader årsskriftets format ikke – vende tilbage til det talte sprog som musik med en oplevelse fra en rejse til Færøerne og et par svenske eksempler:

Min kone og jeg boede i Thorshavn hos en dansker, der havde giftet sig ind i Patursson-familien, kongsbonden i Kirkebø. En eftermiddag besøgte vi kongsbondens tvillingbror, Trondur Patursson, der i stedet for at dyrke jorden var blevet først en frygtløs globetrotter og siden en højt respekteret billed- og senere glaskunstner. Det var ham, vi besøgte. Han havde kort forinden afsluttet at bygge et kraftigt bjælkehus til sig selv på kongsgårdens jord. Vi sad i hans stue, der var halvmørk i den ene ende og med et guddommeligt lysindfald fra et vindue over en seng i den anden. Vi tre danskere sad på række på en bænk i halvmørket, Trondur sad alene på sengen. Vi småsnakkede, vi tre, for at fylde tomrummet, ligesom småfugle, der knebrer. Trondur lyttede tavs, men opmærksomt. Pludselig kunne vi åbenbart mærke, at der var brug for en pause i vores smalltalk og holdt mund. Trondur lod en veltimet pause brede sig i rummet, hvorefter han indledte en solo med sin bløde stemme, der lignede en dyb saxofonklang. Hans indlæg var fuldt relevant i forhold til, hvad vi havde talt om. Der var intet gammeldags eller pompøst over hans solo, kun skønhed og velvalgte pauser – og udstrækning.

6

Situationen fandt sted, før Færøerne fik tv. Sådan var også vores ældre tid, den tid, som kunne forekomme lang, og hvor man ikke soldede med ordene for ikke at løbe tør for dem.

En svensk veninde fortalte om en lignende situation fra det nordlige Sverige. En familie var samlet hos en ældre bedstemor. Da der »gik en engel gennem stuen«, greb bedstemor omsider ind, for at det trods alt ikke skulle blive pinligt, og sagde: »Kor har ju bra vackra ögon« – og så var samtalen formentlig bragt videre!

Et andet eksempel også fra Nordsverige, hvor man fra gammel tid måtte økonomisere med ord og følelser: Vores svenske veninde nævnte som baggrund for sin historie den oplevelse, vi alle har haft de senere år, når vi ser kvinder i den arabiske verden myldre ud på gaden og jamre højlydt foran verdens tv-kameraer, når et familiemedlem er afgået ved døden. I svensk tv havde man i et nyhedsindslag vist effekten af en oversvømmelse i Nordsverige ved at vise en mand, der stod ved bredden af en svulmende elv og så sit hus flyde forbi i vandmasserne. Hans lakoniske bemærkning lød: »Man blir ju lite deprimerad sådär«. Thelonius Monk kunne ikke have sagt det kortere.

Nu har jeg digtet om Modersmålet
og lagt mine knuder på broderbålet.
Resten er tavshed – må jeg sige desværre,
men måske var fortsat knebren værre?

7

Jesper Stange

Når døden har talt

Sproget har sin grænse. Ligesom livet. Når døden har talt, er der ikke mere at sige. Og så taler præsten alligevel videre.

Det er en eksistentiel og ikke bare en social erfaring, at når døden har talt, er der ikke mere at sige. Ikke alene sætter vi pris på tavsheden, når vi står ved den elskede slægtnings eller vens båre, vi har slet ikke ord for døden som livsvilkår. Hvad skal man også sige? Sådan er det bare.

Vi begynder på stedet at sludre, hvis vi forsøger os. Det gør selv den professionelle taler, som børnesangen gengiver det så udmærket fra Mallebroks begravelse i kirken, hvor *præsten holdt en tale, filionggonggong og tingelingeling (…) han sagde ingenting?* Og så burde han måske slet ikke have sagt noget.

Alligevel trænger ordene sig på. Det er, som om der skal siges noget. Ikke hvad som helst. Men der er ord, der af egen inerti trænger sig på.

Lad os få et par eksempler.

Grafikeren Dea Trier Mørch er som forfatter især kendt for sin bog om sit barns vanskelige fødsel, men hun har også skrevet en bog om sin mors dødsleje. Begge bøger handler

om ordenes betydning ved livets grænser. Dea Trier Mørch iagttager nybagte mødres behov for igen og igen at fortælle om deres børns fødsel. Og hun refererer forlegenheden ved, at der slet ikke skulle siges noget efter morens død.

Fødsel og død er af samme skabende kraft. Ved fødslen og døden skabes en ny familie, nye relationer. Vi skal forstå os selv på en ny måde både som forældre og som efterladte. Hvis man var psykolog, ville man måske kalde fødsel og død for identitetskriser. Og så kunne man med Dea Trier Mørch sige, at det er ordene, som skal give os identitet.

Ordene giver det formløse form, at fortælle giver identitet og selvtillid, siger Mørch.

Dea Trier Mørch fortæller, hvordan det blev aftalt, at moren efter sin død skulle køres direkte til krematoriet. Der skulle ikke være nogen højtidelighed. Familien var helt afklaret og samler i stedet venner og bekendte i gården hjemme i byen. Og så sker det, at den begravelseshøjtidelighed, de havde fravalgt, alligevel kommer bag på dem. Begravelseshøjtideligheden sker med dem, hvis man kan sige det på den måde.

Man finder familiens tre højskolesangbøger frem og synger *Danmark, nu blunder den lyse nat* om fuglesang og hav og hyld og pigernes latter. Kommet godt i gang, er det ikke let at stoppe, så man fortsætter med *Her vil ties, her vil bies* om den gådefulde førstegrøde under det kolde snedække.

Og så fortæller Mørch, at de så på hinanden og vidste, hvad det var, de var i gang med, da de sang om *At sige verden ret farvel*, hvor de i det sjette vers genkendte oplevelsen af at være blevet transparente for en større virkelighed.

Kom i den sidste nattevagt
i en af mine kæres dragt,

og sæt dig ved min side,
og tal med mig, som ven med ven,
om, hvor vi snart skal ses igen
og glemme al vor kvide!

Begravelseshandlingen bygger med sine tre jordpåkastelsesord på samme treklang, som familien Mørch fik sunget frem: livet i dets skabte forunderlighed, dets forgængelighed og vores håb om livets genopståen.

På den måde kan man sige, at det ikke bare er en særlig form for stædighed, når præsten taler. Nogen skal sige noget. Og som om præsten selv er klar over udfordringen, forsikres vi i begravelsestaler om, at døden ikke skal have det sidste ord. Næsten som var det en del af ritualet.

Men hvem er det så, der får det sidste ord? Er det præsten, eller er det Vor Herre?

Os selv er det i hvert fald ikke. Når vi tager ordet, kan vi høre, hvordan ordene falder så mærkeligt vingeskudte til jorden. Det sker for selv den bedste.

Suzanne Brøgger har fortalt om sin fars død og begravelse, hvor hendes egne ord ikke rakte. Faren var jazzmusiker i sin fritid, og Brøgger har ordet i sin magt. Så der skulle ikke komme nogen præst mellem hende og faren, da han skulle begraves. Hun talte og musikervennerne spillede. Og da de spillede *When you're smiling*, helt soft og som blues, var det, som om faren slet ikke var død.

Det var helt forkert, siger Brøgger, og hun har siden vidst, at begravelser skal være spækket med overleverede ord og ritualer.

Så præsten må tage ordet som forvalter af det nedarvede og overleverede.

Den enkleste definition på præstens prædiken har jeg fundet hos provst Eriksen i et af de breve, han skrev til religionshistorikeren Pullich fra sin præstegård i Tved på Djursland. Provsten forstår prædikenen som et overbud. Han fortæller, hvordan han kom til Tved som en meget ung kandidat, hvor han som noget af det første deltog i auktionen over forgængerens bohave. Da auktionen sluttede hen ad aften, var han en endnu mere forgældet mand, end da han ankom. Han havde budt højest på bord, stol og seng.

Og så skriver Eriksen efter femogtyve år i embede, at han gennem årene har gået og hørt, hvad folk bød på, og så har han om søndagen budt lidt over. Kom det højt nok, siger Eriksen, blev det nok et evangelisk ord.

Det er en enkel og spændende homiletik, en prædikenlære, som ikke alene præsten men også tilhøreren kan tage til sig. Forkyndelsen er et bud på evangeliet, præstens.

Vi kan være heldige ved begravelser at træffe på en præst, der kan indfange noget karakteristisk ved det liv, vi har levet sammen med afdøde. Begravelsestalen kan også være båret af stor livsvisdom, ligesom den kan være både trøstende og opmuntrende.

Og så sker det indimellem, at der er noget, der taler til os med ord, præsten ikke borger for.

Ord har den mærkelige egenskab, at de ikke blot taler om virkeligheden. Ordene skaber virkelighed.

Den bibelske beretning tager sit udgangspunkt i dette forhold. I begyndelsen var der ingenting, men så talte Gud, og en hel verden blev til. Gud sagde, der blive lys, og der blev lys. Og når *Det Nye Testamente* skal beskrive Guds indgreb i tiden,

kan det referere til netop denne gamle viden om ordenes skabermagt og kalde Jesus for Guds ord i menneskeskikkelse. Johannesevangeliet refererer således til skabelsesberetningen og fortæller om ordet, som var i begyndelsen, at det nu er blevet kød for at tage bolig iblandt os. Egentlig står der, at skaberordet har slået sit telt op midt mellem os, og der gemmer sig måske en meget god pointe i teltboligens mobilitet. Gudsordet er ikke mur- og nagelfast. Det er ikke bundet til stedet.

Her gengives i det helt store kosmiske udtræk tillige den erfaring, både Dea Trier Mørch og Susanne Brøgger har beskrevet, den erfaring vi gør ved livets grænser, hvor vi ikke bare taler om tingene men oplever, at livet bliver til på en ny måde, når vi taler om det med arvede ord.

Det bedste eksempel på ordenes skaberkraft er kærlighedserklæringen.

Når den forelskede siger til den udkårne, at han elsker hende, er det ikke blot til oplysning om hans følelsesliv. Jeg elsker dig, siger han. Og så kan der kan ske et af to. Hun kan enten svare, at hun er glad for denne betroelse, men at hun i øvrigt ikke kan gengælde hans følelser. Eller hun kan underskrive sin ny status som elsket ved at svare, at hun var bange for, at han aldrig ville sige det, for hun har det akkurat som ham.

Men uanset hvad hun siger, så vil forholdet mellem de to mennesker for altid været forandret. De vil ikke kunne spole tilbage og slette sporene af denne fortrolighed.

Sprogforskere kalder denne kvalitet ved sproget performativ. Grundtvig sagde det på den måde, at ord skaber, hvad de nævner.

Tidligt i min studietid hjalp den legendariske teologiprofessor Johs. Sløk mig på sporet af dette forhold ved ordene med en

afhandling om prædikens genre. Sløk karakteriserede denne særegne kommunikationsform som *sui generis*. En tale af sin helt egen slags.

I en afhandling om de måder, vi kommunikerer med hinanden på, nåede Sløk frem til, at prædikenen var af en helt særlig slags. Den var ikke et foredrag, ikke en samtale, ikke en etisk belæring. Og måden, hvorpå den adskilte sig fra alt andet, var netop dens skaberkraft. Den ikke bare omtalte forhold i menneskers liv med hinanden og deres Gud. Den satte forholdet i værk. Nogenlunde som kærlighedserklæringen mellem elskende. Evangeliet var tiltale. Gud talte, og vi svarede med livet som indsats.

Senere i sit forfatterskab kunne Sløk sammenfatte hele evangeliet i fem ord: Gud lod en bemærkning falde.

Jesus var denne bemærkning. Den faldt nogle for brystet, mens andre tog den til sig. Men intet var som før. Jesus selv faldt til jorden, hvorfra han var taget, og hvorfra han skulle opstå. Efter sin opstandelse var Jesus så ingen steder for at kunne være alle steder i sit ord.

Jeg var uenig med Sløk. Og min uenighed kunne jeg formulerer med hjælp fra tidens teologiske enfant terrible Peter Kemp. Kemp havde netop disputeret på en afhandling om kristendommens mytisk-poetiske sprog. Evangeliet var et poem. En sjov fætter til anden stor poesi. Gud henvendte sig således ikke blot til mennesker i direkte tiltale. Gud afslørede også sit nærvær i omtalen. Ethvert kommunikationsmiddel var i den forbindelse brugbart efter omstændighederne. Men man kunne altså foruden at prædike både koreografere, dramatisere og komponere evangeliet.

Opgøret med de teologiske fædres idé om, at evangeliet skulle ramme os som tiltale, fik sit markante udtryk i den

narrative prædikenstil, hvor prædikanten både genfortalte evangeliske beretninger og andre beslægtede beretninger. Med en af tidens hyppigste forklaringer hed det, at vi foldede hver vores lille historie ind i Guds store fortælling.

Man kunne sådan lidt for fromt mene, at det kan være det samme, om evangeliet nu når os som tiltale eller omtale, så længe det når os. Men det ville være rigtigere at sige, at denne diskussion er overhalet af oplevelsen af, at det overhovedet på gådefuld vis stadig rammer os.

Vi er ikke længere i stand til at tage ord for givet, blot fordi de hører til vores tradition. Endnu mindre tager vi embedsindehaveren på ordet. Hverken tradition eller embede har selvfølgelig autoritet. Det har alene oplevelsen. Det er det, vi selv oplever, som skal røre og bevæge os.

Nu er det ikke til at opstille regler for, hvad der rører, og hvordan det gør det. Vi må nøjes med konstateringen. Digteren Søren Ulrik Thomsen har sagt om gudstjenesten, at den er meningsløs og fuld af betydning.

Hvis man ikke middelbart kan forbinde noget med denne tilsyneladende selvmodsigelse, så kan man tænke på den gravsten, man engang skal hvile under. Der måtte gerne stå, at det levede liv var meningsløst men dog fuld af betydning og helst ikke stå, at selvom det levede liv var meningsfuldt, var det aldeles betydningsløst.

Det er ikke til at sige, hvad meningen er med evangeliets ord, men de betyder noget. Det har jeg nu gennem et langt præsteliv givet mit bud på. Derfor vil jeg til slut give ordet videre.

Forfatteren Jens Christian Grøndahl skal få det sidste ord. Ikke det allersidste men det sidste ord i denne opsats.

7

I en artikel i et teologisk tidsskrift, hvor Grøndahl indledningsvis bekender sig til den kristne kulturarv, men ikke til den kristne tro, refererer han sin forundring over den mærkelige følelse, han gribes af, når han opholder sig i templer, som mennesker har rejst til ære for deres guder. Det er en følelse af tavshed. Ikke stilhed, som er et fravær, men følelsen af et nærvær, efter at der er blevet talt, og før nogen begynder at tale. Grøndahl tror ikke på, at Gud er hjemme, når han besøger kirken.

Og så sker det alligevel, at Grøndahl ved en ung vens begravelse, hvor han i afmagt overfor det meningsløse dødsfald foretrak tavsheden, alligevel begyndte at høre efter det, der blev fortalt.

Jeg er ikke ude på at fremstille Grøndahls oplevelse som en omvendelseshistorie eller anden religiøs bekendelse og giver ham derfor selv ordet – og her til slut til illustration af det, der er sagt om ord, der virker med deres egen ejendommelige træghed:

> [P]å et tidspunkt begyndte præsten at læse historien om disciplene, der kommer hen til Kristus' grav og finder stenen væltet til side, og om det overjordiske væsen, der siger til dem, at de skal gå til Galilæa. Der var noget i denne fortælling, som bevægede mig, og det var ikke opstandelsens tryllekunst. (…) Ingen fortælling kan bringe de døde tilbage, men det var en fortælling, der mindede mig om, at vi først og fremmest er, hvad vi har bag os, og hvad vi deler i erindringen med dem, der endnu lever, og dem, der ikke længere er her. Det var en to tusind år gammel fortælling, der, ikke ved sine løfter, men ved sin genkendelige stemme, sit konkrete, menneskelige tonefald, gjorde det muligt for mig at acceptere det uafvendelige, at nogen var død, ligesom jeg selv engang skal dø.*

* Jens Chr. Grøndahl, »Det tavse rum«, *Kritisk forum for praktisk teologi*, nr. 48, juni 1992, s. 5–17.

8

Jørn Henrik Olsen

Sprogets terapeutiske indfarvning

En yngre kvinde var på et hurtigt gæstevisit hos en familie. Hun taler lidt med husets moder, og så siger hun henvendt til hende: »Nå, jeg skal videre, for jeg har lige en tid hos lægen.« Husets lille knægt på otte år bryder ind i samtalen: »Skal du undersøges for ADHD? Der er en dreng i min klasse, der har ADHD.«

Sprog kan bruges til at massere fordomme, følelser og så meget andet. Det kan nå frem til de noget uvejsomme steder. Overraskende optrædener foretager sproget ofte. I udgangspunktet er sproget mere nøjsomt og stilfærdigt, når det bare går sine egne veje. Når det føjer sig til tiden og dens mennesker. Selvopfattelser og tænkemåder integrerer ganske hurtigt og ubevidst nye ord og formuleringer. Her sætter jeg fokus på sprogets terapeutiske indfarvning.

»Man maa ikke være for belæst, hvis man vil bevare den Fornøjelse at tiltro sig selv originale Tanker« (Jacob Paludan). Jeg påstår på ingen måde, at jeg her kan mejsle ord og sætninger, der aldrig har været skrevet før. Dog har sproget i denne korte sammenfatning af et foredrag en særlig krog til noget i mig selv. Det har i nogen grad virket forløsende og givet mig mere forståelse af nogle sproglige udviklingstendenser.

8

Sproget udvikler sig hele tiden. Der sker fortløbende en vekselvirkning mellem individ, kultur og samfund på den ene side og sproget på den anden side. Der råder ofte en spænding mellem konfrontation og tilpasning, men efter en rum tid udvikles sproget, så det udgør en meningsfuld italesættelse af tilegnet erkendelse og tankegods. Synet på den menneskelige eksistens eller menneskets selvopfattelse er som regel en markant både med- og modspiller.

Sprogets univers er dybt fascinerende. En særlig bevågenhed har disse erkendelser: Kan man gå overalt med sproget, registreres det måske især tydeligt i vores samtid i forhold til det personligt sansede og erfarede, der spejles lystigt i passende ord, begreber og formuleringer. Hvordan kan man helhjertet og på en ægte måde favne menneskelig sårbarhed? Sproglige justeringer og nydannelser bliver til i kølvandet på et sådant behov i det enkelte menneskes tankerum. Forsigtigt kan vi betegne det som sproglig udvikling eller udtynding. Sproget er dynamisk og følsomt i mødet med alt det menneskelige. Velvalgte ord på rette tid og sted kan virke forløsende. Omvendt oplever vi tit situationer, hvor ord ikke slår til. De vil bare ikke meget sige. Tit render vi som mennesker over i det, der hverken kan siges eller forties. Noget forekommer os at være så smerteligt, men det tvinger os alligevel til at åbne os. Sproget giver dog let efter for slitage i vores kultur og samfund, fordi det kan være en svær udfordring at komme til sig selv gennem sproget. Vi søger de velvalgte ord, som vi rykker mere eller mindre begavet rundt med, men de lader sig ikke altid finde.

I stadig større grad diagnosticerer og stigmatiserer vi os selv og hinanden. Udviklingen er så markant, at den fremtvinger det relevante spørgsmål: Hvordan undgår jeg en diagnose? Hvordan undgår jeg at blive kodet ind i sygdommenes

journalsystemer? Eller hvordan opnår jeg retten til at være rask? – Det går så nemt og ubesværet at få gjort hinanden til afvigelser. Vi bruger reduktive betragtninger, når vi ser på hinanden og vurderer menneskers problemer, ressourcer og deres farlighed. En af de vigtigste grunde til, at en psykisk lidelse ofte bliver en særlig stærk brændemærkning, er jo netop, at den drejer sig om selve ens personlighed. Diagnoser er meget kraftfulde mærkater, og der vil ofte være en tendens til, at en patient *bliver* sin diagnose. Denne diagnose rykker ind i centrum af selv-identiteten. Diagnosticeringen gør noget ved den diagnosticeredes selvopfattelse, og den bidrager til, hvordan han eller hun bliver opfattet af andre. At give nogen en diagnose er således at give vedkommende en ny social identitet og selv-identitet.

Den sproglige udvikling formes eller påvirkes under presset fra det voksende antal diagnoser. I den sociale og kulturelle sfære, hvor vellykket selvledelse (styret af individuelle handlinger og rationelle valg) er en forudsætning for sundhed, bliver diagnoser en del af et sprog, der italesætter den enkeltes kamp med sig selv og grænserne for den i et individualiseret og privatiseret rum. Tit er det samfundets idealer og arbejdspres, der gør os syge, men som regel ender det med, at vi selv som enkeltpersoner holdes ansvarlige for vores eget liv og karriere – og vores sygdomme. Ifølge den generelle diskurs har vi fået fuld kontrol og indflydelse på vort eget liv. Selv om vi godt ved, at der er et væld af forhold omkring os, såsom arbejdsmiljø, kultur, familieforhold og skønhedsidealer, som vi ikke har megen kontrol over, men som påvirker os voldsomt alligevel. Idealer om perfektion bidrager for eksempel meget markant til en søgning efter at få mere kontrol over sig selv og selvfølgelig få diagnosticeret respektive terapeutiseret krise- og sygdomsopblomstringen.

8

Det er muligt at iagttage, hvad jeg kalder sprogets indadskruende bevægelse. I livet kan erfaringer af sårbarhed, smerte og sorg blive til noget fastlåst eller ubevægeligt. Det samme bidrager nogle gange paradoksalt nok til, at vi ikke lever i et følelsesmæssigt eksil. Det hjælper mig nemlig til at fremmane en verden, som jeg på en måde må fortabe mig i og forsøge at få mere fat om. Sprogdannelsen kan her komme mig til undsætning. Mit eget autentiske selv bliver – måske endda hårdt presset – subjektet for italesættelsen af tabte følelser, lige midt i min søgen efter livets mening i en ellers kaotisk verden. Mestendels foregår der en sprogdannelse på det ubevidste plan.

Sproget udtrykker ikke kun følelser og tanker. Det er langt mere end et medium for vores inderste følelser og tanker. Sproget skaber ligefrem følelser og tanker. Sanseoplevelser er tæt forbundet med sproget, og især det sprog, man er vokset op med. Sproget influerer endda vores præferencer, altså det, vi foretrækker, giver forrang eller har en særlig forkærlighed for. Dette synspunkt har meget præcist med vore respektive modersmål at gøre. Et modersmål bliver ikke uden grund kaldt et hjertesprog.

Det nye terapeutiske sprog – et sprog for følelser, lidelser og smerte – fortæller meget om vores kultur og menneskesyn. Der tales om, at der er sket en mediering af en usynlig revolution. Vi lever mere og mere i en såkaldt diagnosekultur, hvor diagnoser ligefrem medierer denne revolution, hvor helt specifikke sygdomsbegreber har fået en mere almen social og intellektuel betydning. Der råder en selvfølgelighed, hvormed diagnoser anvendes i samtiden. I en sådan kontekst bruges de af såvel fagpersoner som lægfolk til at begribe stadig flere former for lidelse, afvigelser og ubehag – og ofte til at betegne menneskelige følelser som sådan. Mennesker har problemer i skolen, arbejdslivet, familien, det sociale system, fængsler og

selvfølgelig på klinikker og hospitaler. Det diagnosticerede liv betyder derfor også sygdom uden grænser. Sygdom dukker op i alle livs- og samfundskroge.

Et sprog hjælper til med at italesætte, hvad der er eller kan være på spil. I ordlister for psykiatriske lidelser finder vi ofte ord, der ikke længere kun tjener de snævrere kliniske interesser. Mange ord er vandret over i det almene, terapeutiske og samfundsmæssige sprog, som alle trækker veksler på. Ordene benyttes til at beskrive det enkelte menneskes måde at forstå sig selv og sine menneskelige lidelseserfaringer på. Egentlig refererede de til de behandlingskrævende tilstande, men nu har de samme begreber fået en anden rolle i forståelsen af mennesket og det subjektive drama. De handler om den enkeltes evne til at slibe sig selv til som menneskelig ressource, sat i forhold til menneskets identitet og dannelse. Hvad er det, der sker? Med udgangspunkt i den enkeltes forståelse af sin lidelse som individuel udfordring forsøger vi så at tilpasse os de kulturelle og sociale rytmer. Jagten på (selv)udvikling har brug for at italesætte lidelserne og smertepunkterne. De tidligere så almindelige følelser og begreber som skam, skyldfølelse, tristhed, kedsomhed og fortvivlelse fortrænges nu af de diagnostiske begreber som stress, angst og depression. Italesættelsen bliver straks mere svævende og usikker. Ofte sættes sproget ind i en positiv udviklingspsykologisk ramme omkring diagnoser og lidelser. Er dette et udtryk for, at lidelse og individets præstation falder sammen, sådan lige midt i det subjektive drama?

Sproget lukker op til et sted med mere hvile og ro. Der er også kulturelle forudsætninger for en sådan påstand. Vi lever i høj grad i en kultur, der kan trænge til hvile. Det kan være svært at navigere i forhold til den udmattelse, der hele tiden ligger og lurer i det moderne liv. De følelsesmæssige tilstande

sættes voldsomt under pres, fordi vi som mennesker oplever, at vi adskilles fra stadig mere. Adskillelse og tab definerer i højere grad vore følelser og tanker om os selv. Livets smertepunkter kræver et sprog, en afklarende italesættelse.

Diagnosekulturens væsentligste kendetegn er et særligt psykiatrisk blik på menneskelig lidelse og afvigelse, der om ikke udvisker andre forståelser (moralske, religiøse, sociale, psykologiske etc.), som tidligere har haft større betydning, så dog nok er ved at overskygge dem. Lidelsens sprog får af denne årsag stadig større betydning. Det menneskelige ubehag og menneskelige livsproblemer indkredses ved hjælp af et mere diagnosticerende og terapeutiserende sprog, som er knyttet til menneskets selvopfattelse og tanken om selvudvikling. Selvrealisering er ikke nogen entydig størrelse, men forestillingen om selvrealisering understøtter, at mennesket bliver gjort til subjekt gennem *hypostasering* (selvet opfattes som en ting, et råstof eller en vare), *terapeutisering* (tilværelsen bliver et terapeutisk projekt) og *subjektivisering* (moralske værdier bliver indre og private, forankret i mit eget selv). Men at selvet er noget isoleret og privat, er en ganske ny udvikling i det historiske forløb. Til at varetage det sårbare selvs mange interesserer er der brug for en tydelig diagnosticerende og terapeutiserende sproglig indfarvning.

Anmærkning: Denne artikel indeholder hovedsagelig et udpluk fra et foredrag om det nye terapeutiske sprog.

9

Jørgen Christian Wind Nielsen

Sproget i lyst og nød

Som mennesker kommunikerer vi hele tiden med vores sanser: høresansen, lugtesansen, følesansen, synssansen og smagssansen. Vi kan opleve et sansebombardement, frivilligt eller ufrivilligt. Det er vores grundlæggende signalsystem. De samfund, vi har opbygget, er baseret på, at vores fem sanser fungerer optimalt – at vi er ved vores fulde fem. Er vi ikke det, kan det være et handicap i større eller mindre grad. Vores sprog er kronen på værket. I samspil med vores sanser kan vi raffinere vores kommunikation, så det bliver en lyst. Vi kan sætte ord på vores tanker. Nogle mener ligefrem, at vi ikke tænker rigtigt, før tankerne er transformeret til ord. Med sproget kan vi være innovative, vi kan være kreative, vi kan udvikle os og erkende vores virkelighed, vi kan sætte ord på vores følelser, vi kan kommunikere verbalt med andre mennesker, vi kan forhandle, vi kan fortolke og analysere. Vi kan udtrykke vores mening, vores fornøjelse eller vores misfornøjelse, vores billigelse eller misbilligelse, vores sympati og antipati. Vi kan indgå aftaler. Vi kan huske kollektivt. Det er selve grundlaget for, at vi kan bygge og leve i et samfund. Og så kan vi naturligvis udtrykke os skriftligt.

Derfor er sproget så vigtigt. Sprog er magt, siger man smart. Det er der så meget, der er. Økonomisk indflydelse og rigdom

er magt. Ejendom er magt. Militær er magt. Men det er også rigtigt, at sprog er magt. Det oplever vi hele tiden, for sproget kan ikke leve i det skjulte. Sproget er synligt, også det talte sprog. Ligesom rigdom, økonomisk indflydelse og ejendom er ulige fordelt, er beherskelsen af sproget det også. Behersker man sproget godt, kan man bedre argumentere, man kan bedre forklare og forklare sig, man kan bedre sætte en dagsorden. Man kan læse let, uddanne sig og tilegne sig. I en tid, hvor der stilles stigende krav til abstraktionsevne og håndtering af kompleksitet, er et veludviklet sprog en forudsætning. For dem, der behersker sproget i høj grad, er sproget en lyst. De behersker også sproget, når de er i nød.

Andre behersker sproget i ringe eller i ringere grad. Det stiller dem som udgangspunkt svagere i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet og i det inkluderende samfundsliv. De risikerer at blive ekskluderet. Derfor er der efterspørgsel efter sproget. Langt de fleste etnisk danske børn vokser op i institutioner som daginstitution og børnehave. Mange ikke-etnisk danske børn gør det ikke. Uanset situationen er der behov for sprogstimulering, da børnene tilsyneladende socialiseres i de første år langt fra moders mål eller det danske sprog. De socialiseres i stedet via skærme af forskellig størrelse.

En af de største trusler mod dansk sprog og kultur er indflydelsen fra de udenlandske medier, kombineret med et fravalg fra de unges og de yngres side af danske medier, DR, TV2 og aviserne, hvis oplag falder dagligt. De omfavner streaming-tv, tjenester som Amazon, HBO og Netflix. De anvender amerikansk fremstillet software i tablets, computere og mobiltelefoner. De kommunikerer på sociale medier som WhatsApp, Snapchat, Facebook og Instagram. Alle amerikanske og alle amerikansk-engelsksprogede. Drengene læser bøger i samme omfang som altid, mens pigernes tid anvendt på bøger

er faldende. De læser stadigvæk, på skærmen. Kortere tekster, ofte på et mere skødesløst dansk og ofte på engelsk eller iblandet et stærkt islæt af slang eller sociolekter. DR står ofte for skud. Uanset størrelsen har de fleste unge for længst vendt ryggen til institutionen. En større mængde af dansksproget indhold vil have størst effekt for de i forvejen frelste. DR tilbyder fem hjælpetjenester: undertekster, tegnsprogstolkning, synstolkning, oplæste undertekster og Ligetil (nyheder til usikre læsere). Det er vigtigt, at omfanget og kvaliteten af disse serviceydelser styrkes, ikke mindst hvis DR er på vej ind i samarbejder med for eksempel Netflix og Amazon.

En særlig efterspørgsel efter dansk sprog kommer naturligvis fra indvandrere, migranter og flygtninge, voksne som børn. Lærer børnene ikke at skrive og tale dansk på et nødvendigt abstraktionsniveau, klarer de sig dårligere i uddannelsessystemet. Hvordan skal man forstå et lagkagediagram, skrev én, hvis man aldrig har lavet eller spist en lagkage?

Anderledes stiller det sig med de voksne. Fra de ankommer, udsættes de ofte for ringe, mangelfuld og utilstrækkelig tolkning. Dansktilbuddene er kortvarige. Det er vigtigere at få dem ud på arbejdsmarkedet end at lære dem dansk, selvom de naturligvis ikke har en chance på arbejdsmarkedet, hvis de ikke kan ordentligt dansk. Som middelklassedanskere bliver vi ofte underholdt med historier i medierne om kikset tolkning i retssystemet eller i sundhedsvæsenet. Netop underholdt, fordi historierne er tilbagevendende, selvom de er triste nok i sig selv. Ingen gør noget for at forbedre situationen, og det er en trussel mod retssikkerheden.

Alle, der opholder sig permanent i Danmark, skal kunne tale dansk, udover andre sprog og andre modersmål. Der er brug for en langt mere fokuseret indsats for at lære udefrakommende mere dansk. Skriftligt og mundtligt. Der er brug

for en sprogpolitik. Medmindre politikken er, at en vis mængde danskere skal være dårligere til dansk.

Men også indefrakommende har behov for at lære mere og bedre dansk. Gruppen af ordblinde og mennesker med læseproblemer er langt større, end de fleste tror. 600.000 danskere i runde tal har problemer med at læse. Det bliver ikke nemmere med det meget engelske iblandet det danske, heller ikke med internetdansk. Udover de problemer, det må give de pågældende på det personlige plan og i det civile samfund, har mange i stigende grad vanskeligheder ved at finde beskæftigelse i et samfund, der bliver stadig mere komplekst. Digitaliseringsstyrelsen har lagt videoer på deres hjemmeside om brugen af e-Boks og NemID på dansk og arabisk! Mange fravælger simpelthen brugen af det, fordi de ikke kan finde ud af det. Så møder de ikke op på hospitalerne, læser ikke skatteopgørelserne osv. Nogle arver formuer, andre må nøjes med den sociale arv, der bliver sendt videre til børnene.

Fraværet af en sprogpolitik gør det svært at se i sammenhæng, at prioriteringerne er forkerte. Der bliver ikke oprettet social- og sundhedstolkeuddannelser, for slet ikke at tale om tolkeuddannelser rettet mod flygtninge og migranter. Danmark har fravalgt at tilslutte sig EU-direktivet om sproglige rettigheder i straffesager m.v., beskikkelsen som statsautoriseret translatør og tolk er blevet afskaffet, det bliver sværere at få tegnsprogstolke stillet til rådighed i forbindelse med uddannelse og møder, virksomheder behøver ikke længere at fremlægge årsrapporter og andre dokumenter på dansk, engelsk som koncernsprog breder sig, tolkningen inden for Rigspolitiets område bliver privatiseret og outsourcet. Det sidste er der ikke nødvendigvis noget forkert i, kun hvis der ikke indbygges krav om uddannelse og efteruddannelse, og

hvis honoreringen ikke følger trit med den almindelige indkomstudvikling i Danmark.

Teknologien bidrager til at give nemmere og hurtigere adgang til sproget, eksempelvis i form af dansksproget litteratur og ordbøger på internettet. Oversættelsesfunktioner bliver integreret i applikationerne på nettet. De fleste kender Google Translate og Microsoft Bing. Maskinoversættelse baseret på kunstig intelligens vinder hurtigt frem. Vi har længe haft applikationer, vi kan tale til, og syntetisk tale, der kan svare igen. Snart får vi talende robotter, der vil vinde stor udbredelse i erhvervslivet. Men måske også hos gamle, alene i lejlighederne eller alene i plejeboligerne. Og hvorfor ikke talende it-applikationer og dukker i børnehaver og vuggestuer, der kan sprogstimulere børnene helt uden mellemkomsten af lønnet personale? Spørgsmålet er bare, hvem der lærer robotterne at tale dansk. Er det Microsoft?

Sproget ændrer sig hele tiden. Lige nu er vi på vej tilbage til tidligere tiders store udbredelse af billedsprog, igen båret frem af teknologien og de sociale medier. Ikke billedsprog forstået som metaforer, der forudsætter et solidt kendskab til dansk og et højt abstraktionsniveau, men forstået som allestedsnærværende kameraer, Instagram, Facebook. En blomst siger mere end tusind ord. Det gør et billede måske også. Men det styrker ikke sproget.

Sproget har en solside og en skyggeside. Som spanske tyrefægterarenaer: *sol y sombra*. På solsiden kan vi gøre alle de dejlige ting *ved* sproget og *med* sproget. Vi kan skrive litteratur, digte, oversætte, synge, kærtegne, rose og anerkende, innovere, kreere, kommunikere. På skyggesiden kan vi manipulere, udskamme, mobbe, undertrykke og nedbryde med hadefuld tale. Også på skrift. Hvad vi har brug for, er et civilsamfund og et politisk samfund, der erkender vigtigheden af sproget i lyst og nød, tager sproget alvorligt og handler derefter.

10

Knud Lindholm Lau

Tonen og melodien

Flere gange er jeg ved private lejligheder stødt ind i et forsvar for »tonen« i den offentlige såkaldte udlændingedebat, har altså mødt en kritik af kritikken af den samme tone for at være for brutal. Man er jo nemlig ikke nazist, vel, bare fordi man kritiserer islam eller jødedom? Og der må jo også være plads til lidt religionskritik, ikke? Og det må vel være muligt at tale om flygtningetallets størrelse uden at skulle kaldes racist, eller hvad? Sådan har argumentet lydt, tilsat en spids forargelse over, at nogle tonekritikere nok ville lukke ytringsmunden på nogle andre, der jo ikke vil andet end at debattere et samfundsanliggende, in casu indvandringen.

Disse private kommentarer svarer på det principielle plan nøje til mange markeringer i den offentlige debat, klart og udfoldet som fx her i Stjernfelt og Eriksens *De anstændige*:

> Problemet med den gode tone, der hævdes af de anstændige, er imidlertid, at den er så restriktiv, at den næppe tillader at blive informeret af ubekvemme kendsgerninger.[1]

Og jeg undrede mig længe over denne afslappede holdning, lige indtil jeg forstod, at vi lever i sproglige parallelvirkeligheder og altså taler ud fra to adskilte sprogsamlinger.

10

I sprogsamling 1 møder vi det, vi alle umiddelbart kan opleve i aviser, radio og TV, altså i den almene offentlighed. Her tales der om krav, der må stilles til minoriteter, om vanskelighederne i et kulturmøde, om behovet for en reformation af islam, og kun engang imellem koger en politiker eller debattør over med ytringer på den forkerte side af straffeloven, for jo dog heldigvis straks at blive kaldt til orden af den ordentlige partiledelse, eventuelt hjulpet af domstolene. Ved nærmere eftersyn rummer disse relativt pæne sproglige formuleringer nu ofte alligevel diskriminerende mentaliteter eller hensigter, men de er som regel låst inde i sproget så elegant, at de kræver en diskursanalysenøgle for at lade sig dirke op.

Sprogsamling 2, derimod, kender man som regel kun som minoritetsfjendsk debattør, tiltalt eller omtalt. Altså som tilhørende et diskriminerende miljø, der står bag racistiske formuleringer; som den, der modtager hadefulde tekster og billeder; eller som dem, der ringeagtes, fordi de tilhører en religion, nationalitet, etnicitet, seksualitet eller andet, der lader sig markere i forhold til en dominerende opfattelse. Det sprog kommer ikke umiddelbart til syne, for det trives i lukkede fora eller på de kommentarspor, den travle og ellers velorienterede samfundsborger næppe spilder sin tid på.

I denne samling 2 behøver man ingen sproglige analysestrategier for at afkode mentalitet og hensigt. Sproget er ganske simpelt og ligetil.

Tonen i sprogsamling 2

Siden udgivelsen af Victor Klemperers *LTI – Det Tredje Riges sprog* i 2010 har jeg registreret eksempler på diskriminerende sprog, altså dannet et korpus til brug for undersøgelser og dokumentation.[2] I den kommende bog *Bare fordi at – Sprog og forestillinger i udlændingedebatten* giver jeg eksempler på

også de meget raffinerede stigmatiseringer af etniske og religiøse mindretal, men her nøjes jeg med nogle få eksempler, der klart hører til i sprogsamling 2. Den del af korpus, der er ukendt for de fleste.

Krænkende tiltale

Kun sjældent reagerer ofre for smædende tiltale, men journalist ved Politiken, nu særlig rådgiver for justitsministeren, Jakob Sheik, gjorde en undtagelse, da han gav svar på tiltale i sin artikel *Et brev til Bjarne* i Politiken.[3] Derved satte han lys på de krænkelser, minoriteter bliver udsat for. *Bjarne* havde på sin facebookside skrevet:

> Jakob Sheik mor var tidligere en luder fra Vesterbro, hun elskede at blive bollet i anus af nogle perkere. en dag smuttet pikken i din mors luder hul med lort på spidsen og du Jakob blev et brunt svin i danmark.

Sheik lader den personlige krænkelse fare, men henviser til de konsekvenser, den slags udfald har for den offentlige debat. På Folkemødet var han netop blevet spurgt, om han ikke var bange for de militante islamister, som hørte til hans journalistiske stofområde:

> Nej, svarede jeg, for jeg modtager næsten aldrig trusler fra den kant. Til gengæld svarede jeg, at jeg tit modtager hadefulde beskeder – og sommetider trusler – fra højrenationalistiske ekstremister. Og så var det, at jeg kom i tanke om, at jeg faktisk ikke ved, om jeg ville turde at skildre disse miljøer på samme måde, som når jeg skriver om syrienskrigere. Dertil virker hadet fra den kant næsten for potent.

> Og det er netop min pointe, Bjarne: Jeg er formentlig ikke den eneste, der er begyndt at tøve, når jeg begiver mig skriftligt ud i det offentlige rum. Andre er endnu hårdere ramt: Jeg kender personligt flere brunhudede debattører, der efter gentagne dødstrusler enten har droslet ned eller trukket sig helt fra den offentlige debat.

Et andet eksempel: Den integrationsaktive Natasha Al-Hariri blev af MF Kenneth Kristensen Berth på sin facebookprofil benævnt som *Darling på TV2* og *ikke til at klare*. Blandt synderne var, at hun (til sin egen senere fortrydelse og beklagelse) som ung havde været med til at invitere *svovl-prædikanten Tair Ul-Qadri – forfatter til Pakistans religiøse lovgivning –til Danmark*, og at hun har arbejdet for organisationen Refugees Welcome.

I kommentarsporet kunne man læse udtrykkene *det møgdyr* og *Troede ikke at de brugte hættemåger på tv fy for fanden*.[4] Vi skal senere se, hvordan denne omtale påvirkede Al-Hariri.

Trusler og ønsker om død

Ikke nok med, at Natasha Al-Hariri blev omtalt stærkt ringeagtende, hun blev også ønsket død: *Hun skulle klynges op* og *Hun bliver forhåbentlig snart kørt over af en stor lastbil!!!* Den første kommentar er nu (14. maj 2017) slettet, men stod mange dage, inden det skete. Lastbilkommentaren står fortsat på folketingsmedlemmets facebookopslag.

I andre tilfælde retter trusler og ønsker om død sig mod hele befolkningsgrupper. Tag blot en tur ned ad kommentarsporet for TV2 Fyns historie om påstået massiv kattemishandling i Vollsmose:[5]

> Luk nogle pitbull hunde løs når man ser de børn forgribe sig på kattene

> Kan man ansøge om at få lov til at aflive sådanne sindsyge, perverse personer. .. Evt. af humanitære grunde???
>
> Måske man kunne indføre en ny slags jagt sesson.hele året.

Sådanne citater er ubehagelig læsning, men de udgør ikke desto mindre den sproglige virkelighed for mange af vore medborgere.

Animalisering

Efter disse trusler og ønsker om død forekommer dyremetaforer næsten helt fredsommelige – og netop den oplevelse er måske netop risikoen; vi er ved at blive vænnet til grovheden. Her kommer et udvalg fra rigsadvokatens oversigt over sager efter straffelovens § 266 b, den såkaldte racismeparagraf:[6]

- »Perkersvin«, »Sorte so«, »Sorte svin«
- »Om fem eller seks år vil de sorte have ynglet som rotter, så hvorfor begynde at udbygge skoler nu, når behovet vil være så meget større om 6 år«
- »Det er muhamedanernes foragt for europæerne, deres seen ned på danskerne og lyst til at gøre os til en islamisk stat ved at formere sig som rotter og blive flest og tage magten. Det er det, der er faren«
- »Hvornår fatter i det, stenalder rotter? Fuck jer så meget mand. Glæder mig til at trampe muslimske kranier i stykker når borgerkrigen udbryder«
- »ønsker virkelig der kommer til at ske det samme for en hver jøde unge der bliver født, vil ønsk fra Gud han vil give mig den styrke at jeg kan slå alle jøder ihjel og brændt dem levende, fucking israeler svin. I skal virkelig have skåret jeres hoveder af alle sammen!!«

- »Rotter skal udryddes Leif det er jo skadedyr«
- »bare nogle sorte svin, I skal bare ud af landet«
- »Den eneste forskel på muhamedanerne og rotter er, at rotter ikke får socialhjælp«
- »Og så har vi også en ›rotterede‹ af muslimer, som prædikere om at give afkald på alt vores frihed, undertrykke vores kvinder, dræbe jøder, homoseksuelle, ateister, buddhister, kristne, hedninge og andre ikke-muslimer, blot for at vi skal følge islam og koranen og dens sharia-love!«
- »Kameler hører til i Sahara, og pingviner på Antarktis. Selv om Mustafa er nok så flink, bliver han aldrig dansk. De er avlet af svin og tænker som svin. De skal bare blive nede i Kloakistan, hvor de hører hjemme.«
- »Danmark og dansker er jødeelsker læs hva det svin siger, han må have jødeblod i sig. Find dig en gaskammer Martin ludergaard din luderunger«

Biologisering

At fremstille fremmede som bakterier, vira eller andet laverestående biologisk materiale er en klassiker i fremmedfjendsk tænkning og kommunikation, var et gennemgående træk i nazistisk propaganda mod jøderne og ses også aktuelt her i landet:

> Disse udyr skulle interneres bag pigtråd, højspænding og hunde. Og så kan affaldet ellers få lov at sulte ihjel. Forbandede afskum. (Nu ekskluderet byrådskandidat fra DF til det københavnske byrådsvalg 2013, på Facebook)

Og som en udløber af Breiviks terror i Oslo og på Utøya: »*Breivik er blevet martyren på den, der reelt gjorde noget for at stoppe pesten*«.[7]

Fækalisering

Materialet giver også mange eksempler på sidestilling med urin, opkast og fækalier, her blot et enkelt eksempel for at give et indtryk:

> Omring dem med strømpistoler og tåregas. Bind lortet, smid dem i kreaturvogne og køre dem retur til, hvor de kommer fra, Middelhavet eller Tyrkiet. Jag derefter lortet ud i vandet, eller over grænsen og skyd dem hvis de kommer tilbage. (Ekskluderet medlem af DF, som ovenfor)

Dæmonisering

Ganske ofte beskrives mennesker af anden etnicitet eller religion med dæmoniserende betegnelser, fx i kommentarsporet til kattemishandlingssagen fra Vollsmose med ordene: *Der er her ikke tale om normal børn og unge, men derimod monstre*.[8]

Dæmonisering kombineres også med biologismer, her »svulst« med ønsket om udryddelse som følgeslutning:

> Mit hjerte bløder for min kære moder Danmark, Jeg væmmes ved denne djævelens religion og ønsker den udryddet for enhver pris, for gør vi ikke noget vil blodet flyde i vores gader og er ret bange for at det er vores blod der flyder der, men kære landsmænd lad os rejse os og vise dem døren, lad os kæmpe i mod denne svulst i dette samfund og om nødvendigt må vi ty til våben for at udrydde dette djævelskab, de skal aldrig vinde dette slag....[9]

Er dette racisme?

Ja, det er det. Debatten har så længe udvidet grænserne, at vi har vænnet os til det meste, og mange står ved de holdninger, der

for 30 år siden ville være blevet massivt fordømt som værende racistiske. Ingen vil imidlertid forbindes med det stærkt negative ord »racisme«, selvom mange gerne vil udtrykke racistiske holdninger. Ordet »racist« smager nemlig råddent af kz-lejr og Ku Klux Klan-lynchning; men man kan ikke løbe fra den kerne i ordet, der handler om at opfatte mennesker tilhørende andre etniciteter, religioner og nationaliteter som laverestående.

Og man udtrykker vel en sådan opfattelse, når man åbenlyst ønsker død og lemlæstelse af medborgere tilhørende andre etniciteter, religioner og nationaliteter; sammenligner dem med laverestående dyr; ønsker, de skal rådne som affald – og i øvrigt udstyrer dem med djævelens hensigter. Hvornår i alverden skulle man ellers være racist? At man så også kan være det under brug af langt mere mondæne ord og vendinger, som vi ser det i sprogsamling 1, er en ganske anden sag.

Gør det noget?

Det kræver ikke større videnskabelige undersøgelser at forestille sig en umiddelbar virkning hos de berørte: Frygt, forlegenhed, følelse af uvelkommenhed.

Når en såkaldt hvid dansker næste gang møder en mørkhudet dansk medborger vil dennes nedsænkede blik ikke alene kunne tolkes som et kulturelt træk eller som fraværet af hilsen i storbyen, men også som en skamfuldhed eller helgardering; man kan jo aldrig rigtigt vide, hvad der gemmer sig i den hvide – sympati eller foragt? Eller når en jødisk mor følger sit barn i skole efter den islamistiske prædikants tale om, at dommedag ikke kommer, *»førend muslimerne bekæmper jøderne og dræber dem. Jøderne vil gemme sig bag klipper og træ, men klipperne og træerne vil sige: Oh, muslim, Oh Allahs tjener, der er en jøde bag mig, kom og dræb ham*«,[10] er det måske til at forestille sig en angst for barnets skoledag, også selvom

udtalelsen eventuelt skal forstås i en mellemøstlig kontekst. For den sammenhæng var jo netop ikke medtaget i udsagnet, der således fremstod generelt – og det var i øvrigt den samme moské, Omar Hussein besøgte før sit attentat ved Krudttønden og drabet på den frivillige vagt Dan Uzan foran Synagogen. Så måske virker ord altså handlingsudløsende?

Hvis det ikke umiddelbart virker overbevisende, at udsagn i sprogsamling 2 skulle kunne afsætte angst og stærkt ubehag, kan man høre de omtalte og tiltalte selv. Natasha Al-Hariri, der på Kristensen Berths Facebookvæg blev ønsket død og lemlæstet, skrev:

> Uden at kunne sætte en finger på præcis hvorfor, så har de seneste dages hændelser på alle måder overskredet mine personlige grænser – langt mere end nogensinde før.
>
> Måske blev mit bæger bare fyldt. Måske var det fordi jeg var uforberedt. Måske var det bare for meget på en dag. Måske fordi jeg slet og ret blev bange.
>
> Bange for at blive overfaldet, folk ønsker at se mig klynget op, blive kørt ned af en lastbil, blive kvalt. Det er voldsomt. Og føles dybt krænkende. For jeg er nogen. Nogens mor. Nogens partner. Nogens ven. Nogens kollega.
>
> Nogens søster.
>
> Jeg er ikke et navn, et billede, en »debattør« du kan gøre med hvad du vil.[11]

10

Det usynlige tegn

Victor Klemperer nævner 19. september 1941, hvor jødestjernen blev påbudt i selve Tyskland, som *jødernes sværeste* dag i de *tolv helvedesår*. Han fortæller selvoplevet, hvorledes stjernen muliggjorde og legitimerede ikke bare regimets vold i uniform, men også den spottende, krænkende og truende tiltale fra hvem som helst, med replikker som faderens til sønnen: *Se på ham, lille Horst – han er skyld i alt* og den langsomt forbikørende bilists råb til Klemperer: *Lever du stadigvæk, dit forbandede svin? Man skulle køre dig over, lige over maven! …*[12]

En tildækning af stjernen kunne friste for dog at opleve *blot en enkelt gang at gå gennem gaderne uden brændemærke*; men fristelsen kunne meget nemt føre til deportation. Når menigheden kort efter modtog dødsattesten, var det med en detaljeret årsag angivet, men *den sande dødsårsag er den tildækkede stjerne*, skriver han lakonisk.

Den stjerne har vi ikke, men i det øjeblik, en befolkningsgruppe udskammes, nedværdiges, gøres til dyr, afskum, og vi samtidigt har en »debat« om tørklædets status af mulig undertrykkelse – et forhold, der meget pludseligt synes at interessere rigtigt mange – kan tørklædet af den bærende opleves at fungere som en stjerne.[13] Som et tegn, der henregner tørklædebæreren til de udskældte, og opleves som givende fri adgang til *fysiske overgreb som kvælertag, vold, spyt og skub*.[14]

Tilsvarende det muslimske tørklæde har vi den jødiske kalot, der som tegn gjorde, at et

> *iransk-jødisk ægtepar måtte eskorteres af personale ud af* IKEA *nord for København, da en gruppe på tre mellemøstligt udseende unge mænd og én etnisk dansk udseende mand ventede truende uden for boligmagasinet på dem. En i gruppen havde*

fået øje på den jødiske mand, som havde kalot på hovedet, og sagde til de andre »Der er en fucking jøde i IKEA*«.*

Tilsvarende tørklædet giver også tegnet davidsstjernen anledning til vold:

En dansk mand med jødisk afstamning, som havde en halskæde med en davidsstjerne i hængende om halsen, blev i en bus i København spyttet på af en mellemøstligt udseende mand. Gerningsmanden forsøgte også at rive halskæden af ham.[15]

Konsekvenskataloget

For mig er det utænkeligt, at chikane ikke forudsætter ord og sprog, før, under og efter gerningen. Kun de færreste vil have et så idiosynkratisk forhold til udseende eller klædedragt, at det alene kan fremkalde chikane eller vold – om end der er flere indicier på stærke idiosynkrasier i dagens samfund. De fleste, formoder jeg, reagerer først aggressivt mod grupper efter en forudgående stigmatisering – samfundsatmosfæren må opleves som accepterende aggressionen – og her kommer animalisering, dæmonisering og andet fra sprogsamling 2 ind som igangsættere.

Efter Muhammedtegningerne er det blevet almindeligt her i landet at acceptere det intuitivt oplagte skel mellem ord og handling. Men den skelnen er der grund til at se kritisk på, som Steen Nepper Larsen, med udgangspunkt i Austins og Searles sproghandlingsteorier, gør det i sin kritik af Flemming Roses bog *Tavshedens tyranni*:

Det er Rose magtpåliggende at hævde, at det både er principielt og historisk forkert at: »Onde ord fører til onde handlinger« (Tavshedens tyranni, s. 27, KLL); at »Hate-speech fører

til vold«; og at lovgivning/indgreb over for ytringsfriheden kunne have forhindret holocaust. Men selvom lovgivning ikke kunne have gjort det, blev der nu indført lovgivning skrevet med og af »onde ord« (fx. race- og »jødelovgivningen« i Tyskland mellem 1933 og 1945) – og det må modsat hævdes, at de onde handlinger også blev udtænkt, gennemført og legitimeret ved hjælp af »onde ord«. Og ikke mindst, at de »onde ord« blev udgydt og anvendt som strategisk folkeforførende propaganda af regimet.[16]

Jeg tilslutter mig Nepper Larsens kritik af dette Roses synspunkt, der i øvrigt også ses i værker og kommentarer af indflydelsesrige kommentatorer som Jacob Mchangama og Frederik Stjernfelt.[17]

For det første er ord en handling i sig selv. De danner en følelse i den omtalte, uden man helt kan værge sig imod virkningen. At blive omtalt som et slibrigt dyr vil få de flestes hormonspejl til at reagere, vreden stiger op. Ord kan såre helt forfærdeligt, mærk selv efter ved at tænke tilbage på krænkende episoder.

Skulle en sådan introspektion ikke gælde som bevis, kan man studere børnepsykiatrien. Her vender man sig fagligt mod det rytmisk formulerede råd til børn: *Sticks and stones may break my bones, but words will never hurt me (bogstaveligt: Stokke og sten kan brække mine knogler, men ord vil aldrig såre mig,* eller i en mere fri oversættelse: *Stokke og sten kan brække mine ben, men ord vil aldrig give mén)*. Fint nok, hvis barnet skal lære at vaske det kastede snavs af sig og modstå lysten til at svare håndgribeligt igen, men ikke nogen reel beskrivelse af de virkelige forhold: Ordene sårer, og ikke kun stokke og sten kan brække knogler. Tværtimod resulterer forældres udskamning i angst og depression, ofte videregivet

gennem generationer, og hård sproglig irettesættelse resulterer i adfærdsproblemer og depressionstilbøjelighed et par år efter, uanset graden af forældrekærligheden i øvrigt.[18]

Og skulle man så mene, at reaktioner på forsmædelse kun hører børnealderen til, og frakender man udtalelser fra de angrebne status som beviser og i stedet forlanger fysiologiske af slagsen, kan man nu få syn for sagn i hjerneforskningen. Eksperimenter med bevidst fremkaldelse af social eksklusionsfornemmelse af deltagere viser hjerneaktiviteter helt tilsvarende dem, man ser under fysisk smerte, og en forskningsartikel opsummerer:[19]

> Selv om mange af os ikke vil tøve med at beskrive oplevelser af afvisning, eksklusion og tab som pinefulde, synes det stadigvæk vanskeligt at forestille sig, at disse sociale oplevelser, der ikke fysisk sårer os, i realiteten kan føre til den samme form for smerte som et brækket ben eller ondt i maven. Imidlertid er der stigende evidens for, at oplevelser af social og fysisk smerte aktiverer de samme hjerneområder (…) det forhold antyder, at der er meningsfulde ligheder i måden, fysisk og social smerte opleves på.

Man kan heller ikke fortænke nogen i at føle frygt, når mange vedvarende omtaler ens etniske, religiøse, seksuelle eller anden gruppe som værende mindre værd eller født med ondskabsfulde egenskaber.

Den negative omtale eller blot brug af nedsættende ord, fx ordet *neger*, etablerer en magtrelation mellem den talende og den lyttende: »Jeg har magt til at være ligeglad med, at du finder mit ordvalg stødende eller krænkende« er *også* det, der som tale*handling* kommunikeres, når taleren uden hensyn til den lyttendes følelser demonstrativt vælger et nedladende

ord. Professor i informationsret Sten Schaumburg-Müller siger med filosoffen og logikeren Gottlob Frege (1848–1925), at nok henviser *sort* og *neger* til det samme fænomen, men ordene har forskellig »Sinn«, forskellig følelsesladning og dermed også forskellig betydning.[20] På mere moderne lingvistisk: Konnotationen er forskellig, der er en merbetydning ud over det rent faktiske, denotationen.

For det andet kan ord føre til handling, også før det punkt, hvor vi taler om udtrykkelige opfordringer til vold. Sådanne direkte voldstilskyndelser er måske i virkeligheden også ganske svære at udtrykke uden brug af en kodet meddelelse, som det skete ved folkemordet i Rwanda, hvor morgenradioværten for alvor udløste folkemordet med sin indforståede replik: *God morgen, Rwanda – er I begyndt at arbejde?*[21]

Når nazisterne skulle opgøre antallet af dræbte handicappede og socialt utilpassede i det såkaldte T4-program skete det med ordene: *Bis zum 1. September 1941 wurden desinfiziert: Personen: 70.273,* men hertil skulle lægges *Die Arbeit der Anstalt Brandenburg.*[22] Med ordet *desinfektion* opnår man dels at få fremstillet de dræbte i positionen som »skadedyr til udryddelse«, dels at undgå kriminaliserende og moralkrænkende ord som »drab«. Ordet *arbejde* synes at være noget af en eufemisme, sagens alvor taget i betragtning: man nåede at dræbe 200.000 alene i dette regi af det såkaldte eutanasiprogram T4.

Mere raffineret henviste hutupolitikeren Léon Mugesera under optakten til folkemordet i Rwanda til en tidligere begivenhed i landets historie:

> For nylig sagde jeg til én, der pralede af sit medlemskab af PL (pro-tutsi parti, KLL): »Fejlen, vi gjorde i 1959, om end jeg selv dengang blot et barn, var, at vi lod jer rejse«. Jeg spurgte ham, om han ikke havde hørt historien om falashaerne (gruppe af

> etiopiske jøder, KLL), som vendte tilbage til deres hjem Israel fra Etiopien. Han sagde, at han ikke kendte historien. Jeg sagde til ham: »Kan du hverken læse eller skrive? Jeg vil sige dig, at dit hjem er i Etiopien, og at vi vil sende jer tilbage over Nyabarongo-floden, så det kan ske hurtigt.«[23]

Den grusomme detalje er, at flygtende tutsier i 1959 var blevet dræbt af det magtovertagende hutuparti og smidt i Nyabaronga. En flod så lavvandet, at truslen om at lade de nu igen truede tutsier rejse ad den samme flod kun kunne betegne døden med liget kastet i flodlejet. Og det vidste tilhørerne til talen, der blev holdt i Kabaya den 22. november 1992, halvandet år før folkedrabet i 1994, med 800.000 tutsier og pygmæer dræbt samt andre to millioner drevet på flugt. Da rwandanesiske radioreportere i 2012 interviewede tilhørere til talen i 1992, kunne de huske detaljerne om floden, og det fremgik, at en af tilhørerne øjeblikkeligt gik i gang med at finde og myrde tutsier. Han erindrede og forstod klart henvisningen til floden som en handlingsanvisende metafor. Under folkemordet blev over 1.000 dræbte rent faktisk smidt i den lavvandede flod.

Bortset fra den løbende animalisering med ord som *kakerlakker* og *slanger*, henvisningen til begivenhederne i 1959 og den kodede morgenradiomeddelelse afgik der vel egentlig ikke nogen drabsordre. »Jeg spurgte jo bare, om I var begyndt at arbejde,« kunne radiospeakeren tænkes at sige med sin reneste samvittighed.

Men man kunne vove den tese, at lige præcist denne indforståethed, denne frækhed i dobbeltbetydningen, er forudsætningen for, at mennesker kollektivt kan overskride grænsen til det tabu, det er at tage et andet menneskes liv.

10

Folkemordets faser

I den ene ende af virkningsopfattelsen kan vi møde en ubekymrethed, der lader ord være ord, så længe der ikke direkte opfordres til vold – eller i hvert fald ikke ser nogen virkning så stor, at den kan begrunde en moralsk eller juridisk fordømmelse af ytringen. I den anden ende af skalaen kan vi møde opfattelsen af, at en sproglig stigmatisering kan føre til det ultimative: fysisk vold mod og mord på de stigmatiserede grupper.

I sin analyse af forholdet mellem ord og handling i Rwandas folkemord, hvorfra jeg citerede, refererer Narelle Fletcher til Stantons teori for folkemordets faser. Teorien deler folkemordsforløb op i et antal faser, oprindeligt ved præsentationen for det amerikanske udenrigsministerium i otte, efter en revision i 2013 nu i ti faser.[24] Jeg bringer dem her i kort form, fordi de rejser meget væsentlige spørgsmål om forholdet mellem ord og fysisk handling:

1. Klassificering – Benævnelse af befolkningsgrupper efter etnicitet, hudfarve, religion eller nationalitet.
2. Symbolisering – Begreber eller andre symboler for grupper; jødestjernen som eksempel på en stigmatiserende symbolisering. Fra sproget i snæver forstand kunne man fra dansk nævne såkaldte etnofaulismer (ethnos – folk, faulos – ringe, værdiløs, dårlig) som »perker«, »muhammedaner«, »neger«, »japser« og »sigøjner«.
3. Diskrimination – Den dominerende befolkningsgruppe fratager ved hjælp af love, sædvane eller magtudøvelse andre grupper adgang til rettigheder – og for så vidt også pligter. Nazismens racelove, der fratog jøder statsborgerskab og erhvervsmuligheder, og pålæggelse af særskatter er klare eksempler.
4. Dehumanisering – En dominerende gruppe nedskriver en anden gruppes menneskelige status ved animalisering

og lignende, som beskrevet ovenfor.
5. Organisering – Oprettelse af korps, der skal udføre drabene.
6. Polarisering – Grupper sættes op mod hinanden, fx gennem propaganda, forbud mod ægteskab eller mod social omgang på tværs af grupperne.
7. Forberedelse – Udførende korps planlægger, ofte under brug af eufemistiske udtryk som »etnisk udrensning« og »antiterrorisme«.
8. Forfølgelse – Identifikation og udskillelse, identificerende symboler, adskillelse i lejre, udsultning til døden som det sidste trin mod udryddelse.
9. Udryddelse – Benævnt »folkedrab« af alle andre end de udførende, der i stedet taler om »udryddelse«, fordi de dræbte ikke længere ses som mennesker.
10. Benægtelse – De ansvarlige fjerner alle spor, hindrer opklaring og giver ofrene selv skylden for udviklingen.

Som det ses, veksler faserne mellem sprog og fysisk handling, men det ville være meget vanskeligt at skride til handling uden et forudgående sprog:

- I fase 2 skal der arbejdes med udtryk, der forringer værdien af den stigmatiserede gruppe.
- I fase 4 skal gruppen dehumaniseres gennem sproget, så den fremtræder værdiløs og mindreværdig.
- I fase 7 skal befolkningsgrupperne sættes op mod hinanden i propagandaen, som det fx i nazityskland skete ved at skildre den ene gruppe som omkostning for den anden – aktuel jævnføring tilsigtet. Ikke så kendt er anvendelsen af anskuelighedstavler i skolerne og brætspillet »Juden Raus« som tidsfordriv i familien. Men resten er kendt, og hvad man ikke måtte kende eller ikke vil

kendes ved, kan man læse om i Klemperers *LTI* og et utal af afhandlinger og analyser.[25]

Nu er hverken folkemord, Rwanda eller nazistyskland emnet for denne artikel, men hvis der ikke indgår sprog i de nævnte folkemordsprocesser, hvad er da sprog overhovedet? Og hvordan skal man forklare et holocaust uden nogen påviselig ordre fra Hitler selv, hvis det ikke var resultatet af en sproglig proces med intrikate koder og masser af sproglige tandhjul, der passer med bevidsthed og samtidigt danner bevidsthed og politisk bevægelse? Og hvordan skal man da kunne frikende sproget, tonen, for meddelagtighed?

Victor Klemperer konkluderede, at sproget intet kan skjule: *Uanset hvad man bevidst ønsker at skjule, for andre eller kun for sig selv, ja selv det, man ubevidst bærer med sig: Sproget bringer det for en dag*. Når mennesker nu i dagens Danmark ønsker andre *klynget op* eller man vil *ansøge om at få lov til at aflive sådanne sindsyge, perverse personer. .. Evt. af humanitære grunde???* eller fabler om, at man måske *kunne indføre en ny slags jagt sesson.hele året*, har vi så ikke allerede fyldt flere faser ud i Stantons model?

Og tro mig: Udvidede vi interessefeltet til også sprogsamling 1 – der, hvor vi alle læser eller lytter med, altså de mere urbane formuleringers domæne – og udsatte dette for diskursanalysens holdningsåbner, ville vi finde stof til en yderligere påfyldning, som det også allerede er påvist af en række systematiske undersøgelser.[26]

Situationen er dog ikke den, at vi bevæger os mod et folkemord eller en større pogrom, for sproget er i sig selv ikke nogen tilstrækkelig, men alene en nødvendig forudsætning, og udviklingen er jo i øvrigt et spørgsmål om sandsynligheder; men de mange sproglige signaler og rapporteret chikane burde få alle

til at overveje betydningen af debattens »tone«. Også selvom man ikke anser et pogromscenario for sandsynligt. Tonen hører hjemme i en melodi og lyder virkningsfuldt på en række felter.

Virkningsfelter

Sammenfatning af forskningen viser, at hadsk tale – ulovlig eller ej – har betydning på i hvert fald disse måder:[27]

- Bidrager til social eksklusion og øget polarisering med betydning for det sociale fællesskab
- Afskrækker fra deltagelse i den offentlige debat
- Holder liv i fordomme og fremmer derved flere hadytringer
- Indebærer en nedvurdering af grupperne, fx muslimer og jøder
- Skaber angst og bekymring
- Fratager mennesker værdigheden

Sammenfatningen er nogle år gammel, men nyere forskning bekræfter den. Et par eksempler på nylige undersøgelser og fænomener:

Den sociale eksklusion – Institut for Menneskerettigheder dokumenterer gennem en spørgeskemaundersøgelse, at i 2016 afholder halvdelen af de adspurgte voksne sig fra at udtrykke deres mening offentligt på grund af tonen i sociale medier, såsom Facebook.[28]

Blandt fundne hadefulde ytringer i kommentarspor tegnede etnicitet og religion sig for over halvdelen af tilfældene, og blandt disse var der, som forventet, en overvægt af ikke-dansk nationalitet, mellemøstlig nationalitet og religionen islam.[29]

Alvorligt er det, at politikere personligt har modtaget deciderede dødstrusler, og at 25 af 97 folketingsmedlemmer på grund af tonen i den politiske debat har overvejet deres

kandidatur,[30] men det skal bemærkes, at politikområderne kan være mange andre end udlændingeområdet.

Angst og bekymring – I en undersøgelse foretaget før det amerikanske præsidentvalg i 2016 rapporterede ⅔ af amerikanske lærere, at navnlig immigrerede børn, børn af immigranter og muslimske børn havde udtrykt *bekymring eller angst for hvad der kunne ske med dem og deres familier efter præsidentvalget.*[31] Sorte amerikanere, der forventede en fordomsfuld behandling af politiet, udviste i en undersøgelse tendens til at udvise adfærd, der traditionelt opfattes som mistænkelig.[32]

Deciderede helbredsvirkninger af oplevet racisme synes at være et helt overset forhold i den danske offentlighed. Et stort metastudie konkluderer:

> Sammenfattende bekræfter analysen hypotesen om, at oplevet diskrimination kan påvirke såvel det mentale som det fysiske helbred. Hertil kommer, at vores analyse viser, at påvirkningen kan ske gennem både stressreaktionen og livsstilsfaktorer. Disse påvirkninger forbliver intakte selvom vigtige medvirkende variable inddrages i analysen.[33]

Nedvurdering – Indvandrere oplever i stigende grad diskrimination på arbejdspladsen (10 pct. og 17 pct. i hhv. 2000 og 2011) og fra kunder (4 pct. og 14 pct. i samme år).[34]

Fratager mennesker værdigheden – Under sagen, der blev anlagt mod Dansk Folkeparti for i en annonce at have offentliggjort navne på lovforslag om tildeling af statsborgerskab med overskriften *én på listen er til fare for Danmarks sikkerhed – Nu bliver han dansker*, græd nogle af sagsøgerne, da de i retten skulle afgive forklaring om de erhvervsmæssige problemer, annoncen havde skabt for dem.[35]

Tonen og hele melodien

Man har i debatten helt berettiget været optaget af den frie meningsudveksling, der jo er helt afgørende for livskvaliteten og samfundets evne til at udvikle sig. Heraf følger for nogle en skepsis overfor den kollektive grænsesætning i form af både jura og moral, og man lægger afstand til de såkaldte »svenske tilstande«, hvor en angivelig »berøringsangst« – i øvrigt et ord ladet med forudsætninger om, at uenighed skyldes manglende mod og realitetssans – skulle have lagt et låg på meningsgryden med vold i nazistisk regi mod flygtninge til følge.

Hvis konsekvensen af regulering og tonekritik således skulle være en samfundsmæssig stilstand og en pogromagtig voldskultur, kunne der jo nok være grund til at være på vagt overfor det mindste forsøg på en tilrettevisning af den debat, der ad rationel vej skulle føre os mod fælles beslutninger.

Men i sprogsamling 2 tales der om indvandrere, der burde dø, og om »ikke-danske«, der er at sammenligne med dyr. Udsagn, der enten bryder med den grundlæggende opfattelse af menneskets ligeværd eller i sin metaforik etablerer en argumentation, der jo ikke kan modargumenteres rationelt. Altså medmindre man aktivt kaster sig ud i en redegørelse for, hvorledes mennesker ikke er dyr, og da slet ikke svin, hunde eller kakerlakker.

Tilbage i et forsvar for at ville immunisere denne slags ytringer mod tonekritik kunne stå betragtningen om, at udladninger er nødvendige for de ytrendes mentale helbred og dermed for at undgå fysisk vold, en slags trykkogerteori; men når vi ser, hvilken skade racistiske udsagn har på de krænkede og på samfundet som helhed, må alle spørge sig selv: Vil vi have et samfund, hvor juraen og moralen vægter hensynet til racistens mentale tilstand højere end hensynet til den krænkede? For slet ikke at tale om alle andre, der bliver tvunget til

at overvære en grov nedvurdering og sproglig forfølgelse af medborgere?

Med svaret vil vi også have taget stilling til, om de stigmatiserede grupper eller personer alene skal løfte byrden med at genetablere deres status og position i offentligheden, eller om det er et fælles ansvar, vi alle skal løfte, gennem politik, debat og aktiv stillingtagen i dagligdagen.

Noter

1. Jens-Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt, *De anstændige*, s. 273.
2. Victor Klemperer, *LTI – Det Tredje Riges sprog. En filologs notesbog*, 1947 (dansk udgave, 2010). En del af initiativet »LTI på dansk«, støttet af Sportgoodsfonden, Ernst og Vibeke Husmanns Fond og BG Fonden.
3. *Politiken*, 28. juni 2016. Medmindre andet fremgår, er alle citater gengivet uden rettelser af enhver art.
4. *Facebookprofilen kennethkristensenberth*, nedtaget 29. april 2017.
5. *TV2Fyn.dk* nedtaget 30. april 2017.
6. Rigsadvokaten. *Racediskrimination – praksisoversigt*, diverse årgange. Seneste udgave er fra 5. september 2016.
7. Facebookopslag, dokumenteret af P77 i nyhedsbrev af 28. oktober 2015, »DF ekskluderer lokalpolitiker efter P77 racisme-afsløring«.
8. *TV2 Fyn*, 6. april 2017 kl. 13.47. Stavning ikke ændret.
9. Opslag i *Facebookgruppen »Ja til frihed – nej til Islam«*, marts 2016.
10. Citeret fra *Kristeligt-Dagblad.dk*, 10.maj 2017, kl. 18.25.
11. Natasha Al-Harir, Facebook, 21. april 2017.
12. Victor Klemperer, *LTI – Det Tredje Riges sprog*, kapitlet »Stjernen«, s. 196.

13. Således Hafida Boylud ved Bogforum 2010 i oplæsning og fortolkning af Klemperers nævnte kapitel »Stjernen«, se video på www.klemperer.dk.
14. Eksempler nævnt af Khaterah Parwani fra Dokumentations- og rådgivningscenter om racediskrimination til DR Nyheder. http://kortlink.dk/dr/rnq4.
15. *Rapport om antisemitiske hændelser i Danmark*, Udgivet af Det Jødiske Samfund i Danmark 2014, s. 23–24.
16. Steen Nepper Larsen, Om sammenfiltringen af ord og handling – en kritisk sociologisk læsning af Flemming Roses Tavshedens Tyranni, *Semikolon*, årg. 13 (22) 2011, s. 23–30.
17. Fx Jacob Mchangama & Frederik Stjernfelt, *MEN*, 2016.
18. David Isaacs, Words that wound, *Journal of Paediatrics and Child Health*, No. 53 (2017), s. 433–434. Hvor ikke andet fremgår, er oversættelserne i denne artikel forfatterens egne.
19. Naomi I. Eisenberger, Broken Hearts & Broken Bones: A Neural Perspective on the Similarities Between Social and Physical Pain, Current Directions in *Psychological Science* 21(1) s. 42–47. Egen oversættelse.
20. Sten Schaumburg-Müller, How not to do things with words: On conceptions of language and freedom of speech. *International Journal of Legal Discourse*, 2016, 1(1): s. 49–63.
21. Øjvind Kyrø, *God morgen, Rwanda – er I begyndt at arbejde – Håndbog i folkemord*, 2004.
22. Den såkaldte »Hartheimerstatistik«, *DÖW Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*.
23. Narelle Fletcher, Words That Can Kill: The Mugesera Speech and the 1994 Tutsi Genocide in Rwanda, *PORTAL Journal of Multidisciplinary International Studies*, Vol. 11, No. 1, January 2014.

24. Gregory Stanton, *The Ten Stages of Genocide* By Gregory H. Stanton, President, Genocide Watch, 2013.
25. Fx Horst Dieter Schlosser, *Sprache unterm Hakenkreuz*, 2013; Stefan Kühl, *Ganz normale Organisationen. Zur Soziologie des Holocaust*, 2014; Søren Gosvig Olesen, *Hitler. En introduktion*, 2010; Richard J. Evans, *The Third Reich in Power. How the Nazis won over the Hearts and Minds of a Nation*, 2005; Karl Christian Lammers, *Goebbels: Hitlers spindoktor*, 2008; Albrecht Koschorke, *Adolf Hitlers Min kamp. Om nazismens poetik*, 2016.
26. Fx Ferruh Yilmaz, *How the Workers became Muslims*, 2016, der bygger på et meget stort dansk materiale; Mustafa Hussain, Ferruh Yilmaz & Tim O'Connor, *Medierne, minoriteterne og majoriteten. En undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark*, Nævnet for Etnisk Ligestilling, 1997; Peter Hervik, Race, »race«, racialisering, racisme og nyracisme, *Dansk Sociologi*, nr. 1/26. årg. 2015; Peter Hervik, *Mediernes muslimer*, 2002; Garbi Schmidt, We have always been homogeneous, haven't we? i S. Keskinen (red.), *Cultural Homogeneity, Difference and Securitisation in the Nordic Region*. Routledge. (under udgivelse); Garbi Schmidt. *Muslim i Danmark – muslim i verden. En analyse af muslimske ungdomsforeninger og muslimsk identitet i årene op til Muhammad-krisen*. Uppsala. 2007.
27. Likestillings- og diskrimineringsombudets rapport: *Hatytringer og hatkriminalitet*. Oslo, 2015, s. 15.
28. *Hadefulde ytringer i den offentlige online debat*, Institut for menneskerettigheder, 2017, s. 15.
29. *Samme*, s. 70–76.
30. *Samme,* s. 16.

31. Maureen. B. Costello, *Teaching the 2016 Election, The Trump Effect, The Impact of the presidential campaign on our nation's schools*, Southern Poverty Law Center.
32. Cynthia J. Najdowski, Bette L. Bottoms & Phillip Atiba Goff, Stereotype Threat and Racial Differences in Citizens' Experiences of Police Encounters, *Law and Human Behavior*, 2015, Vol. 39, No. 5, 463–477.
33. Elizabeth A. Pascoe & Laura Smart Richman, Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review, Psychological Bulletin, *American Psychological Association*, 2009, Vol. 135, No. 4, 531–554. Egen oversættelse.
34. *Ugebrevet A4*, 27. februar 2012.
35. Oplevet i Københavns Byret. DF blev i øvrigt dømt til at betale erstatning til hver enkelt, se fx *Jyllands-Posten*, 23. februar 2017.

Litteratur

Costello, Maureen. B., *Teaching the 2016 Election, The Trump Effect, The Impact of the presidential campaign on our nation's schools*, Southern Poverty Law Center.

Eisenberger, Naomi I., Broken Hearts & Broken Bones: A Neural Perspective on the Similarities Between Social and Physical Pain, Current Directions in *Psychological Science* 21(1) 42–47.

Eriksen, Jens-Martin & Frederik Stjernfelt, *De anstændige*, 2013.

Evans, Richard J., *The Third Reich in Power. How the Nazis won over the Hearts and Minds of a Nation*, 2005.

Fletcher, Narelle, Words That Can Kill: The Mugesera Speech and the 1994 Tutsi Genocide in Rwanda, PORTAL *Journal of Multidisciplinary International Studies*, Vol. 11, No. 1, January 2014.

Gosvig Olesen, Søren, *Hitler. En introduktion*, 2010.

Hadefulde ytringer i den offentlige online debat, Institut for menneskerettigheder, København, 2017.

Hatytringer og hatkriminalitet. Likestillings- og diskrimineringsombudets rapport. Oslo, 2015.

Hervik, Peter, *Mediernes muslimer. En antropologisk undersøgelse af mediernes dækning af religioner i Danmark*. København, 2002.

Hervik, Peter, Race, »race«, racialisering, racisme og nyracisme, *Dansk Sociologi*, nr. 1/26. årg., 2015.

Hussain, Mustafa; Ferruh Yilmaz & Tim O'Connor, *Medierne, minoriteterne og majoriteten. En undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark*, Nævnet for Etnisk Ligestilling, 1997.

Isaacs, David, Words that Wound, *Journal of Paediatrics and Child Health*, No. 53 (2017).

Klemperer, Victor *LTI – Det Tredje Riges sprog*, 1947 (dansk udgave 2010).

Koschorke, Albrecht, *Adolf Hitlers Min kamp. Om nazismens poetik*, 2016.

Kühl, Stefan *Ganz normale Organisationen. Zur Soziologie des Holocaust*, 2014.

Kyrø, Øjvind, *God morgen, Rwanda – er I begyndt at arbejde – Håndbog i folkemord*, 2004.

Lammers, Karl Christian, *Goebbels: Hitlers spindoktor*, 2008.

Lau, Knud Lindholm, *Bare fordi at - sprog og forestillinger i udlændingedebatten*. 2017 (under udgivelse).

Mchangama, Jacob & Frederik Stjernfelt, *MEN. Ytringsfrihedens historie i Danmark*, København, 2016.

Najdowski, Cynthia J., Bette L. Bottoms & Phillip Atiba Goff, Stereotype Threat and Racial Differences in Citizens' Experiences of Police Encounters, *Law and Human Behavior*, 2015, Vol. 39, No. 5, 463–477.

Nepper Larsen, Steen, Om sammenfiltringen af ord og handling – en kritisk sociologisk læsning af Flemming Roses Tavshedens Tyranni, *Semikolon*, årg. 13, nr. 22, 2011.

Pascoe, Elizabeth A. & Laura Smart Richman, Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review, Psychological Bulletin, *American Psychological Association*, 2009, Vol. 135, No. 4, 531–554.

Rapport om antisemitiske hændelser i Danmark, Udgivet af Det Jødiske Samfund i Danmark, 2014.

Schaumburg-Müller, Sten, How not to do things with words: On conceptions of language and freedom of speech. *International Journal of Legal Discourse*, 2016; 1(1): s. 49–63.

Schlosser, Horst Dieter, *Sprache unterm Hakenkreuz*, 2013.

Schmidt, Garbi, We have always been homogeneous, haven't we? i S. Keskinen (red.), *Cultural Homogeneity, Difference and Securitisation in the Nordic Region*. Routledge (under udgivelse).

Schmidt, Garbi. *Muslim i Danmark – muslim i verden. En analyse af muslimske ungdomsforeninger og muslimsk identitet i årene op til Muhammad-krisen*. Uppsala. 2007.

Stanton, Gregory, The Ten Stages of Genocide, *Genocide Watch*, 2013. http://kortlink.dk/genocidewatch/rhse.

Ugebrevet A4, 27. februar 2012.

Yilmaz, Ferruh, *How the Workers became Muslims*, 2016.

11

Niels Åkerstrøm Andersen

Kærlig fyring i sorgens flow

Siden midten af 1980'erne er idealet for den gode medarbejder en, der er engageret og passioneret i sit arbejde. At være engageret indebærer, at man installerer organisationen som sin signifikante anden, alting i ens liv drejer sig om. Som engageret medarbejder ser man verden med organisationens øjne, og man forsøger konstant at foregribe organisationens behov. Man *har* ikke længere et ansvar tildelt én oppefra. Man *tager* et ansvar. Man er en ansvarstagende medarbejder, der er engageret og initiativrig, som det hedder i dag i jobopslagene (Andersen 2012).

Med hvordan kan man egentlig skille sig af med en passioneret medarbejder? Hvordan fyrer man en medarbejder, når ansættelsesforholdet er langt mere end et formelt forhold og snarere ligner et højst intimt forhold, som medarbejderne har bundet deres identitet op på?

Sociologen Zygmunt Bauman fremhæver bevægelsen hen imod flygtige forhold i såvel kærlighedslivet som arbejdslivet. I bogen *Det belejrede samfund* skriver han:

> Det er faktisk muligheden for at *afbryde*, at *slukke* forbindelsen, der kendetegner den nye type interpersonelle relationer. (Bauman 2004b: 225)

11

Men måske er det ikke så let at slukke for en forbindelse? Mange børnefamilier har gjort sig den erfaring, at en skilsmisse ikke slet og ret ophæver forholdet. Man genvinder aldrig helt sin uafhængighed. Relationen kan ikke bare lige slukkes. Selv efter meget uforsonlige brud må mange genfinde et ordentligt forhold, der kan håndtere de afhængigheder (børnene), som fortsat eksisterer.

Jeg vil forfølge en lignende tese i forhold til organisatoriske ansættelsesforhold. Måske får den højst intime organisation lignende udfordringer med at ophæve medlemskaber? Måske minder udfordringerne i de serielle familier om udfordringerne ved at kombinere fleksibilitet og medarbejderengagement i moderne organisationer? I den følgende artikel ser jeg på det sprog, der har udviklet sig de sidste godt ti år for, hvordan man fyrer. Til min store forbløffelse sammenlignes fyringer ofte med skilsmisser i nyere artikler og bøger om, hvordan man bør fyre. Jeg begynder derfor kort i skilsmissebøgerne og går så videre derfra og ser på gode råd om fyringer.

Semantikken om den gode skilsmisse

Læser man henover de sidste ti års bøger om skilsmisser, står det hurtigt klart, at et tema dominerer: »den gode skilsmisse«. Skilsmisse defineres i skilsmisselitteraturen som noget grundlæggende ondt, og det, der spørges efter, er, om det onde kan håndteres godt. Irma Lauridsen skriver i sin samtalebog *Den gode skilsmisse*:

> Men er en skilsmisse dømt til kaos, skyldfølelse, søvnløse nætter og tanker om, at man nu er en taber, og der er sat punktum for det gode liv? (…) Kunne det tænkes, at der alligevel findes gode skilsmisser, eller bare halvgode? (…) Kan en skilsmisse

> i bedste fald føre til nye erkendelser, større selvforståelse – og dermed et bedre liv fremover? (Lauridsen 2009: 7–8)

En anden bog skrevet af Dorthe Boss Kyhn hedder *Den perfekte skilsmisse*. Her skriver Dorthe Kyhn:

> Jeg vil vove den påstand, at der ikke findes perfekte skilsmisser. For hvordan kan noget være perfekt, når det handler om at bryde noget så fundamentalt som en familie op? Det udelukker imidlertid ikke, at du nu sidder med en håndbog med denne provokerende titel. For det kan jo være, at vi, når vi siger ordene højt, kan gøre det så godt og perfekt som overhovedet muligt, når vi skal skilles. Om ikke for vores egen skyld, så i hvert fald for de mange børns, der pludselig får gulvtæppet hevet væk under fødderne på sig. (Kyhn 2007: 7)

Forestillingen om de uskyldige børn, som man stadig elsker, installerer i skilsmissesemantikken et imperativ om, at man for deres skyld må sørge for en ordentlig skilsmisse. Fordi vi begge elsker børnene, og fordi vi kan anerkende hinandens kærlighed til børnene, må vi sammen tage ansvar for en kærlig skilsmisse, selvom vi ikke længere elsker hinanden – om ikke andet så for børnenes skyld. Problematikken bliver, hvordan man kan afvikle kærligheden på en kærlig måde. Kan man afbryde kærlighed kærligt?

Fyringens semantik

Denne problematik synes at blive gentaget i den moderne fyringslitteratur. Ordet *skilsmisse* er i fyringslitteraturen blevet en metafor for fyring. En artikel hedder f.eks. »Opsigelse kan være vanskeligere end en skilsmisse« (Jobzonen.dk 2009). Gitte Schramm har tilmed valgt at kalde sin bog om fyringer

for *Den professionelle skilsmisse. Sådan håndterer du en opsigelse*. I bogen skriver hun:

> For nogle medarbejdere er hele afskedsoplevelsen faktisk mere vanskelig end en skilsmisse. Man skal her huske på, at vi ofte bruger flere af de vågne timer på vores arbejde end på vores ægtefælle. Og hertil kommer, at en stor del af vores identitet ligger i vores arbejde. (…) Du bør således betragte opsigelser i et større perspektiv. Og du vil forstå, hvilket ansvar der hviler på dine skuldre i forbindelse med opsigelser. Det er din pligt som leder at sikre, at de opsagte medarbejdere får en værdig afsked. (Schramm 2008: 8)

Og hun slutter bogen med følgende ord:

> Selvom det er svært og ubehageligt, er det vigtigt, at du som leder vil betragte det som dit ansvar, at skilsmissen sker så professionelt som muligt i forhold til alle involverede parter. (samme: 26)

I denne semantik bliver lederen den, der »slår op« med medarbejderen og samtidigt skal holde en afstand, så skilsmissen bliver professionel.

I bogen *Bossa Nova – Ledelse ude på gulvet* sammenligner Rumle Hammerich arbejdsforholdet med et kæresteforhold og en fyring med det at slå op:

> Man skal huske på, at fyrede medarbejdere har brug for et fjendebillede. Der er en vis dramaturgi i et forhold, der holder op, hvad enten det er et kæresteforhold eller en professionel relation. Man skal have lov til at hade nogen et stykke tid og være pissesur og slå i en boksebold og flippe ud. (…) Som chef skal

> man være parat til at påtage sig rollen som 'the bad guy' – og den byrde, der ligger i det. (Jacoby & Bræstrup 2007: 226)

Fyringen er altså en afbrydelse af en højst intim relation, og ledelse bliver til en affektiv ledelse, der skal rumme og give plads til den fyredes følelser ved at gøre sig selv til genstand for had og vrede. Lederen skal på den måde kunne opsuge de giftige følelser, der frigøres ved fyringer.

Den følsomme leder

Når en fyring sættes lig en skilsmisse, og fyringsbeslutningen lig at slå op, så bliver lederen ikke simpelthen en, der tilskrives fyringsbeslutningen og forventes at have saglige grunde for denne. Lederen bliver også adresse for tilskrivning af følelser, og lederen forventes at skabe sig selv og stå frem som en følsom leder. Det kan vi f.eks. se ved, at ledere i dag beskriver sig selv i medierne som følsomme. Således udtaler udviklingsdirektør Frederik Bruun Rasmussen:

> Det er aldrig rart at skulle afskedige et menneske. Jeg skulle engang afskedige en mand, der har en kone og to børn og en bil. Det var ikke let. Natten inden kunne jeg ikke falde i søvn. Jeg lå og grublede utrolig meget. (…) Hvordan siger man det på den bedste måde? Hvordan håndterer du det, hvis han bryder grædende sammen? (Jacoby & Bræstrup 2007: 118–119)

Fyringer artikuleres som heftige emotionelle belastninger for lederen:

> For mange ledere hører det at afskedige – eller fyre – til blandt den vanskeligste del af lederjobbet. At det er sådan, er mest af alt et sundhedstegn, der vidner om empati og ansvarlighed,

> men det kan også tippe over. For nogle ledere er fyringsrunder også lig med humørsvingninger, søvnproblemer og manglende lyst til selskabelighed, mad, sex og måske også til arbejdet. (Høgsted 2009a: 1)

Det er blevet relevant for ledere at tilskrive sig selv svære følelser i forbindelse med fyringer. Det medvirker til en særlig konstruktion af fyringen som et højst intimt og stærkt emotionelt fænomen. Der kan ikke være tale om en kærlig fyring, hvis lederen ikke tænker: »Hvad er det, jeg gør ved denne mand? Hvad er det, jeg gør ved hans liv?« Det bliver vigtigt for organisationen, at medarbejderne forventer, at lederne i det stille formulerer den slags spørgsmål til sig selv. At kommunikere om sit indre følelsesliv bliver derved en måde at stemme medarbejdernes forventninger til lederens følelsesmæssige erfaringer.

De tilbageblevne medarbejdere

Ligesom i skilsmisser findes en tredje part, som er væsentligt berørt. De tilbageblevne medarbejdere artikuleres her ækvivalent med de skilsmisseramte børn. De bliver også skilt, men har ikke taget beslutningen, og de bliver i tvivl om, hvordan de selv betragtes af ledelsen. En fyring er ganske vist et forsøg på at afbryde et organisationsforhold til én bestemt medarbejder, men det afbryder samtidig en række kollegiale forhold og svækker selvfølgeligheden ved de resterende forhold. Som cheflæge Jørgen Lund siger det: »De, der ›overlever‹ en fyringsrunde, rammes ofte af stress over alle forandringerne, over tab af kollegaer og af frygt for nye fyringer« (Løvbom 2008). I en anden artikel beskrives problematikken således: »Afskedigelsessamtalen er forfærdelig, fordi stort set alle fyrede får et chok af det ultimative budskab. (…) Samtidig (…) sender [den] resten af organisationen i koma, så det kommer til at tage tid og

massevis af ledelsesenergi at genskabe kultur, gejst og arbejdsklima« (Otkjær 2009: 32). Det italesættes som et problem, hvordan fyringer forgifter organisationens atmosfære.

Derfor tematiseres det, hvor vigtigt det er at tage sig af de tilbageblevne: »Det er farligt at undervurdere de blivende medarbejderes situation og reaktioner« (AS3 Outplacement 2008: 39). Vibeke Skytte fra Ledernes Hovedorganisation udtaler sig således: »Det er ligeså vigtigt, at du tager hånd om dem, som er tilbage. Du er nødt til at fokusere på den tid, der kommer bagefter« (Skou 2008: 2). Chefgruppen HK/Kommunal skriver om de tilbageblevne: »Det handler om at få rundet følelserne af og få dem lukket, så organisationen kan komme videre« (Chefgruppen HK/Kommunal 2009: 9). Ellers risikerer »[o]rganisationen som helhed [at] blive ramt af faldende effektivitet. Motivationen forsvinder, energien falder, og der kan brede sig en passiv holdning til virksomheden« (Schramm 2008: 18). Ord som *energifald*, *kulde* og *afkøling* af organisationen anvendes hyppigt: »De tilbageværende skal ganske ligesom de fyrede igennem en forandringsproces for at genvinde deres hidtidige virkelyst. Virksomhedens arbejdsklima er sendt i dybfryseren« (Otkjær 2009: 33).

Organisationen skal rystes sammen igen: »Det er sundt at få grinet frem efter en fyringsrunde, ligesom det er et godt udgangspunkt for at knytte bånd til andre mennesker« (Sørensen 2009: 112).

Fyringen som et kærligt skub

Selve fyringen omtales af og til som kærlig i den forstand, at hvis fyringen begrundes i, at forholdet mellem organisationen og medarbejderen i forvejen ikke er kærlig eller blot et kærligt forhold på lavt blus, så er det lederens pligt at fyre, og denne fyring hjælper jo samtidig den fyrede medarbejder ved

at gøre vedkommende fri til at finde en bedre partner. Dion Sørensen italesætter den kærlige fyring således:

> Ved en almindelig fyring er det ofte medarbejderens forhold, haltende præstationer, manglende kompetencer, problematisk indstilling eller lignende, der lægges til grund for fyringen. Det er svært for de fleste ledere at levere sådan en besked. Ikke desto mindre gør man formentlig medarbejderne en tjeneste ved at slippe dem fri, når samarbejdet ikke fungerer. Der er ikke nogen, der har det godt med at være i et job, hvor man ikke kan få det til at lykkes, hvor præstationerne halter, og hvor kollegaerne ikke synes, man lever op til forventningerne. Det betyder ikke, at personen er dårlig på nogen måde. (…) Det handler således om at finde det rigtige match, og det kan godt kræve at man må skifte virksomhed nogle gange, eller at man må blive fyret et par gange. Sådan ender det desværre ofte. På grund af menneskets grundlæggende behov for stabilitet kan det nemlig være svært for medarbejderne selv at gøre det der skal til for at komme videre fra et ansættelsesforhold, der ikke fungerer. Her kan et skub fra chefen således vise sig at være yderst belejligt. (Sørensen 2009: 71–72)

Her sættes lederen som en, der slår op med medarbejderen, men samtidig sætter medarbejderen fri til at finde en ny og bedre matchende partner. I kærlighedens blik er det forkert at holde på en medarbejder, hvis det ikke er ægte kærlighed, dvs. hvis matchet ikke er rigtigt. Lederen sætter den fyrede fri, og derefter må den fyrede selv tage ansvaret for sin frihed.

Sorgarbejde og ulykkelig kærlighed

Grundlæggende sættes det at blive fyret som noget forfærdeligt: »Når man mister sit job, mister man en betydnings-

komponent i historien om sig selv. Her er tale om et tab, hvor personer mister noget immaterielt, og derved mister de noget af sig selv« (Schramm 2008: 17). Som Rikke Høgsted skriver det: »Når man mister et job, man har været glad for, vil man derfor bagefter tit være i sorg for en tid« (Høgsted 2009b: 36).

Men arbejder den fyrede med sin sorg, kan vedkommende komme styrket ud på den anden side. Parallelt til skilsmissesemantikken artikuleres den personlige krise i forbindelse med en fyring som transformationstid: Noget er slut, og noget nyt skal begynde. Rikke Høgsted taler om »sorgens flow« og ser sorgen som en springende bevægelse frem og tilbage mellem tre spørgsmål: »1. Hvad har jeg mistet?«, »2. Hvad har jeg tilbage?«, og »3. Hvad vil jeg bruge det til?« (samme: 38). Chefgruppen HK/Kommunal sondrer mellem fire faser i den fyredes reaktion: 1. Den umiddelbare reaktion, 2. efterreaktion, 3. bearbejdning og 4. nyorientering. Om krisens sidste fase, nyorienteringen, hedder det blandt andet: »Nyorienteringen er den fjerde og sidste fase i krisen. Medarbejderen har fået opsigelsen på afstand og kan tale om den uden at blive følelsesmæssigt påvirket. Han kan koncentrere sig om sine nye muligheder, og er krisen godt overstået, er han ofte kommet styrket ud af den« (Chefgruppen HK/Kommunal 2009: 7).

Konklusion: Når det er kærligt at være strategisk og strategisk at være kærlig

Sproget om fyring er under forandring og udtrykker de nye udfordringer, som medproduceres, når organisationer præges af forventninger om medarbejderengagement, selvledelse og fleksibilitet. Jeg indledte med et citat af sociologen Bauman, så måske er det passende også at slutte af med et:

11

> Man kan oven i købet forledes til at tro, at kærlighedsfærdigheder nødvendigvis forbedres, efterhånden som erfaringerne ophobes – at den næste kærlighedsoplevelse vil blive endnu mere fortryllende end den aktuelle, om end ikke så pirrende eller ophidsende som den næste igen. Men dette er blot endnu en illusion (…) Hvad man skaffer sig større viden om, i takt med at kæden af kærlighedsepisoder vokser, er »kærligheden« som en serie intense, korte og rystende episoder gennemlyst af en apriorisk bevidsthed om deres forgængelighed og flygtighed. Man erhverver kort sagt evnen til »at gøre sig hurtigt færdig og begynde forfra« (Bauman 2004a: 18–19).

Denne serialitetserfaring synes parallel med de forventninger, der gør sig gældende i fyringssemantikken. Den ansvarstagende medarbejder melder sig ind på arbejdspladsen gennem et glødende engagement og bliver der, så længe begge partnere ser sig i stand til at reproducere dette. Når relationen begynder at ligne et »brødforhold«, skal der brydes op. Man matchede alligevel ikke. Måske skal medarbejderen have et lille skub i form af en fyring for at komme videre og finde et bedre match med et nyt engagement, i hvert fald for en periode. Den flygtige kærlighed kræver såvel i private forhold som på arbejdsmarkedet i nuet en intensiv binding, og når intensiteten ikke er der mere, må partnerne videre hver for sig. Og til at »afslutte hurtigt og komme videre« har vi semantikken om den kærlige fyring og den kærlige skilsmisse med et iboende professionaliseret sorgarbejde, der lover nye og bedre relationer »på den anden side« af forvandlingen.

Litteratur

Andersen, Niels Åkerstrøm (2012): *Flygtige forhold, Om ledelse af medarbejdere mellem pædagogik, kærlighed og leg*, Hans Reitzels forlag, København.

AS3 Outplacement (2008): *En værdig opsigelse*, København.

Bauman, Zygmunt (2004a): *Flydende kærlighed*, Hans Reitzels Forlag.

Bauman, Zygmunt (2004b): *Det belejrede samfund*, Hans Reitzels Forlag.

Bauman, Zygmunt (2008): *The Art of Life*, Polity Press, Cambridge.

Chefgruppen HK/Kommunal (2009): *En værdig afskedigelse?* København.

Høgsted, Rikke (2009a): *Sådan fyrer du med værdighed*, Væksthus for ledelse, lederweb.dk.

Høgsted, Rikke (2009b): *Kom på benene igen. Sådan klarer du en fyring*, Dansk Psykologisk Forlag, Viborg.

Jacoby, Nicoline & Lise Bræstrup (2007): *Bossa Nova. Ledelse ude på gulvet*, Børsens Forlag, København.

Jobzonen.dk 2009: »Opsigelse kan være vanskeligere end skilsmisse«, downloadet d. 7/12 2009.

Kyhn, Dorthe Boss (2007): *Den perfekte skilsmisse*, Forlaget DR, København.

Lauridsen, Irma (2009): *Den gode skilsmisse, Elleve interviews om skilsmisse*, Forlaget Cadeau, Bjerringbro.

Løvbom, Tina (2008): »Det gør også ondt ikke at blive fyret«, www.arbejdsmiljøviden.dk, blad nr. 3, Videncenter for Arbejdsmiljø.

Otkjær, Tage (2009): »Den forfærdelige samtale«, *Berlingske Nyhedsmagasin*, nr. 5, s. 32–33.

Schramm, Gitte (2008): *Den professionelle skilsmisse – Sådan håndterer du en opsigelse*, BusinessSumup, København.

Skou, Marianne Troelsen (2008): »Fokus: Dårligt klædt på til fyring«, Arbejdsmiljøviden.dk, blad nr. 8, Videncenter for Arbejdsmiljø.

Sørensen, Dion (2009): *Kriseledelse*, Børsens forlag, København.

12

Georg Stubkjær Adamsen

Tak til Gerda Thastum Leffers

Gerda thastum leffers har trukket sig fra bestyrelsen i Modersmål-Selskabet kort tid før sin 98-årsfødselsdag og efter næsten 38 år i bestyrelsen. Det er ikke for meget at sige, at en epoke dermed er forbi. Jeg tillader mig at gengive ganske let redigeret, hvad Gerda skrev til mig, kort efter at hun trådte ud af bestyrelsen:

> Alting har sin tid, og min tid i Modersmål-Selskabet har jo været, synes jeg nu, en ubrudt række af glæder. De vanskeligheder, der har været undervejs, er for intet at regne imod alt det positive. Tænk, at vi begyndte fra nul med lidt småpenge i en cigarkasse og, tror jeg, en syv–otte medlemmer, der tegnede sig på første møde i Vordingborg.

Når man ikke selv var der, men ser hen over den store aktivitet, der snart voksede frem – Modersmål-Prisen, årbøgerne og debatbøgerne, Sprog & Samfund, foredrag og debatmøder, læserbreve og avisartikler – er det helt utroligt, at det begyndte med en syv–otte medlemmer og lidt småpenge i en cigarkasse. Men det gjorde det, for der var entusiasme. Og der var, som man ville sige i dag, stærke ressourcepersoner. Denne artikel inddrager næsten udelukkende de skriftlige kilder til

Modersmål-Selskabets historie. Når man ser på dem, opdager man måske ikke Gerda til at begynde med, men det kommer man hurtigt til. Interviewede man dem, der har kendt Gerda fra begyndelsen, ville det utvivlsomt blive meget tydeligere, for Gerda gør et stærkt indtryk. Som Ulla Weinreich har sagt, er Gerda »kreativ, diskret og elegant med hjertets dannelse!« Gerdas betydning for Modersmål-Selskabet kan næppe overdrives. Med rette er hun et af Selskabets tre æresmedlemmer.

Gerda var en af stifterne af Modersmål-Selskabet og blev valgt til bestyrelsen, hvor hun har siddet lige siden. Hun kom også straks med i årbogsudvalget, ligesom hun sad i redaktionen for debatbøgerne, som Modersmål-Selskabet udgav hvert år 1983–1988.

Da Grethe Rostbøll blev udnævnt til kulturminister 18. december 1990, overtog Gerda formandsposten og varetog den i ti år, til hun selv blev afløst i 2001 af Elisabet Sinding. Forinden havde Gerda været ikke blot næstformand i fem år, men også sekretær og kasserer fra 1979 og nogle år frem.

I endnu godt 16 år arbejdede Gerda videre i Modersmål-Selskabet efter at have forladt formandsposten. Men hvad Arne J. Hermann, som blev valgt ind i Modersmål-Selskabets bestyrelse allerede i 1981 og sad i årbogsudvalget fra 1982, sagde ved den lejlighed, fortjener nok en gentagelse:

> Gerda Leffers har vi lært at kende som et uhyre flittigt og engageret menneske. Der er ikke den opgave og den detalje, hun ikke påtager sig og sætter sig grundigt ind i. (…) Foruden fliden har også det lyriske gemyt og hendes velforberedte taler ved f.eks. prisoverrækkelser skabt respekt.

Hvad Arne Hermann tilføjede om Gerdas tålmodighed og tolerance, er også siden kommet frem på så mange måder:

> Og dernæst den tålmodighed og tolerance, som hun har udvist på den udsatte post som formand for Modersmål-Selskabet, hvor man ofte – også i det private – må stå for skud, når andre engagerede sjæle henvender sig om sprogbrug, som »da ikke kan være rigtig.« (S&S, 2001, nr. 1, s. 3)

Selv om jeg langt fra kender Gerda så godt som de fleste andre i Modersmål-Selskabet, lærte også jeg hende at kende på denne måde: flittig, engageret, tålmodig og tolerant, velformuleret i tale og skrift og velforberedt. Men som vi skal se, er Gerda trods – eller måske snare på grund af – sin venlighed ikke tandløs. Det med at balancere mellem sproglig udvikling og sproglig tradition kommer vi tilbage til.

Gerda – cand.mag. i dansk og retorik

Gerda Thastum Leffers deltog i den stiftende generalforsamling den 27. november 1979, kort tid efter sin 60-årsfødselsdag og blev valgt til bestyrelsen. Hun var velkvalificeret, for i en moden alder læste hun dansk og retorik og blev cand.mag. Det kan godt være, at Gerdas interesse for sprog er medfødt, som hun siger i et interview i anledning af sin 90-årsfødselsdag (S&S, 2009, nr. 3, s. 15), men denne medfødte interesse blev kultiveret og perfektioneret fra første færd i familien og skolen og sidenhen gennem studierne. Det skulle også snart vise sig, at Gerda havde organisatoriske evner – samt vilje og tid til at gøre en indsats i Selskabet.

Gerda – kompetent skribent

Da Gerda trådte tilbage, sagde hun bl.a., at hun gerne ville have mere tid til at skrive. Jeg bruger ord *skribent* i denne sammenhæng, for Gerda kan selv sige, at Per Højholt fik Modersmål-Prisen for sit »samlede skribentarbejde«.

12

Hun havde allerede mindst en tre–fire udgivelser bag sig, selv om jeg dog tvivler på, at hun udgav en net-bog med 10 noveller allerede i 1975, som der stod i *Sprog & Samfund* i 2009 (S&S, 2009, nr. 3, s. 17).

På universitetet skrev Gerda speciale om H.C. Andersen, og dette speciale udkom på C.A. Reitzel som *Kunstnerproblematikken hos H.C. Andersen* (1994; førnævnte nummer af S&S siger 1972, men det står der ingen andre steder). Man fornemmer, at det er et speciale, fordi niveauet i bogen er højt, men bogen er meget velskrevet og slet ikke tung, som et speciale nogle gange kan være. Ret historiske og tekniske, men interessante er artiklerne »Marknavne på Reersø (1683/1807)« (udgivet i *Fra Holbæk Amt*, 1978/79, 71./72. årg., s. 87–108 i 1978; tilgængelig online her: http://kortlink.dk/vestmuseum/rp75) og »Reersøs marknavne« i årbogen *Navnet er trofast* fra 2003.

I Net-Bog-Klubben havde Gerda udgivet to–tre bøger: *Barndommens oase. 9 beretninger fra skatkisten* (1996) og *Hjerterum i Klitmøller. To mand frem for en enke. Uden psykologhjælp på dagen. Nice, middelhavsbyen over alle. Noveller* (Net-Bog-Klubben, 1997; oversat til engelsk, 1998). Som eksformand udgav Gerda erindringsbogen *Barndommens oase: i Gl. Holte og på Frederiksberg* som bog (2003), og næsten ti år senere udgav Gerda *Min årstid: essays og digte* (2012).

I Dansk Forfatterforenings seniorgruppe tog Gerda sammen med læge og aldringsforsker Henning Kirk initiativ til en antologi med i alt 21 forfattere. De fik »en bunden opgave med at skrive med udgangspunkt i begrebet afbrydelser, som et langt liv jo er fuldt af i form af brudte ægteskaber og venskaber, skift af holdninger og livsstil, nye adresser og arbejdspladser med mere,« siger Gerda Thastum Leffers, som sammen med Kirk fik ideen og redigerede bogen. Det kan man

læse mere om i Dorte Remars interview, »95-årig: At skrive holder mig i gang« i *Kristeligt Dagblad* (16. juni 2015).

Gerdas forfatterskab og hendes arbejde i Dansk Forfatterforening gavnede såvel Modersmål-Selskabet som årbogsarbejdet, men naturligvis var det først og fremmest til glæde og gavn for Gerda selv.

Som formand for Modersmål-Selskabet skrev Gerda forordene i næsten alle årbøgerne, dog ikke i 1999, hvor Erik Skyum-Nielsen skrev forordet til årbogen med titlen – *Digte om sproget*. I 1993 udgav Modersmål-Selskabet ikke en årbog, men man udgav i stedet Allan Karkers *Dansk i tusind år*. Gerda skrev forordet til såvel førsteudgaven fra 1993 som andenudgaven fra 2001 og kaldte med rette værket »en pragtbog af ydre og indre«.

> Modersmål-Selskabet har med *Dansk i tusind år* ønsket at udgive en art sprogets kulturhistorie: en bog, der tilgodeser læsere uden forudsætninger og dog ikke skuffer dem med faglig baggrund, en bog med henvisninger til særlige værker, oversættelser af grammatiske betegnelser, tekstprøver og ordforklaringer, mange illustrationer og smuk grafik. Ikke så detaljeret som flere andres gode sproghistoriske værker, men en håndterlig og værdig udgave, som på længere sigt baner vejen for andre sproghistorier. (Forordet til første udgave, s. 7)

Dansk i tusind år med sit klare og gode sprog ved Karker og sin smukke grafik ved Erik Ellegaard har siden været Modersmål-Selskabets ikke blot absolut længste, men også absolut største succes med 3.750 eksemplarer alene i første og anden udgave, som blev udvidet med et kapitel. Gerdas ord ramte plet.

Siden har Gerda skrevet forord til årbøger i 2005–2007 og 2010–2017. I alt har Gerda skrevet forord til årbøgerne 19

gange – 20–21 gange, hvis *Dansk i tusind år* tælles med. Nedenfor skal vi se lidt nærmere på Gerdas arbejde i årbogsudvalget.

I *Sprog & Samfund* har Gerda skrevet mange artikler gennem årene, senest i anledningen af Michael Blædels afgang som redaktør. Vi skal vende tilbage til såvel Gerdas hyldesttaler som afskedsartiklen til Blædel.

Gerda – begavet taler

Desværre har vi ikke adgang til lyd- eller videooptagelser af Gerda Thastum Leffers' taler. Som det var Selskabets sædvane, holdt Gerda – med en enkelt undtagelse i 2000 – alle hyldesttalerne til modtagerne af Modersmål-Prisen i sin tid som formand, dvs. til

- Per Højholt i 1991 (se årbogen *Sprogene i sproget*, s. 139–140)
- Tage Kaarsted i 1992 (se årbogen *Med og uden omsvøb*, s. 98–99)
- Herbert Pundik i 1993 (se S&S, 1993, nr. 2, s. 5–6)
- Hans Jørgen Jensen i 1994 (se årbogen *Retorik, hvad er det – også?* s. 114–116)
- Flensborg Avis v. chefredaktør Bjarne Lønborg i 1995 (se årbogen *Det synlige sprog*, s. 140–143)
- Hanne Reintoft i 1996 (se årbogen *Glæden ved sproget*, s. 105–108)
- Niels Hausgaard i 1997 (se årbogen *Det vigtigste fag*, s. 123–124)
- Ghita Nørby i 1998 (se årbogen *Det sproglige kunstværk*, s. 121–123)
- Frederik Dessau i 1999 (se årbogen – *Digte om sproget*, s. 140–142)

Ikke alle fik prisen for deres mundtlige sprog og brugen af det, men Gerdas smukke taler hyldede dem alle. Også efter sin

afgang som formand skrev Gerda i hvert fald en enkelt tale til en modtager af Modersmål-Prisen, nemlig til Per Arnoldi i 2011, en tale, der grundet Gerdas synsproblemer blev læst eksemplarisk op af Katrine Bøgh Brixen og gengivet i årbogen *Sprog på banen* fra 2011. Jeg har desværre aldrig selv hørt Gerda holde tale, men giver ordet til Kirsten Fenger:

> Herudover har Gerda med sin smukke udtale holdt flere af hyldesttalerne for Modersmål-Prismodtagere som fx Niels Hausgaard (1997), Ghita Nørby (1998) og Frederik Dessau (1999). (S&S, 2014, nr. 4, s. 5)

I hyldesttalen til Niels Hausgaard i 1997, som nedenfor gengives i uddrag med talesproget bibeholdt, understreger Gerda den betydning, som talesproget har med sine sprogmelodier fra forskellige egne. Men naturligvis er det Niels Hausgaards indsats, Gerda berømmer, ikke mindst, at »dialekttalende i alle egne af landet taler deres egnssprog friere nu end før«.

> Nu er det så både en sanger, sangskriver, guitarist, fortæller og en hesteopdrætter, vi hylder i samme person – og alt sammenfattet i ét vil det være den dialekttalende vendelbo (…)
>
> Du taler vendelbomålet, som man kun taler det sprog man er født i, men du har masser af strenge på buen, og fanger nemt sprogmelodierne landet over, og justerer lige tilpas så meget, at ingen sidder i salen og føler, at de forstår mere end sidemanden.
>
> Alligevel er du trofast mod vendelbomålet. Du udretter noget med det, og også med din mimik og hele fremtræden, som får andre dialekter til at blomstre osse – dialekttalende i alle egne af landet taler deres egnssprog friere nu end før.

> Det har dit gode eksempel udvirket.
>
> Du er den rolige, stille entertainer, der holder armene tæt til kroppen – eller ved guitaren – men din lune (og sommetider barske) humor når langt og dybt, netop fordi du er rolig, og dine ord er uden overflødig pynt, men meget præcise, når de tager retning både mod hjertet og forstanden.
>
> Selv i de længste viser er du ordknap og eksakt. (...)
>
> Din sprogtone virker på andre som en stille opfordring til at bruge dialekterne også uden for lokalområdet – ikke gemme dem væk og tage bysproget frem, når der kommer gæster.
>
> Når vi ønsker, at egnssproget skal bevares, så må vi jo huske at bruge det, det er bestemt ikke nok at tale det som kuriosum, og i øvrigt regne med at naboens børn taler det og sørger for at det bliver bevaret – sådan nærmest af sig selv.
>
> Vi mener at have fundet eksponenten for danske egnssprog i dig, Niels Hausgaard, og derfor skal du have Modersmål-Prisen i år. (1997-årbogen *Det vigtigste fag*, s. 123–124)

I sin hyldesttale til Ghita Nørby året efter pegede Gerda også på det talte sprog, mere præcist på talestemmen:

> Det blev som skuespiller – som talestemmens kunstner – vi fik lov at opleve dig.
>
> Sproget er et af de vigtigste – vel det vigtigste af dine redskaber. Som redskab og som musikalsk materiale er det hos dig, Ghita Nørby, i de allerbedste hænder. Skønt sproget er en gave af en

ganske speciel art, tager de fleste af os det til daglig som en absolut selvfølge. Men du hører til dem, der tænker over gaven.

Om du skriver eller fører samtale, er på scenen som skuespiller eller oplæser, har du en naturlig og helt selvfølgelig indbygget omtanke for ord. Med hele din fremtræden sender du signaler om kærlighed til sproget. Ord der klangligt egner sig til at være naboord, og samtidig er beskrivende for hvad du vil fortælle, dukker bare op.

Du giver din samtalepartner og dine tilskuere en rytmisk og sproglig/musikalsk oplevelse af ganske særlig høj karat. (1998-årbogen *Det sproglige kunstværk*, s. 121)

Frederik Dessau fik Modersmål-Prisen året efter for sin virksomhed på P1, som det fremgår af Gerdas tale:

Jeg er glad for opgaven med at overrække den – og sige hyldestord på Selskabets og egne vegne – til dig – der mangen en søndag formiddag gennem mere end tyve år har fortalt os om dagliglivet, så det blev rigere, smukkere og måske lidt nemmere at klare.

Du siger ganske vist dét, vi troede vi vidste i forvejen, men med utallige nuancer vi ikke fattede før – og enhver rest af søndagsgråhed fordamper som dug for solen, når vi hører dig.

Du er med god grund kaldt en fornem formidler, æterens åndelige enebarn, den kloge mand i P1, vismanden og filosoffen med det medfødte og meget velanvendte talent. (1999-årbogen, – *Digte om sproget*, s. 140)

Gerda og det talte ord

Også i årbogsforordene har det talte – eller sungne – ord Gerdas opmærksomhed. Sproget skal bruges mennesker imellem, og det skal bruges godt. Karakteristisk er forordet fra 2016, hvor Gerda selv bruger sproget, så man røres og får lyst til at prise det.

> Ordet var det første ligesom i denne bogs titel. Det er en god ting at mestre sproget for at fuldkommengøre måltidets glade og nydelsesrige forløb. Ordets og bordets glæder er tæt forbundne og virtuost lykkes det for os at konversere vores bordfælle uden at tale med mad i munden; vi skal vise velvilje og næstekærlighed som i alle forhold. (…)
>
> Ligeså, når samtalekøkkenet danner rammen. Fantasien får vinger, sanserne udfordres, og vi hører, smager og ser, ombølges af dufte, næsten før det store udtræk af krydderurter og kaloriebevidste tryllerier har taget over. Vi får lyst at prise måltidet og hele dets set up. Samtalen løber frit og forventningerne med. (…)
>
> Nu er blot at sige velkommen til bords med de 12 velskrivende forfattere, der her har prøvet at delagtiggøre hinanden og læserne i en masse om omsorg for smag, glæden ved at forske, sætte ord på lækkerierne og sætte dem til livs. (2016, s. 7, 9 og 13)

Årbogen *I lyst og nød*, som De nu sidder med i hånden, udvider horisonten fra årbogen *Din stemme tæller* fra 2014. *Din stemme tæller* handler kun perifert om stemmeafgivningen i stemmeboksen, men meget mere om at bruge sin stemme og høre den stemme, der ligger i enhver tekst.

> Talestemmen er vores bedste og dyrebareste redskab i samvær med hinanden. Stemmen kan udrette næsten alt for os, og også ødelægge meget. Selvom teksten er på skrift, har den altid en iboende mundtlighed! Det gælder det kedeligste skema, den letteste poetiske lyrik, den store roman, og det ændrer sig ikke ved, at skærmen erstatter papiret. Stemmen skal og kan høres. (2014, s. 7)

Gerda Leffers' forståelse og interesse for det talte ord kendetegner hende. Selv i det skrevne er der en iboende mundtlighed. Også årbogen fra 2013, *Ord til hinanden*, retter blikket mod det talte ord. Med sit forord gjorde Gerda et stort indtryk på mig, da hun skrev om H.C. Andersens mislykkede forsøg på at blive dus med Edvard Collin. Temaet videreføres et par år senere med årbogen *Hilseformer & høflighed*, og en af artiklerne beskæftiger sig mere indgående med H.C. Andersens førnævnte dus-forsøg. Man aner – næppe med urette – Gerdas hånd og ånd bag temaerne. Som hun selv skriver i *Din stemme tæller* fra 2014: »Årbogen skal altid have udspring i et tema, der er fremme netop dét år og dén sproglige kulturperiode.« Det blev de – allertydeligst måske, da årbogen i 2005 handlede om kanon – på forunderlig vis, og årbøgerne og Gerdas forord er derfor et stykke kulturhistorie, som vi vil hylde og gerne udbrede.

I virkeligheden kan det jo ikke undre, at Gerda er så opmærksom på det talte sprog, for som nævnt lærte Gerda fra barnsben, bl.a. i skolen, at kere sig om udtalen. Senere blev hun universitetsuddannet i retorik. Man kunne bestille Gerda til at holde foredrag, bl.a. med titlen »At tale godt er at have noget på hjerte«. Gerda selv havde meget på hjerte. I sin første formandsberetning peger hun på, hvorfor det er vigtigt at lære at bruge stemmen rigtigt. Det handler om glæden ved at lytte til andre og ved selv at tale:

> Jeg har det personlige ønske, at stemmebrug skal prioriteres højere i folkeskolen, fordi glæden ved at lytte til andre – og ved selv at bruge stemmen – har tæt sammenhæng med, om stemmen fungerer godt og ikke bliver træt. Her er et forsømt kapitel i danskundervisningen.
>
> Med dette som en af konklusionerne markerede Modersmål-Selskabets formand, Gerda Thastum Leffers, i sin beretning til generalforsamlingen på Stadsbiblioteket i Lyngby den 7. maj, at opmærksomheden om det talte sprog synes at være stigende. (S&S, 1991, nr. 2, s. 1)

I sin tale til Per Højholt samme år sluttede Gerda da også meget karakteristisk med at fremhæve det mundtlige udtryk:

> Hvor må det kræve talent – og hårdt arbejde – at forenkle som Per Højholt!
>
> Ikke Gitte, men det samlede skribentarbejde og også det mundtlige udtryk, bestemte vores valg. (S&S 1991, nr. 1, s. 3)

Senere samme år understregede Gerda, at det er »nødvendigt at erkende, at 'godt sprog' har en god stemmefunktion og fornuftig stemme*pleje* som forudsætning« (S&S 1991, nr. 4. s. 4). Dansklæreren har »skolens mest krævende« job, for en »stemme kan spoleres ved manglende parathed hos læreren over for ændringer hos eleven. Det gælder om kun at fremme naturlige anlæg – ikke tilføre overflødig pynt eller skaberi« (s. 5). Nogle lærere fik ikke en ordentlig uddannelse i stemmebrug og retorik, men det er muligt at ansætte hjælpende retorikere, som universitetet uddanner flere af end nogen sinde tidligere (s. 5). Det blev dog vist ikke til mange ansættelser, men Gerda fortsatte ufortrødent.

På generalforsamlingen tre år senere konstaterede Gerda, at der var god tilslutning fra medlemmerne. Der var lydhørhed over for Modersmål-Selskabets og Gerdas eget ærinde.

> Mundtligheden i medierne og sprogundervisningen i dansk optager sindene. Debatten er levende og altid gavnlig. (…) Mundtligheden var også et centralt emne i forbindelse med prisuddelingen. (S&S, 1994, nr. 2, s. 1)

Vi kommer tilbage til årets Modersmål-Pris, som Hans Jørgen Jensen fra DR modtog.

I Modersmål-Selskabet var Gerda Thastum Leffers samme år med til at udgive årbogen *Retorik, hvad er det – også?* Ganske vist fik hun ikke selv ideen til denne årbog; det gjorde Georg Søndergaard (S&S 1995, nr. 2, s. 9). Måske var det ikke tilfældigt, at denne årbog udkom netop på Modersmål-Selskabets 15-årsfødselsdag, i al fald ikke, hvis man ved retorik, kunsten at tale eller veltalenhed, mener hele processen fra at finde ud af, hvad man skal sige i en given situation, til valg af virkemidler i bred forstand samt – ikke at forglemme – det at lære talen udenad og holde den. Allervigtigst er måske, at taleren – den fuldkomne taler – må være et godt – eller med Søren Hindsholms gengivelse af Quintilians *vir bonus* – et ordentligt menneske (http://kortlink.dk/quintilian/rq35). Det handler om talerens *ethos*, som Poul Hansen i sin tid sagde til museumsinspektør Erik Kjersgaard (S&S, 1983, nr. 3, s. 1). Man skal opdrages og oplæres til »alle en god karakters kvaliteter« (*Talerens uddannelse*, I.6). Modersmål-Selskabet vil ikke kun bevare og udvikle sproget, men gøre det, så man som ordentlige mennesker kan bidrage til alle de gode og nyttige samtaler, der nødvendigvis må være i et godt samfund. Mon ikke mange af os ser Gerda som et skoleeksempel?

Tilfældigt er følgende citat i al fald ikke:

> Bogen her er i sig selv udtryk for både sproglig udvikling og for bevaring af sproglig tradition. I nutidig og aktuel form indrømmer den sin afhængighed af, og store kærlighed til, et begreb, der opstod godt 600 år før vor tidsregning. (*Retorik, hvad er det – også?* s. 7)

Sproglig udvikling og sproglig tradition, afhængighed af og kærlighed, ja stor kærlighed til retorik? Det var ikke længere nok at tale om tom retorik, en udvikling, man også kunne iagttage i teologiske fag som Tolkningen af Det nye Testamente. Man kunne beskæftige sig fagligt med retorik og skrive om det. Nok var der en og anden, der brokkede sig over det – en advokat endog i sin anmeldelse i *Sprog & Samfund*. Han fik dog svar på tiltale af Georg Søndergaard:

> Jeg mener den udmærkede anmelder gør sig skyldig i en grov nedvurdering af årbogens læserkreds. Han antyder at læserne hellere vil lade sig spise af med en gang tom snak end en saglig fremstilling af en kompetent fagmand. »Det er synd at ca. tre fjerdedele af bogen nok har større interesse for retorikstuderende og -kandidater end for Selskabets medlemmer.«
>
> Nej, tværtimod! Det er en ganske særlig værdi for bogen, noget som i det lange løb kan bidrage til at give Selskabet en vis anseelse og dermed måske flere – og kompetente medlemmer. Hvis Modersmål-Selskabet skal overleve er en af dets chancer en række solide publikationer, der har en værdi der rækker ud over det den ærede anmelder synes at foretrække. (S&S 1995, nr. 2, s. 10)

Naturligvis gav årbogen ikke svar på alt, men årbogen kunne jo »i så fald blive en inspirationskilde til mere læsning om sproget, mere opmærksomhed på samtale og hele det sproglige miljø vi færdes i« (s. 8), skrev Gerda i forordet. Faktisk kan man (stadig!) lade sig inspirere i mange retninger af denne årbog, som bl.a. indeholder artikler om retorik *og* reklame, jura, teologiske prædikener og taler, sport og mad, ligesom man kan læse om det talte sprog i en indvandrers øre, og – så at sige – høre, hvorfor DR's generaldirektør fik Modersmål-Prisen 1994:

> [D]u har smittet dem med sproglig entusiasme, så det har givet hørlige resultater. (*Retorik, hvad er det – også?* S. 114)

Man fristes til at sige, at Hans Jørgen Jensen havde købt sig en del vokaler (selvom det jo var på DR), så Gerda kunne sige:

> Vokalerne skal have farve, så de skaber hvad de nævner. Det er jo ikke tilfældigt, at blide bølger vugger og stormvejr hujer med hver sit u.
>
> Du fremhæver igen og igen vokalernes værdi, og det er ikke gået sporløst hen. Især er radioens prog[r]am 1 blevet dagens gode tilbud i oplysning, oplevelse og velklang. (*Retorik, hvad er det – også?* s. 115)

Hans Jørgen Jensen forlod snart efter DR, og nogle af vokalerne gjorde bestemt også. Hvis de siden er kommet igen, dvs. hvis de rigtige vokaler med den rigtige længde i stavelser med det rette tryk, siden er kommet igen i DR, skyldes det bl.a. en senere prismodtager, Julie Fabricius, der også arbejder for det korrekte og smukke mundtlige udtryk.

12

Gerda og årbøgerne

Gerda har i sit virke i Modersmål-Selskabet haft lige så stor interesse og omsorg for det skrevne ord, og det kommer bl.a. til udtryk i arbejdet med årbøgerne og debatbøgerne – foruden naturligvis hendes eget forfatterskab.

Allerede i 1980 udkom Modersmål-Selskabets første årbog med titlen *Vort modersmål er …* med et omslag med rød baggrundsfarve og titlen trykt som korset i et flag på højkant. Årbogen fra 1982 med titlen *Så tal dog dansk!* havde samme farvetema, dog med en lidt mørkere rød. For første gang oplyses vi om årbogsudvalgets medlemmer, som bestod af redaktøren Per Jespersen samt tidligere seminarielektor og formand for Modersmål-Selskabet Poul Hansen, cand.mag. Arne Hermann og Gerda. Men adskillige steder oplyses det, at Gerda rent faktisk var med fra begyndelsen.

Året efter, i 1983, blev udvalget suppleret med Grethe F. Rostbøll, som også skrev forordet. Michael Blædel, som blev udvalgets og dermed også Gerdas tætte samarbejdspartner til og med 2016, tog sig af det praktiske arbejde med tilrettelæggelsen og fortsatte hermed til og med BOrdets glæder, sidste års årbog. 31 årbøger blev resultatet af Gerdas og Michael Blædels samarbejde.

Bortset fra kolofonen er Gerdas indsats ikke så synlig de første år, men det er et stort arbejde at sidde i et årbogsudvalg. Som formand fortsatte Gerda Grethe Rostbølls praksis med at skrive forordene. Som vi så ovenfor, blev det til 20–21 forord. Vurderet ud fra de senere års forord og notitser om årbogen i *Sprog & Samfund* kan det vist godt konkluderes, at Gerda konciperede mange af årbøgerne og ofte vidste, hvem man skulle spørge om bidrag fra forfattere, litterater, litteratur- og andre typer historikere til folk med en helt anden baggrund, fx inden for politik og forsvaret. Gerda var ikke alene om at finde alle navnene,

men hun benyttede sine forbindelser – sit netværk, som man nu ville sige – både i og uden for Modersmål-Selskabet.

Sommetider har Gerda skrevet et essay om temaet, men altid på en måde, der fører læseren ind i temaet og giver en forsmag på årbogens indhold, gerne med omtale af et eller flere af bidragene, sådan som det er tilfældet i denne årbog og årbogen *Sprog og sex*. Gerda har også skrevet alle artiklerne sammen til en helhed med en omtale af hvert enkelt bidrag (se *Det sproglige kunstværk* fra 1998). Altid gør hun det elegant, og med syn for både det talte og det skrevne ord knytter hun de – ofte ret forskellige – bidrag sammen til en flot helhed.

Ud fra mine egne observationer må Gerda siges at være ferm til årbogsarbejdet. Jeg har været imponeret over, hvordan hun fandt tema, formulerede en synopsis og foreslog bidragydere, som om hun næsten så årbogen for sig. Det gjorde hun dog ikke helt, for som hun skriver i denne årbogs forord, overgår resultatet de forestillinger, udvalget havde gjort sig.

År efter år har kendte som mindre kendte skrevet indlæg, der er værd at læse, fordi man bliver klogere på et emne, man trængte til at blive klogere på – også selv om man først blev klar over det, når man havde fået læst bidragene. Alle årene har bidragyderne skrevet deres artikler eller digtet deres lyrik og kun modtaget en dybtfølt tak, et antal flasker god vin og nogle eksemplarer af årbogen. Det har de gjort, ikke kun fordi de måske kendte Gerda, men også og helt sikkert især, fordi de kunne se, at de havde noget på hjerte eller hjerne, som de gerne ville bidrage med, når de læste Gerdas synopser.

Instruktivt er dette lille uddrag fra Gerda Leffers' forord i *Hilseformer og høflighed* (2015):

> Kære læser: Forkundskaber er nyttige, hedder det i »Klodshans« og »Hjertesorg« af H.C. Andersen. To næsten modpoler.

> Mellem dem er der også plads til forord, der også har til hensigt at gøre nytte som forkundskab. Det skal fortælle hensigten med bogens tilblivelse. En hensigt må der være, når et udvalg, der går sproget og dets mangfoldigheds ærinde, henvender sig til 14 kompetente skribenter og beder dem medvirke.

Resultatet af det slid, Gerda og de øvrige medlemmer af årbogsudvalget præsterede gennem næsten fire årtier, kan enhver orientere sig om ved at studere årbøgerne. Der ligger mangen en god aften og venter!

Som Kirsten Fenger skrev for tre år siden, var det en selvfølge, at Gerda præsenterede årbøgerne på (eller i al fald så nær som muligt ved) stiftelsesdagen den 27. november (S&S, 1994, nr. 4, s. 5), og af *Sprog & Samfund* fremgår det mange gange, at Gerda indledte og styrede ordet. Gerdas indsats har sat en høj standard for årbogspræsentationerne, og årbogsudvalget vil også her fortsat lade sig inspirere af Gerda.

Gerda og debatbøgerne

I 1980'erne udgav Modersmål-Selskabet syv debatbøger. Gerda Thastum Leffers sad i udvalget. Hun bidrog ikke kun til udvalgsarbejdet, men også til bøgernes indhold. »Vi taler sammen – eller gør vi ikke?« spørger hun i artiklen *Hvor går dansk hen?*

Måske en og anden vil spørge, om disse debatbøger ikke for længst er forældede og bedst forbigås i tavshed? Mit svar vil være, at de nok bærer præg af – nogle mere end andre – at være skrevet i 1980'erne, men de er udtryk for en interesse og en forståelse for sprogets og sprogbrugens betydning, der gør dem læseværdige, faktisk ikke kun som et stykke kulturhistorie, men også i egen ret, for adskilliges vedkommende.

Som mor og som levende interesseret i, hvad der fremmer lysten til at lære og bruge sit sprog godt, måtte Gerda være interesseret i danskundervisningen. Det er derfor helt naturligt, at vi også finder Gerda i det udvalg, der udgav Modersmål-Selskabets debatbøger i 1980'erne. Flertallet af de syv udgivelser har vel en bredere sprogpolitisk interesse: *Hvor er dansk på vej hen?* (nr. 1), *Hvor lærer lærerne dansk?* (nr. 2), *Dansk i Æteren?* (nr. 3), *Sprog til tiden: Om børns og unges sprog* (nr. 5) og *Dansk for livet – Kvali eller trivi: Dansk på gymnasieplan* (nr. 7). To retter søgelyset mod hhv. *Sprog og køn* (nr. 4) og *Sproget og datamaskinerne* (nr. 6), som nogle måske vil betragte som lidt mere specialiseret. Den sidstnævnte er naturligt nok den, der er mest tidsbunden.

I den første bog skriver Gerda en artikel om et emne, som hun selv synes, kræver opmærksomhed. Alle syv bidragydere havde fået »frie hænder til at belyse emner, som de hver for sig synes kræver opmærksomhed« (*Hvor går dansk hen?* s. 41–47, jf. s. 7). Gerda diskuterer kunsten at føre samtale med udgangspunkt i en række interessante observationer af udviklingen i den nære fortid og samtid og med inddragelse af Platon, Aristoteles og sofisterne.

> Man må nok ønske, at danskfaget får bedre vilkår i folke- og ungdomsskolerne, hvis vi skal komme videre i retning af et godt sprogligt samvær på trods af forskelle (s. 46).

Derfor er det helt naturligt, at udvalget i den anden debatbog spørger, hvor lærerne lærer dansk. Det er af interesse ikke alene for fagets udøvere, men også for forældre og andre interesserede. For de første par år er de vigtigste år af den formelle undervisning af børn, selv om man – som Gerda selv – lærer hele livet (*Hvor lærer lærerne dansk?* s. 7). Niels Holck, lærer

og seminarierektor, efterlyser bedre uddannelse og videreuddannelse, mere arbejdsro og tid til fordybelse samt forskning og udvikling (s. 15). Ja, en nyvurdering af seminarieuddannelsen er »en kulturel hastesag«, skriver lærer og forfatter Per Jespersen (s. 37–39).

Den femte debatbog, *Sprog til tiden*, drøfter, »hvor børnene og de unge lærer sproget, hvem der påvirker dem sprogligt, og hvilken rolle de sociale og samfundsmæssige forhold spiller« (s. 7). Spørgsmålene – og svarene – var vigtige, men der er ingen tvivl om, at såvel spørgsmål som svar ville være anderledes her godt 30 år senere. Men spørgsmålene er stadigvæk meget centrale. I 1985 konstaterede Niels Holck på udvalgets vegne, at den opvoksende generation »udsættes for et flimrende, ustruktureret og voldsomt sprogligt bombardement, som de selv må sørge for at bringe orden i. At deres livssituation ofte kan være lige så flimrende og kalejdoskopisk understreger den selvfølgelige sammenhæng mellem sproget og den menneskelige tilværelse« (s. 7). Til Holcks og udvalgets konstatering fristes man til at sige: »De skulle bare vide, hvad der endnu i Gerdas levetid ville følge med internettet, mobiltelefoner med kameraer og Facebook.« Lige netop dette peger forfatter og teolog, ph.d. Jørn Henrik Olsen på i sit bidrag til denne årbog: Sproget afspejler den sammenhæng på en måde, ingen i deres vildeste fantasi – eller mareridt – kunne have forestillet sig, heller ikke Gerda. Men Gerda satte pris på de elektroniske muligheder. Som vi så, udgav hun bøger i Net-Bog-Klubben i 1990'erne, og Gerda har benyttet e-mail og andre tekniske muligheder så godt som mange andre. Men indforstået snak og skriveri om al teknikken kunne hun godt besvare med en anmodning om at få det på dansk eller helt slippe – helt sikkert ud fra en forståelse af, at kommunikation, som modtagerne ikke kan forstå, ikke udvirker det, afsenderne selv tror.

I den tredje debatbog spørger Gerda som bidragyder, hvad man kan gøre for at ændre på, at radio og tv har fået en skolemesterrolle.

> Hvis man fra skærmfolkets side vil gøre noget for sproget, for dialogen, tror jeg, man skal bringe »hverdagen«, ukendte folk, dialekttalende, stof, som ikke er populært – så selvmodsigende det kan lyde – til torvs lidt oftere. (…) Min appel til TV skal være: lad mange flere komme til orde, så vil mange flere lære at bruge ordet godt. (…) Ordet – dialogen – er det, der gør mennesket til menneske – adskiller det fra dyrene, fra andre levende væsener eller døde ting, sagde Grundtvig. Hvad ville han mon have sagt om TV og DR i skolemesterrollen? For den rolle har de jo fået, selv om ingen egentlig har givet dem den. (*Dansk i Æteren*, s. 42)

Der vil nok være nogle, der mener, at det i alt for høj grad er lykkes radio og tv at bringe hverdagen og de ukendte folk i æteren, men ikke på en måde, som har gjort noget godt for sproget og dialogen. Snarere er den ægte dialog blevet en bedøvet og bedrøvelig affære.

Gerda insisterede på samtalen og dialogen, på brugen af sproget mellem mennesker, og den deraffølgende interesse for sproget de steder, hvor vi påvirkes af den: fra højtlæsning ved barnesengen over uddannelsessystemet til de store oplevelser med forfattere og skuespillere og de mangeartede oplevelser via tv og måske i mindre grad radio. Alt det er så aktuelt som aldrig før.

Der må være lidt kant

Ebbe Preisler skriver i sit bidrag »Sprogmusik« om behovet for ærlige observationer:

12

> Min kone lærte mig for mange år siden, at en tale, der ensidigt forfalder til lobhudling og den forventede placering af talens genstand på en (dødbringende) piedestal, efter få sætninger keder og i de lyttendes vurdering bliver henvist til konventionernes losseplads. Der skal skarpe og ærlige observationer til, før man spidser øren og gider stole på talens portræt som troværdigt (s. 47f).

Gerda må være enig, for ved flere forskellige lejligheder sørger hun for, at man ikke keder sig og bliver slæbt med ud på konventionernes losseplads – for slet ikke at tale om, hvis det blev på genbrugspladsen. I talen, Katrine Bøgh Brixen holdt på hendes vegne, omtaler Gerda, at Arnoldi i sine meget unge dage lod verbale lussinger følge af »et par gammeldags øretæver for at markere alvoren« (S&S, 2011, nr. 3, s. 5). Jeg mindes faktisk min overraskelse midt i min nydelse af Katrines smukke oplæsning.

Da Arne J. Hermann døde, skrev Gerda mindeordet i *Sprog & Samfund*.

> Han var æstetiker på den gammeldags manér: Man er Des, indtil man muligvis ved en rituel manøvre bliver dus. Man holder døren for damerne og trækker deres stol ud, før man selv sætter sig. Arne måtte som alle slække på disse idealer, men han gjorde det nødigt. Når det skete, kostede det ham noget. Det mærkede man ved en sarkasme og skarphed, som kunne misforstås. Sandheden var, at sarkasmen dækkede over hans generthed og sårbarhed. (S&S 2014, nr. 4, s. 13)

Tilsvarende kunne Gerda skrive, at Michael Blædel kan virke arrogant, men Gerda gør det ikke ondsindet. Afskedsreportagens portræt bliver mere troværdig.

> Michael Blædel kan virke arrogant, og det er ikke at betragte som en erhvervsskade, men snarere som et værn mod talløse skrivende folks utallige forsøg på at komme til orde i det altid summende kor af offentlig visdom, som kan være meget vanskelig at guide. Redaktøren kan være hårdt presset og selv være i tvivl, men skal tænke på både læserskaren, skribenten og institutionens, her Modersmål-Selskabets, image. Hvor humor ikke rækker, griber redaktøren til let satire, og så ligger arrogancen snublende nær. Den er, i passende doser, morsom, opkvikkende og et pikant krydderi. (S&S 2016, nr. 4, s. 6)

Men ingen skal forvente, at denne lille hyldest gør det samme; for det har Gerda ikke givet anledning til.

Tak, Gerda!

Man siger, at ingen er uundværlig. Vi tror bestemt, at Modersmål-Selskabet også de følgende år vil udgive årbøger, selvom Gerda nu har trukket sig tilbage. Men årbogsarbejdet vil aldrig blive helt det samme, måske aldrig det samme i det hele taget, uden Gerda, for lige netop en person som Gerda findes der ikke flere af. At Gerda nu endegyldigt har trukket sig tilbage, og at Michael Blædel gjorde det samme sidste år, betyder, at årbogsudvalget må fordele opgaverne på ny, ja måske finde en ny arbejdsform. Arven efter Gerda kan ses som en tung byrde, men vi vil hellere se den som en god ballast.

Modersmål-Selskabet og årbogsudvalget vil hermed gerne takke Gerda for indsatsen gennem næsten 38 år, en indsats, som ikke vil blive overgået foreløbigt, hvis nogensinde. Du vil blive savnet, men vi vil – i bedste overensstemmelse med din egen måde at tænke på, også om sproget – lade os inspirere af din indsats uden at lade muligheden for udvikling slippe os af hænde. Tak, Gerda!

Om forfatterne

Gerda Thastum Leffers Født 18. oktober 1919. Cand.mag. i dansk og retorik. Bestyrelsesmedlem i Modersmål-Selskabet 1979–2017, heraf syv år som næstformand og ti år som formand (1990–2000). Medvirket ved Modersmål-Selskabets årbøger siden 1980. Medlem af Virum Menighedsråd siden 1972. Udgivet *Kunstnerproblematikken hos H.C. Andersen*, Hans Reitzels Forlag, 1994; *Barndommens oase – i Gl. Holte og på Frederiksberg*, Attika, 2003; *Min årstid: Essays og digte*, Forlaget mellemgaard, 2012. Sammen med Henning Kirk har Leffers redigeret bogen *Afbrydelser*, Forlaget mellemgaard, 2015.

Anne Hjælmsø Født 1959. Cand.mag. i Nordisk Litteratur og forfatter, foredragsholder, debattør og underviser i skrivekurser. Foruden to romaner har Hjælmsø i 2015 udgivet novellesamlingen *Det værste til sidst* om gamle mennesker, der mister evnen til at kommunikere.

Christian Jensen Født 1972. Siden 2016 ansvarshavende chefredaktør på Politiken. Uddannet journalist (Danmarks Journalisthøjskole, 1999). Ansat på Berlingske Tidende 1999–2010, hvor han var medlem af chefredaktionen fra 2007. Ansvarshavende chefredaktør, Dagbladet Information A/S, 2010–2016.

Ebbe Preisler Født 1942 i Virum. Student fra Holte Gymnasium 1961. Studier i historie og arkæologi afbrudt af rejse to år til Sydafrika. Læreruddannet fra Hellerup Seminarium 1967. Uofficiel mesterlære hos Laterna og Minerva Film 1967–70. Selvstændig dokumentarfilmproducent »Ebbe Preisler Film/TV« 1970–87. Sekretariatschef Producenterne 1987–89. Stifter af og sekretariatschef for MEDIA-programmet Documentary 1989–1990. Sekretariatschef Danske Filminstruktører 1990–2000. Stifter og leder

af MandagsDokumentar siden 2002. Udgivet *Om lidt er sangen klar* …. Forlaget Vistoft 2011. Tekst Ebbe Preisler. Musik (bogens melodier indsunget på to cd'er) Hans Dal. Tegninger Klaus Albrechtsen. *Happy End. Et essay om ugeblade, kiosklitteratur og en familie i branchen*. Gyldendal 2013.

Jesper Stange Født 1952. Pensioneret fra stillingen som sognepræst ved Vor Frue Kirke, Københavns Domkirke, hvor han blev ansat i 1999. Cand.theol. fra Aarhus Universitet 1979 og master i konfliktmægling 2004, ekstern underviser ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter siden 1984, i en periode fuldtidsansat lektor ved Pastoralseminariet. Redaktør af det teologiske tidsskrift *Kritisk Forum for Praktisk Teologi*, hvortil han har bidraget med artikler siden 1984. Udgivet prædikensamlingen *Ord til andet* (2012).

Jørn Henrik Olsen Født 1956. Cand.theol. fra Københavns Universitet (1985) – og har samme sted skrevet ph.d.-afhandling om afrikansk teologi, filosofi og kristendommens oversættelighed. Undervisningsleder otte år i Tanzania. Kandidatstipendiat og forskningslektor ved Københavns Universitet i tolv år. Fakultetsleder på Menighedsfakultetet i fem år. Arbejder nu som forfatter, foredragsholder, billedkunstner og censor. Artikler, bøger og foredrag har fokus på tab og sorg, ensomhed, kedsomhed, melankoli og kreativitet, det grænseløse arbejdsliv m.m. Seneste udgivelse er *Den blå ild. Ensomhedens længsel og skønhedens smerte* (Vita Nuova Publisher, 2016).

Jørgen Christian Wind Nielsen Født 1952. Nuværende bestyrelsesmedlem i og tidligere formand for Modersmål-Selskabet. Konsulent i Forbundet Kommunikation og Sprog. Uddannet cand. interpret. i spansk fra Handelshøjskolen i København. Statsautoriseret translatør og tolk. Master i computer-medieret kommunikation fra Roskilde Universitet.

Knud Lindholm Lau Født 1954. Talelærer og kommunikationsrådgiver i eget firma *tekst og tale aps*. Uddannet medieretoriker ved Danmarks Radio 1987–89, freelancer og fastansat programmedarbejder samme sted 1973–1993. Cand. phil. fra Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982. Udgiver af Victor Klemperers *LTI – Det Tredje Riges sprog* på dansk og forfatter til *Bare fordi at – En brugsbog mod forførelse i den såkaldte udlændingedebat* (under udgivelse på *tekst og tale forlag*).

Mischa Sloth Carlsen Født 1971. Lektor på Aurehøj Gymnasium, master i gymnasiepædagogik (M.I.G.), medlem af Dansklærerforeningens bestyrelse/G og har undervist på teoretisk pædagogikum. Hun er aktuel med bogen *Fortællingens Spejl. Grundforløb i dansk* (Gyldendal Uddannelse 2017), er medforfatter til *Med tiden. En litteraturhistorisk arbejdsbog* (sammen med Maja Bødtcher-Hansen, Gyldendal Uddannelse, 2012) og har udgivet webforløb på litteraturportalen.gyldendal.dk.

Niels Åkerstrøm Andersen Født 1964. Ph.d.scient.adm., Roskilde Universitets Center. Professor i politisk ledelse ved Copenhagen Business School. Blandt mange udgivelser kan nævnes *Flygtige forhold: Om ledelse af medarbejdere mellem pædagogik, kærlighed og leg*. København: Hans Reitzels Forlag. 2012. *Kærlighed og omstilling: Italesættelse af den offentlige ansatte*. København: Nyt fra samfundsvidenskaberne, 2001.

Georg Stubkjær Adamsen Født 1963. Selvstændig konsulent i akademisk skrivning, dr.theol., 2002. Medlem af Modersmål-Selskabets bestyrelse 2010–2013 og 2017-. Bl.a. udgivet »Jeg er min elskedes, og min elskede er min« i årbogen *Sprog og sex*, Modersmål-Selskabet, 2012.

Årbogen *Sproget i lyst og nød* indeholder – foruden forord og en særlig tak – 9 bidrag, der behandler ord og stemmeføring i forbindelse med et livsforløb fra dets følelsesmæssige højdepunkt til den nøgternhed og kulde, der i værste fald kan indtræffe, når et kærlighedsforhold opløses. *Sproget i lyst og nød* udvider temaet fra årbogen *Din stemme tæller*, som Modersmål-Selskabet udgav i 2014.

De 9 forskellige bidrag spænder vidt: Fra oldebarnet i hjemmet til den demente oldemor på plejehjemmet, fra vielse til grav, fra litteraturens tryghed til den såkaldt »kærlige fyring« på arbejdspladsen og et urovækkende nyt terapeutisk sprog og menneskesyn, fra lejlighedssangenes sprogmusik til den knap så skønne tone og melodi i udlændingedebatten, fra dannelsen af den enkelte student som et socialt bevidst og livsdueligt individ til påpegningen af behovet for, at civilsamfundet og det politiske samfund erkender vigtigheden af sproget i lyst og nød, tager sproget alvorligt og handler derefter.

Gerda Thastum Leffers har skrevet forordet – desværre for sidste gang – og årbogen slutter med en særlig tak til hende for virket i Modersmål-Selskabet, herunder næsten 38 år i årbogsudvalget.

Modersmål-Selskabet
Selskabet for bevarelse og udvikling af det danske sprog

ISBN: 978-87-994137-5-1